

Unverzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

KOLEKTIVIZACE ČESKÉHO VENKOVA V LITERATUŘE 50. A 60. LET

Collectivization of Czech countryside in the literature of 1950s and 1960s

Vedoucí DP:	Mgr. Ina Pišová
Autorka DP:	Bc. Žaneta Svobodová
Studijní program:	Učitelství pro střední školy
Studijní obor:	Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy, český jazyk – dějepis (N ČJ-D)
Typ studia:	Prezenční

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Kolektivizace českého venkova v literatuře 50. a 60. let* vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených zdrojů. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze diplomové práce je identická s její tištěnou podobou.

V Praze dne 2.12. 2019

.....

podpis

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat především vedoucí mé práce Mgr. Ině Pišové za odborné vedení, trpělivost a cenné rady, které mi v průběhu práce poskytovala.

ANOTACE

Tato diplomová práce se zabývá literární reflexí kolektivizace českého venkova ve vybraných titulech budovatelského románu padesátých let a v tzv. prózách budovatelské deziluze z let šedesátých. Konkrétně se jedná o tituly Bitva V. Řezáče, Dvě Jara B. Říhy, Horké dny P. Bojara a Jediná cesta J. V. Plevy z padesátých let, z šedesátých let potom o romány a novely Velká samota I. Kříže, Zelené obzory J. Procházky, Pršelo jim štěstí J. Trefulky, ...silná ruka J. Kozáka, Smuteční slavnost E. Kantůrkové a Vyhnanství M. Klánského. Práce zkoumá, jak se téma kolektivizace českého venkova v těchto prózách proměňuje a liší, jak se mění jeho literární reflexe v rámci kategorie postav, v jakých kontextech i s jakým ideologickým nábojem a konotacemi je spojováno. Sledována je proměna pohledu na JZD, jeho fungování a každodenní problémy, pozornost je též věnována proměně venkovského prostoru, která je s kolektivizací spjatá.

ABSTRACT

This Diploma thesis deals with the literary reflection of collectivization of Czech countryside in selected literary works of the building novel written in the 1950s and in the novels of disillusionment written in the 1960s. Specifically, we choose these novels from the 1950s: Bitva by V. Řezáč, Dvě Jara by B. Říha, Horké dny by P. Bojar and Jediná cesta by J. V. Pleva. From the 1960s are the novels: Velká samota by I. Kříž, Zelené obzory by J. Procházka, Pršelo jim štěstí by J. Trefulka, ...silná ruka by J. Kozák, Smuteční slavnost by E. Kantůrková a Vyhnanství by M. Klánský. The thesis examines how the theme of collectivization of the Czech countryside changes in these novels and how it changes its literary reflection within the category of characters, with what situations and motives it is associated with. The study also focuses on the transformation of the view of the countryside in this novels.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kolektivizace

Budovatelský román

Prózy budovatelské deziluze

Ivan Kříž

Eva Kantůrková

Jan Procházka

Jan Kozák

Mojmír Klánský

Bohumil Říha

Pavel Bojar

Josef Věromír Pleva

Václav Řezáč

Jan Trefulka

Venkovský román

KEYWORDS

Collectivization

Building novel

Novels of disillusionment

Ivan Kříž

Eva Kantůrková

Jan Procházka

Jan Kozák

Mojmír Klánský

Bohumil Říha

Pavel Bojar

Josef Věromír Pleva

Václav Řezáč

Jan Trefulka

Countryside novel

OBSAH

Úvod.....	8
1. Historický kontext – kolektivizace československého venkova.....	11
2. Dobový literární kontext 1948-1958.....	15
2.1. Socialistický realismus jako závazná tvůrčí metoda	16
2.2. Budovatelský román.....	18
2.2.1. Venkovský budovatelský román.....	20
3. Kolektivizace v prózách 50. let.....	21
3.1. Ústřední aktéři procesu kolektivizace – rolníci a rolnice, sedláci a statkáři.....	21
3.1.1. Hybná síla kolektivizace – drobní rolníci a venkovská čeleď, družstevníci.....	22
3.1.1.2. Ženy družstevnice.....	23
3.1.1.3. Váhající rolníci.....	25
3.1.2. Vnitřní nepřítel nového řádu světa: sedláci a statkáři.....	27
3.2. Časoprostor socialistického venkova.....	29
3.2.1. JZD jako prostor ideologické konverze.....	30
3.2.2. Zakládání a vstup do družstev jako ideologická iniciace.....	32
3.2.3. Škůdci družstev.....	36
3.2.4. Továrna jako ústřední metafora procesu transformace venkova.....	38
4. Dobový literární kontext 1958-1969.....	41
4.1. Próza budovatelské deziluze.....	44
5. Kolektivizace v prózách 60. let.....	48
5.1. Postavy.....	48
5.1.1. Sympatizanti družstev.....	48
5.1.1.1. Zachránce družstva.....	49
5.1.1.2. Družstevníci.....	54
5.1.2. Odpůrci družstev.....	58
5.1.2.1. Odpůrci družstev jako postavy záporné.....	58
5.1.2.2. Odpůrci družstev jako postavy kladné.....	61
5.2. Časoprostor.....	63
5.2.1. Kolektivizovaná vesnice.....	64
5.2.1.1. Problémy jednotných zemědělských družstev.....	65
5.2.1.2. Vztahy obyvatel kolektivizované vesnice.....	68

5.2.1.2.1. Strůjci kolektivizace v konfliktu s kolektivem.....	70
5.2.1.2.2. Oběti kolektivizace.....	71
5.2.1.3. Kolektivizace jako zkáza tradičního venkova	75
Závěr.....	81

ÚVOD

Kolektivizace je klíčovou událostí soudobých českých dějin, která trvale proměnila ráz českého venkova, jak z hlediska majetkové, tak i sociální struktury. Nejenže zpřetrhala po staletí utvářená specifika venkovského prostředí, které v podstatě unifikovala s prostředím malomětským, oslabila také spjatost zemědělce s přírodou, přerušila kontinuitu selských rodin, předávajících si půdu z generace na generaci. Mnohdy velmi tragické události nejednou poznamenaly život jednotlivců a celých rodin, jež byly v rámci Akce K zbaveny svého majetku, vysídleny či jinak perzekuovány. Zásadním způsobem pak proměnila ráz krajiny a její obhospodařování, které dodnes přetrávává v podobě velkých agropodniků, scelených lánů a invazivního průmyslového zemědělství, a je jednou z příčin enviromentální krize, s níž se v současné době potýkáme.

To, že se jedná o zásadní událost, jež významně promění podobu venkovského prostředí, si uvědomovali už její současníci - důkazem budiž množství titulů, v nichž je kolektivizace a vůbec proměna venkova reflektována. V této práci budeme sledovat literární reflexi těchto dějinných událostí na základě děl, které vznikaly přímo za běhu těchto událostí. Stačilo však rozmezí jednoho desetiletí, aby se zobrazení těchto událostí zcela zásadně proměnilo. První skupina zvolených titulů zobrazuje téma kolektivizace v intencích oficiální ideologie, vychází vstříc komunistickému režimu a jeho potřebám, a kolektivizace je tak, jakožto jeden z opěrných pilířů transformace socialistické společnosti, vnímána pozitivně. Tituly ze šedesátých let však už do této budovatelské optiky vnáší pochybnosti, rozrušují zaujatý ideologický pohled a bilancují skutečné výsledky těchto událostí. Cílem této práce je tedy analýza a následné srovnání způsobu, jakým je ve vybraných prózách z padesátých a šedesátých let kolektivizace československého venkova reflektována. Budeme se snažit postihnout, v jakých kontextech a s jakým ideologickým nábojem a konotacemi je kolektivizace jako téma v těchto titulech zobrazena, s jakými literárními postavami a motivy je toto téma spojováno, či jak se v těchto prózách proměňuje pojetí venkova jako tradičního českého prostoru.

Literatura socialistického realismu představuje co do kvantity nesmírně bohatou produkci, přičemž téma transformace venkova skrze kolektivizaci patřilo k těm majoritním, ideologicky žádoucím, a proto hojně zpracovávaným. Učinit čtenářskou zkušenost s dostatečně vypovídajícím množstvím textů je tedy v tomto případě poměrně náročné. Přiznáváme proto, že jsme se při výběru konkrétních titulů nechali vést literárněhistorickými příručkami, především Dějinami české

literatury 1945-1989 od Pavla Janouška a kol., dále jsme také nahlédli k odborné literatuře, která vyšla před rokem 1989, konkrétně k Patnácti letům české literatury od Josefa Petrmichla a Nástinu poválečné české literatury Václava Ržounka, které nám i přes své ideologické zatížení poskytly určitý typ rozhledu po dobové literární produkci s naším tématem.

Na základě této sekundární literatury jsme vybrali několik titulů, které odpovídají zaměření naší práce a které literárněhistorické práce hodnotí jako dobově vypovídající. Pro naši analýzu jsme tedy v rámci žánru budovatelského románu z venkovského prostředí první poloviny 50. let zvolili tyto tituly: román *Bitva* (1954) od Václava Řezáče, vzhledem k tomu, že se jedná o volné pokračování románu *Nástup* (1951), budeme dle potřeby citovat i z tohoto titulu, dále román *Dvě jara* (1952) od Bohumila Říhy a *Horké dny* (1953) Pavla Bojara. Z drobnější prózy s venkovskou budovatelskou tematikou jsme dále vybrali novelu *Jediná cesta* (1954) Josefa Věromíra Plevy.

Podobně jsme pro šedesátá léta vybrali tituly *Zelené obzory* (1960) Jana Procházky, *Velká samota* (1960) Ivana Kříže, *Pršelo jim štěstí* (1962) od Jana Trefulky, kterou odborná literatura shodně řadí mezi tzv. prózy budovatelské deziluze. Dále jsme pro naši analýzu zvolili titul od Jana Kozáka *...silná ruka* (1966), který autor v 70. letech přepracoval a vydal pod názvem *Čapí hnízdo* (1976). Jeho tvorba z šedesátých let se sice v odborné literatuře objevuje vedle výše zmíněných titulů, vykazuje však na rozdíl od nich ještě „značné sepětí s politickou agitačností starší budovatelské prózy“ (Janoušek, 2008, str. 297), což podle nás platí i o tomto titulu. Z mladší vlny prózy budovatelské deziluze jsme zvolili tituly *Smuteční slavnost* (1967) Evy Kantůrkové a *Vyhnanství* (1975) Mojžíry Klánského. Je třeba hned na začátek upřesnit, že Klánský napsal *Vyhnanství* už v roce 1969 (Dokoupil, 1994, online), vydán byl však s ohledem na politickou situaci samizdatově teprve v sedmdesátých letech. Ač tedy například Janoušek tuto novelu řadí dle jejího vydání k titulům nastupujícího období normalizace, s ohledem k jejímu dokončení i jejímu společensko-kritickému rozměru, který ji přiřazuje k vlně próz, které se soustředily na negativní dopady kolektivizace vesnice, jsme pro naši analýzu zvolili také ji.

Na začátku této práce nejprve vymezíme téma kolektivizace z hlediska historického. V této kapitole se zaměříme na její průběh, oběti a výsledky z historického pohledu. Tato kapitola bude sloužit jako faktografický podkres vlastní analýzy.

V další části práce se zaměříme na padesátá léta a vybrané tituly tohoto období. Nejprve stručně nastíníme, v jaké situaci se v této době nacházela literatura a vůbec literární život, neboť to do značné míry vypovídá o povaze analyzovaných textů. V další kapitole se budeme věnovat teoretickému vymezení našich titulů, tedy socialistickému realismu a konkrétněji pak

budovatelskému románu. V následující části pak přistoupíme k analýze zvolených titulů. Věnovat se budeme zejména kategorii postavy, neboť právě ta je oním komponentem literárního díla, do něhož se proměna literární reflexe kolektivizace československého venkova v námi interpretovaných letech propisuje nejvýrazněji. Postavy jsou nositeli žádoucích i nežádoucích hodnot spojených s kolektivizací a v zásadě i jejím ztělesněním. Následně budeme analyzovat čas a prostor vybraných románů a v rámci této kategorie přistoupíme k analýze motivu JZD, jehož budování znamená v těchto románech zásadní proměnu daného prostoru. Motiv jednotného zemědělského družstva budeme sledovat z hlediska jeho ideologického uchopení, dále se zaměříme na motiv jeho zakládání a na vstup jednotlivých postav. V závěrečné kapitole této části práce se budeme věnovat tomu, čím měla vesnice a zemědělství v komunistické éře vlastně být.

Ve druhé části naší práce se budeme věnovat šedesátým létům. V první kapitole této části provedeme opět stručný nástin literární situace v tomto období, dále se budeme věnovat prázám budovatelské deziluze, do nichž zvolené tituly tohoto období spadají. V analýze zvolených titulů se budeme nejprve opět věnovat typickým postavám práz tohoto období, jež jsou s kolektivizační tematikou spojené. Tituly šedesátých let se však oproti románům budovatelským do určité míry vzpírají takto jednoduše vymezeným společným kategoriím, neboť již nejsou šablonovitými demonstracemi ideologických tezí a pouček, ale originálními díly. Z tohoto důvodu také nevolíme zcela stejná vymezení jako v případě let padesátých. V rámci kategorie postav se tedy budeme věnovat postavám vymezených dle jejich komunistické nebo antikomunistické příslušnosti – do kategorie postav inklinujících ke komunismu jsme zařadili kapitolu o mladém komunistovi-budovateli a dále kapitolu o družstevnících. Do kapitoly o postavách, které komunisty nejsou, jsme zařadili odpůrce družstev, jež jsme dále rozdělili na odpůrce chápané jako postavy kladné a odpůrce chápané jako postavy záporné. V následující části se budeme opět věnovat času a prostoru daných románů a v rámci této kategorie potom motivu jednotného zemědělského družstva. Zde se budeme věnovat především problematickým bodům kolektivizace, nefunkčním JZD, jejím obětí, ale také celkové proměně venkova ve smyslu destrukce starého řádu.

1. HISTORICKÝ KONTEXT – KOLEKTIVIZACE ČESKOSLOVENSKÉHO VENKOVA

Kolektivizace, tedy zavádění centrálně administrativního systému řízení do zemědělství (Blažek - Jech - Kubálek, 2010, str. 19) , probíhala od konce 40. let zhruba do počátku let šedesátých, kdy vedení strany konstatovalo její úspěšné završení. Kolektivizaci si nelze představovat jako kontinuální proces: probíhala s nestejnou intenzitou v několika přerušovaných fázích, lišící se způsobem i mírou nátlaku. Přestože nejzásadnější změny postihly československý venkov až po únorovém převratu v roce 1948, kořeny kolektivizace bychom přitom mohli hledat už v zemědělské politice, s kterou KSČ přišla v letech bezprostředně po druhé světové válce. V souvislosti s odsunem Němců došlo v prvních poválečných měsících především v českém a moravském pohraničí k velkému uvolnění zemědělské půdy, do jejíhož přerozdělování KSČ intenzivně zapojila. Sborník Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 uvádí, že se jednalo zhruba o 1,65 milionu ha. (Blažek - Kubálek a kol., 2008, str. 79) K půdě si tímto způsobem přišla zejména ta část venkovského obyvatelstva, která se zemědělstvím živila i před válkou, neměla ale doposud k dispozici vlastní hospodářství. Pro KSČ, která přerozdělování konfiskované půdy a osidlování pohraničí v čele Národního pozemkového fondu spravovala, to znamenalo také příliv nového voličstva a vytvoření loajální vrstvy zemědělců. Nutno dodat, že venkovské obyvatelstvo sice bylo v průběhu poválečných let některým změnám, podporovaným komunistickou stranou, zejména třetí pozemkové reformě či technické modernizaci, nakloněné, obecně však mezi rolníky panovaly obavy ze zavádění společné zemědělské výroby postavené na kolchozech sovětského typu. KSČ ale rolníky v podstatě až do poloviny roku 1948 neustále ujišťovala, že jsou pro zachování soukromého zemědělství (což nakonec zaručovala i květnová ústava z roku 1948, která stanovila, že maximální výměra půdy v soukromém vlastnictví nesmí přesáhnout 50 ha). Ze strany KSČ bylo zastírání skutečných úmyslů a naopak vstřícná politika vůči menším a středním rolníkům do 13 ha především promyšleným tahem, kterým chtěla přilákat venkovské voliče, v předválečných letech vesměs volící již neobnovenou agrární stranu.

Další podporu venkovského obyvatelstva se po úspěšných volbách na jaře 1946 pokusila KSČ získat provedením třetí pozemkové reformy. Na podzim roku 1946 otevřel tuto otázku ministr Július Ďuriš, když vystoupil s šesticí zákonů, později označovaných jako tzv. Ďurišovy zákony. Většina z nich, jako například scelování (komasace) pozemků, byly přijaty až po únoru 1948, některé z těchto bodů ale prošly. Byl to například zákon o pomoci zemědělcům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, na jehož základě bylo možné vlastníkům nevyužitých zemědělských objektů nebo strojů přikázat, aby se o ně podělili s ostatními. Podobně šlo nakládat i s řádně neobdělávanou

půdou. (Jech, 2008, str 64.) Budoucí podobu českého venkova dále předznamenával zejména pokus o novou pozemkovou reformu, tzv. Hradecký program, s kterým komunisté přišli o rok později. Strana jej představila líbivým heslem „Půda patří těm, kdo na ní pracují!“, a jeho hlavním požadavkem bylo, aby maximální výměra půdy nepřesahovala 50 ha. V případě, že ji její majitel sám neužíval, ale dál pronajímal, pak byla výměra ještě nižší. Konfiskovaná půda potom měla být dále přerozdělena drobným rolníkům.

Po únorovém převratu se oficiální postoj strany ke stávající soukromé podobě zemědělství, i v souvislosti s nátlakem ze strany sovětského vedení, proměnil. (Jech, 2008, str. 30) V březnu 1948 byly urychleně přijaty Durišovy zemědělské zákony včetně Hradeckého programu, který původně sliboval další výhody pro střední rolníky. Brzy se však ukázalo, že „přednostní podpora bude nyní směřovat hlavně do již zjevných zárodečných struktur budoucího kolektivizovaného zemědělství.“(Jech, 2008, str. 55) Definitivní tečkou za slibovanou podporou soukromého zemědělského sektoru se stal 23. únor 1949, kdy byl za doprovodu radostné kampaně, která měla veřejnost přesvědčit o perspektivách kolektivizovaného zemědělství, přijat zákon 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech. (Jech, 2008, str. 71)

Družstva samotná přitom nebyla pro český venkov nic nového - existovala už od poloviny 19. století jako prostředek zemědělské spolupomoci, členům sloužila ke sdílení zemědělské techniky, jako odbytiště výrobků apod. Komunisté však chtěli podrobit všechny družstva jednotnému, centrálně vedenému systému, který neměl s proklamovanou družstevní demokracií nic společného. (Blažek – Jech - Kubálek, 2010, str. 43) Dosavadní družstva se měla v dané obci sloučit, v případě, že v obci doposud žádné nebylo, mohli místní straničtí referenti zažádat o založení nového. Zakládání JZD se přitom dělo přesně stanovenými postupy, které doprovázela agitace, hromadné schůze místního obyvatelstva a přes zákonem stanovenou dobrovolnost, v případě odporu i dlouhodobý nátlak. Těm, kteří do družstev vstoupit nechtěli, bylo vyhrožováno navyšováním povinných dodávek, majetkovými tresty atd. Na rozdíl od sovětského postupu ale zůstávali členové družstev i nadále jejími faktickými vlastníky – a to i v případě tzv. kulaků, o nichž viz níže. Zákonem o JZD byla družstva rozdělena podle stupně společného hospodaření do 4 kategorií. Teprve na konci první kolektivizační fáze bylo v roce 1953 schválením vzorových stanov JZD rozhodnuto „že podmínkou správného fungování JZD je sloučení všech výrobních prostředků, živého a mrtvého inventáře a především půdy do společného „družstevního hospodářství“. (Blažek – Jech -Kubálek, 2010, str. 56) Od roku 1954 tak byla zakládána pouze družstva vyššího, čtvrtého typu.

S první vlnou kolektivizace (1949-1953) dále souvisí také boj proti třídnímu nepříteli, tedy zbylým větším sedlákům, tzv. vesnickým boháčům, jak zněl český ekvivalent ruského slova kulak, kterému

se však komunisté zpočátku snažili kvůli významové nejasnosti i možným negativním konotacím vyhnout. Ačkoli byla výměra vlastněné půdy od počátku hlavním kritériem, nebylo nikdy zcela jasně vymezeno, koho vlastně za vesnického boháče považovat. Teprve v květnu roku 1951 byla podle charakteru kraje stanovena jasnější hranice. V řepářských oblastech to bylo 8-12 ha, v obilnářských 10-14 ha, v bramborářských 12-16 ha a v píceinářských 15-20 ha. Přesto i nadále existovaly účelné výjimky, kulakem mohl být označen každý, kdo vlastnil důležitou zemědělskou techniku, vedle polností disponoval i hostincem, mlýnem apod. Rozhodovala také schopnost plnit zemědělské dodávky. (Jech, 2008, str. 87)

Represe nepohodlných soukromých zemědělců začaly již po únorovém převratu. Strana se pomocí propagandistických kampaní snažila proti větším zemědělcům vzbuzovat všeobecnou nenávist, v jejich neprospěch používala vedle nepřímého nátlaku také některé zákony. Využíván byl například tzv. scelovací zákon z března 1948, na jehož základě vznikaly souvislé pozemky pro nově zakládáná drážstva. Při slučování pozemků pak bylo možné půdu nepohodlných osob vyměnit za jinou, obvykle v nevýhodných lokalitách na okrajích katastrů, aby nebránila společnému osevu JZD. (Jech, 2008, str. 65) Obvyklým způsobem, jak se s nepohodlnými zemědělci vypořádat, byl ekonomický nátlak, tedy zvyšování dodávek. V případě, že nebyly smluvní dodávky plněny, bylo možné vést proti takovému člověku podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky i trestní stíhání, umožňující i několikaletý trest odnění svobody s umístěním do tábora nucených prací. (Jech, 2008, str. 66-67) Jinou metodou systematického oslabování byl například nucený výkup zemědělské techniky.

Systematičtější postup proti větším sedlákům, který předsednictvo ÚV KSČ projednalo už v květnu 1950 pod názvem Otázka půdy v procesu omezování a zatlačování vesnických boháčů, byl zahájen od roku 1951. Jestliže v roce 1949 bylo ještě v rámci převýchovy přípustné, aby do nově vznikajících družstev vstoupili i velcí sedláci, v roce 1951 už to možné nebylo. Směrnice dále přišla s tím, že zabavené mechanizační prostředky pro potřeby JZD nově neměly být propláceny a na vytipovaná selská hospodářství měl být uvalen nucený pacht, který družstvu umožňoval majetek spravovat. V hojné míře byla dále uplatňována také výměna půdy za pozemky méně úrodné a uložené v okrajích katastru. (Jech, 2008, str. 85-86) Ve zhoršující se hospodářské situaci posloužili větší sedláci jako oběti, na něž mohla strana svalit všechny neúspěchy dosavadní kolektivizační politiky. Rozbuškou k rozpoutání masové perzekuce se stala vražda tří komunistických funkcionářů v Babicích, kterou vedení strany využilo k zahájení již připravovaných represí sedláků. (Jech, 2008, str. 103) Na konci léta 1951 vypracovalo úzké vedení strany plán tzv. akce „Kulak“. Úkolem lokálních funkcionářů bylo vždy vytipovat několik místních sedláckých rodin vhodných k vystěhování, na něž bylo nově možné uvalit nejen tresty odnění svobody (obvykle pro hlavního

hospodáře), ale i tresty zákazu pobytu v dosavadním bydlišti spolu s propadnutím celého majetku. (Jech, 2008, str. 119-120) Celé rodiny následně bývaly vystěhovány do jiných okresů, přičemž perzekuce se vztahovala i na nejmladší členy těchto rodin, jimž bylo znemožněno studium apod. Součástí štvavé kampaně, kterou vedení naplno rozpoutalo po roce 1951, byly i veřejné soudy s obviněnými sedláky a celostátní podněcování protiselských nálad prostřednictvím propagačních materiálů. Vedení KSČ jen během léta 1951 provedlo na 183 procesů s velkými sedláky (Jech, 2008, str. 113), v rámci samotné akce „K“ od léta 1951 do léta 1953, kdy byla akce zastavena, uvádí Karel Jech dle oficiálního dokumentu pro ÚV KSČ 1248 sedláckých rodin, které byly vystěhovány a jejichž majetek byl zkonfiskován. Vzhledem k nedostatečné evidenci však předpokládá, že počet vystěhovaných rodin byl mnohem větší, mohlo se jednat dokonce o tři až čtyři tisíce rodin. (Jech, 2008, str. 205-206)

Vinou neodborného vedení i malé výnosnosti skončila první fáze kolektivizace neúspěšně – rolníci do JZD buď vůbec nevstoupili, nebo začali i v důsledku krátkého polevení strany masově vystupovat. Po dvouleté odmlce mezi létem 1953 a polovinou roku 1955 vyvinuli komunisté větší tlak znovu až po roce 1955. Druhou kolektivizační fází (1955-1960) oproti té předešlé charakterizuje obecně mírnější a méně represivnější postup. Liberálnějšího přístupu se dočkali i velcí sedláci, kteří nyní v individuálních případech mohli vstupovat do družstev, což se mnohdy pozitivně projevovalo na hospodářských výsledcích. (Blažek – Kubálek a kol., 2008, str. 131). Přesto však nelze tvrdit, že by strana na zbývající větší soukromé zemědělce rezignovala – využíván byl především systém povinných dodávek, které už mnozí soukromníci nebyly schopni dlouhodobě plnit. Vytrvalými represemi nakonec komunisté dosáhali, čeho chtěli. Na počátku 60. let už zůstávali v soukromém sektoru jen poslední vzdorující jednotlivci a kolektivizace mohla být považována za završenou. Skutečným důvodem, proč rolníci v této fázi začali vstupovat do družstev, ale bylo především to, že pochopili, že vláda se soukromým zemědělstvím nepočítá; jejich vstup do družstva tak nebyl motivován prohlédnutím, že se jedná o výnosnější typ hospodaření, ale jednoduše tím, že neměli na výběr. (Blažek – Kubálek a kol., 2008, str. 132) Problémy nicméně přetrávaly hluboko do 60. let. JZD byly zadlužená, opakovaně nedokázala plnit výrobní plány, vláda musela do socializovaného zemědělství opakovaně investovat velké částky, což se negativně projevovalo v životní úrovni zejména ve městech, kde hrozil permanentní nedostatek některých potravin. Teprve ve 2. polovině 60. let se kolektivizované zemědělství podařilo stabilizovat do takové míry, aby bylo schopné skutečně prosperovat. (Březina - Pernes, 2016, str. 33-34)

2. DOBOVÝ LITERÁRNÍ KONTEXT (1948-1958)

Po komunistickém puči v únoru 1948 došlo k úzkému propojení umění s vládnoucí stranou. Kulturní život přišel o svou tvůrčí svobodu, na dlouhou dobu byl prosazen názor, že je umělecké dílo „především nástrojem přeměny současného světa a jeho prvořadým úkolem je propagovat oficiální ideologii, a tak agitovat pro vizi komunistické společnosti“. (Šámal – Piorecká – Příbáň, 2000, str. 583)

Komunistická strana, která se v Československu stala jedinou rozhodující silou, se pak okamžitě snažila dostat všechny kulturní oblasti, coby prvořadý prostředek politickovýchovné aktivity (Janoušek, 2007, str. 28), pod svůj dohled. Nedlouho po únorovém převratu se tak začala zbavovat ideologických oponentů i nevyhovujících sdružení, zbylé se snažila přimět ke spolupráci s komunistickou mocí. (Janoušek a kol., 2007, str. 23) Publikovat bylo brzy znemožněno řadě jednotlivcům, kteří nevyhovovali oficiálním požadavkům na podobu umělecké tvorby, v nemilost ale upadla i celá programová hnutí. Mnozí z nepohodlných intelektuálů se stali oběťmi vykonstruovaných procesů a odsouzení do vězení a táborů nucených prací, jiné, jako například K. Biebla, společenský tlak a odsudek dohnal k sebevraždě.

Komunističtí kritici od začátku hledali normu, která by definovala literární kulturu nového režimu. Umělecké dílo tak začalo být posuzováno dle názoru vlivného sovětského ideologa A. Ždanova, pro něhož se měřítkem kvality stala široká srozumitelnost a ideologická angažovanost. (Šámal – Piorecká - Příbáň, 2002, str. 585) Tzv. úpadkovou západní kulturu spatřoval pod nejednoznačným „formalismem“ jeden z našich čelních komunistických ideologů Z. Nejedlý především v předválečné avantgardě, surrealismu, podobně se vymezil vůči existencialismu a autorům, kteří k tomuto směru měli blízko. Brzy se objevily další vlastnosti, které v umění nového režimu nebyly žádoucí. Tzv. „naturalismus“, tedy zobrazování negativních stránek lidské existence, která je determinována přírodními silami, „buržoazní nacionalismus“, tedy v podstatě tradiční vlastenectví upřednostňující zájmy vlastní země před zájmy sovětskými, atd. (Janoušek a kol., 2007, str. 27)

Závaznou normou toho, jak měla být literatura hodnocena, formoval především referát Ladislava Štolla, který vyšel pod knižním názvem Třicet let bojů za českou socialistickou poezii (1950). Štoll se v něm na protikladu poezie S. K. Neumanna a J. Wolkera, coby autorů pokrokového proudu vycházejícího z proletářské poezie, vymezil vůči autorům meziválečné avantgardy, K. Teigemu a F. Halasovi, jejichž činnost a tvorbu chápal jako úpadkovou a dekadentní. Následovaly štvavé kampaně, v nichž se komunističtí kritici snažili nevyhovující autory veřejně dehonestovat. Z literárního života přitom nebyla vyřazena jen umělecká literatura, nevyhovující se kvůli své

zábavné a oddychové funkci stala i literatura populární, jež nebyla spatřována jako dostatečně politicky angažovaná. (Šámal – Piorecká - Příbáň, 2007, str. 589)

Pevnou mocenskou pozici si KSČ zajistila tvrdou cenzurou, kterou od roku 1953 řídila Hlavní správa tiskového dohledu. Pod kontrolu se tak dostali všechny tiskárny, nakladatelství, periodika, ale i veřejné knihovny; vydání samotné knihy předcházela přísný cenzurní posudek. Zásah se nevyhnul ani soukromým nakladatelstvím, jež nahradily státem řízená a kontrolovaná nakladatelství státní. Omezena byla i dosavadní literární sdružení: hlavní literární organizací se totiž v poúnorovém Československu stal od jara 1949 Svaz československých spisovatelů (dřívější Syndikát českých spisovatelů), který postupně nahradil a sjednotil většinu dosavadních organizací. K unifikaci literárního života dále přispělo i to, že se členové Svazu programově přihlásili k socialistickému realismu (o něm viz níže).

Přestože nejhorší represe ustaly se Stalinovou smrtí v roce 1953, teprve Chruščovova kritika kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS v roce 1956, který i přes přísné utajení unikl na veřejnost, přinesla částečné uvolnění tuhého režimu. U nás se kritická reflexe stalinistického režimu promítla do všeobecně známého průběhu II. Sjezdu Svazu československých spisovatelů, na němž zejména Seifertův a Hrubínův projev, i přes zřetelné výhrady komunistického vedení, otevřel směr dalších diskuzí. Kritice byl podroben též socialistický realismus, coby do té doby jediná přípustná metoda uměleckého zobrazení. Do literárního života se tak na sklonku 50. let začali vracet autoři, kteří v předcházejících letech nemohli publikovat, literární prostor se rozšiřoval o nová témata a opět se tvořila předtím potlačovaná názorová pluralita.

2.1. SOCIALISTICKÝ REALISMUS JAKO ZÁVAZNÁ TVŮRČÍ METODA

Vzhledem k tomu, že polovina námi interpretovaných děl vychází ideově z tzv. socialistického realismu, považujeme za vhodné nejprve tento směr, který se stal přinejmenším do poloviny 50. let v prostředí československé kultury závazným, vymezit.

Socialistický realismus se začal objevovat od počátku 20. století nejprve v ruské literatuře, od 20. let také u nás. K nejvýznamnějším představitelům tohoto směru patří M. Gorkij, A. Fadějev nebo M. Šolochov, blízko však k němu měli i západní autoři, B. Brecht či H. Barbusse.

„Hlavní princip této tvůrčí metody je už svými základy realistický“ (Ijezuitov, 1986, str. 53), na rozdíl od realismu 19. století se však na zobrazovanou skutečnost dívá ideologicky, snaží se o *„perspektivní obraz skutečnosti pod zorným úhlem jejího socialistického vývoje“* (Ijezuitov, 1986,

str. 53), o „*zobrazování sociálně historické podmíněnosti charakteru*“ (Ijezuitov, 1986, str. 52). Navzdory tomu, že byl u nás přijat jako jediná oficiální umělecká metoda nejprve vládnoucí garniturou a následně v dubnu 1948 na Sjezdu národní kultury i Svazem československých spisovatelů, shoda na vymezení jeho podstaty už tak jednoduchá nebyla. Jak uvádí Zdeněk Šámal, o konkrétní podobě socialistického realismu v našem prostředí se vedly dlouhé diskuze, do nichž se nejednou promítly momentální potřeby. Zásadní vliv na jeho pojetí měl u nás především Zdeněk Nejedlý. Ten viděl socialistický realismus jednak jako umění vycházející ze soudobé socialistické skutečnosti, jednak ve vztahu s realistickým uměním 19. století jako neustálou aktualizaci vybraných spisovatelů tohoto období.

Jaké jsou tedy znaky socrealistického umění? Obecně platí, že je to především dílo ideologicky angažované, klíčovým principem, které mělo umělecké dílo splňovat, byla jeho stranickost, oddanost marxistickému světonázoru. „*V literatuře socialistického realismu vznikl zcela nový typ spisovatele – uvědomělého a přesvědčeného bojovníka za věc komunismu (...), který vidí určující smysl svého umění v tom, že slouží zájmům revolučního proletariátu.*“ (Ijezuitov, 1986, str. 99) Úkol spisovatele tedy byl již předem značně omezený – měl vytvořit dílo, které se v intencích marxisticko-leninské ideologie spolupodílelo na budování socialistické společnosti: v našem prostředí tedy mělo dokazovat, že cesta, kterou se společnost po únoru 1948 dala, je tou jedinou správnou. Jedním z požadavků na socialisticky realistické dílo kladených, tak v této souvislosti bylo i určité předjímání budoucnosti, která socialistickou společnost v následujícím vývoji čeká, slovy Zdeňka Nejedlého: „*Umění proto tvoří především i zítřek (...), A tak i dnes naše skutečnost není ještě socialistická, ale právě proto tolik potřebujeme socialistického realismu, aby nám pomohl stavěním nové té budoucnosti dnešním lidem před oči uskutečnit socialismus*“. (Šámal – Piorecká - Přibáň, 2007, str. 220)

Z požadavku stranické oddanosti potom vyplývaly i jeho další vlastnosti. Závazná norma s sebou přinášela repertoár témat, konfliktů i jejich řešení, zabráňovala individualizovanému a psychologickému zobrazení postav – ty byly naopak zpodobněné jako typizovaní představitelé svých tříd, jako „*reprodukce obzvláště typických charakterů v obzvláště typických okolnostech a obzvláště typických vztazích mezi nimi*“ (Ijezuitov, 1986, str. 86). Zesílena byla také didaktická funkce díla. Lidovost a tedy i všeobecná srozumitelnost uměleckého díla se projevovala také ve výběru a ztvárnění námětů, ty měly být čerpány především z pracovního, dělnického prostředí – z továren, dolů, gigantických staveb či zemědělských družstev. Ideální socrealistický spisovatel, spisovatel-dělník, byl i přes četné náborové akce jen těžko realizovatelný, spisovatel měl tedy alespoň disponovat osobní zkušeností s prostředím, o němž píše. Étos spisovatele blízkého pracovnímu prostředí, pak vedl k jejich společným zájezdům do továren, dolů či zemědělských

družstev, kde měli čerpat náměty pro svou tvorbu. (Bláhová, 2011)

2.2. BUDOVATELSKÝ ROMÁN

S tím, jak se nový režim po únorovém převratu snažil etablovat, rostla i jeho potřeba uměleckých děl, které by nový režim v očích veřejnosti oslavily a potvrdily jeho správnost. Na počátku 50. let se tak stal nejprestižnějším žánrem socrealismu budovatelský román. Budovatelská tematika v této době sice pronikla i mezi ostatní literární druhy, próza jako všeobecně nejpřístupnější literární druh však měla největší celospolečenský potenciál. (Hrabák, 1963, str. 383.) Dodejme, že označení budovatelský román je zpětné – ve své době tak nazýván nebyl. Mluvílo se o „výrobním románu“ , o „společenském románu ze současnosti“ či „próze s budovatelskou tematikou“.

Předlohu českého budovatelského románu lze spatřovat ve „výrobních“ románech sovětského Ruska, kde tento typ prózy vznikl už v průběhu 20. letech 20. století jako reakce na přeměnu v komunistickou společnost a rozvíjel se dále až do jeho poválečné podoby, kterou se český model inspiroval nejvíce. (Hodrová, 1979, str. 122-125) Přestože dobová kritika zdůrazňovala návaznost na naši socialisticky orientovanou předválečnou prózu, prolétářské romány či některé reportážní prózy 20. a 30. let, jako vyhraněný žánr u nás budovatelský román vznikl teprve po únoru 1948, přesněji na počátku 50. let. Na rozdíl od předválečných próz jsou totiž budovatelské romány vzniklé po roce 1948 v jádru spíše antimoderní, postavené na tradičních literárních prostředcích století předešlého. (Janoušek a kol., 2007, str. 261)

Základním rysem tohoto žánru je jeho ideologická vyhraněnost. (Hodrová, 1979, str. 126) Budovatelský román vychází z komunistických (přesněji marxisticko-leninských) idejí, legitimizuje komunistickou vládu – socialistickou společnost ukazuje jako dějinně nevyhnutelnou, a tedy i jedinou správnou. Zcela v intencích socialistického realismu, z jehož ideových postulátů vychází, je jeho stěžejním tématem revoluční vývoj, transformace třídní společnosti v beztřídní; v optimistickém duchu představuje na pozadí konfliktu starého a nového světa budoucí socialistickou společnost a jejího nového člověka. Jak upozorňuje Daniela Hodrová, má budovatelský román blízko k žánru utopickému, s tím rozdílem, že nepředstavuje hotovou utopii, ale pouze ji předestírá, líčí její zrod. (Hodrová, 1979, str. 130) Této dominantní příběhové linii jsou pak všechny ostatní příběhové složky v podstatě podřízeny, práci na společném úkolu, jehož splnění zároveň implikuje i vnitřní přerod hrdinů, je podřízen i osobní život těchto hrdinů, včetně milostných dobrodružství. (Hodrová, 1992, str. 70)

Důležitým prvkem žánru, který souvisí s jeho utopickými kořeny, je jeho zasazení do konkrétního časoprostoru, v němž se proces proměny odehrává, typicky tedy do pracovního prostředí.

Budovatelské romány se odehrávají v průmyslových továrnách, na staveništích velkolepých staveb, v pohraničí či prostředí zemědělského hospodářství. Postupně se v rámci žánru dle lokalizace příběhu vyvinuly i vlastní varianty – první typ románu byl umístěn do prostředí velkých průmyslových závodů a staveb, druhý, venkovský, pojednával o kolektivizaci zemědělství. (Mocná – Peterka a kol., 2004, str. 71) Důraz na lidovost a všeobecnou přístupnost tvorby sblížila budovatelský román také s populární literaturou, kterou měl zároveň jakožto ideologicky nevyhovující žánr nahradit. Budovatelské romány situované do pohraničí například přebírají některé prvky westernu (Mocná – Peterka a kol., 2004, str. 689) milostná a kriminální zápletky – představitelé revolucionářů svádí boj s třídním nepřítelem a nakonec šťastně vítězí.

Skutečnost budovatelského románu je jasně polarizovaná, čemuž odpovídá i jednoznačná definice postav, typizovaně rozlišených podle třídní příslušnosti na kladné, záporné, případně váhající. Kladné postavy se socialismem od začátku sympatizují a neváhají se pro něj i osobně obětovat, záporné postavy jsou od začátku do konce jeho zavilými odpůrci. Optika starého a nového světa rozlišuje postavy také podle generační příslušnosti – akcentuje mládí, které není zatíženo minulostí a snáze se oddává perspektivám, jež před ně ideologická myšlenka klade. V centru pozornosti nicméně nestojí jedinec se svou individualitou, subjektem vyprávění se stává celý kolektiv, který se společně podílí na splnění společného úkolu a vzniku vytoužené beztřídní společnosti. Individualita postav pak bývá potlačována – úkolem jedince je se s daným kolektivem ztotožnit; nalézt smysl života a stát se i plnohodnotnou součástí celé společnosti lze jen, pokud postava přijme společné zájmy a normy kolektivu za své.

Vzhledem k tomu, že součástí práce je i samostatná kapitola, věnující se obecné charakteristice venkovských titulů, které budeme dále interpretovat, nepovažujeme za přínosné zde uvádět později rozepisovat o konkrétních titulech českého budovatelského románu. Uvedeme pouze nejvýraznější z nich. K prvním pokusům vytvořit velkou budovatelskou epiku u nás patří román Aleny Bernáškové *Cesta otevřená* (1950) o postupné socialistické přeměně chemického závodu v Litvínově. Přestože román sklidil pozitivní kritiku, vzorem tohoto žánru se stal teprve *Nástup* (1951) Václava Řezáče. K dalším reprezentativním titulům továrního prostředí, které zmiňují současné i dobové literární příručky román z prostředí mosteckého dolu *Luisiana se probouzí* (1952) od K. F. Sedláčka, příběh z továrny na šamotové tvárnice *Plným krokem* (1952) Jana Otčenáška či první díl přehradní trologie *Modré údolí* (1954) Zdeňka Pluhaře.

Jak ve zkratce shrnuje Janoušek, budovatelský román, charakterizovaný uzavřenou neproblematizovanou kompozicí, stereotypním rejstříkem epických rolí, slabou individualizací postav, potlačením subjektivní perspektivy, emocionálně strhujícím dějem a šťastným koncem

příběhu, byl (s menšími obměnami podle aktuální politické objednávky) z tématického i formálního hlediska, zvláště ve srovnání s předválečnou literaturou, značně omezený.“ (Janoušek, 2007, str. 261-276) Už v polovině 50. let tak došlo k celkovému vyčerpání žánru i socialisticko-realistické koncepce. Se svým schematismem a ideologicky motivovaným výkladem skutečnosti začal být jednoduše pocíťován jako nevyhovující. Další vývoj žánru pak směřoval spíše k rozrušování této poetiky.

V proměnách budovatelského románu se odrazil i vývoj politicko-společenský, související, jak jsme uvedli výše, především se smrtí Stalina a zejména pak kritikou jeho kultu v roce 1956. Vývoj budovatelského románu ve druhé polovině 50. let sice v principu ještě nenarušoval jeho ideologické stereotypy, směřoval ale k postupné autonomii autorského subjektu (Janoušek, 2007, str. 302) a především pak ke „zživotnění“ jeho postav, které „osvobodil z tenat ideových klišé a kolorovaného nadšení budovatelského schematismu“ (Kubíček, 2000, str. 30). Hlavní hrdina se stává postavou psychologicky prokreslenější, autor často sleduje proces jeho vnitřní konverze ke komunistické ideologii. (Mocná – Peterka a kol., 2004, str. 72).

2.2.1. VENKOVSKÝ BUDOVATELSKÝ ROMÁN

Ačkoli prvním pokusem o venkovskou variantu budovatelské prózy se u nás stalo *Vzbouření na vsi* (1949) od **Václava Řezáče**, který se zemědělské problematice komunistického režimu dotkl i ve svých velkých románech o osidlování československého pohraničí *Nástup* (1951) a později jeho volném pokračování *Bitva* (1954), průkopníkem prózy o združstevňování vesnice se u nás stal především **Bohumil Říha** (1907-1987). Proměnu poválečného venkova nastínil nejprve v románu *Země dokořán* (1950), zasazeného do prostředí československého pohraničí, plně jej však rozvinul až v románu *Dvě Jara* (1952), prvním skutečném budovatelském románu z české vesnice, v němž zcela v intencích oficiální ideologie zachytil proměny mezilidských a hospodářských vztahů rodící se „nové socialistické“ vesnice. Toto celoživotní téma o proměně tradičního venkova a jeho lidí zúročil v rozsáhlém dvoudílném románu *Venkovan* (1955), znovu přepracovaném v 70. letech, ve kterém se pokusil psychologičtější prokreslení postav, již v předchozích dílech kritikou vyčítanou jako nedostatečnou. Tématu združstevněného venkova se Říha dotkl i v drobnější próze *Setkání pod lesem* (1953) a nevyhnul se mu ani ve své tvorbě pro děti, asi v nejznámějším a nejtrvalejším Říhově díle *Honzíkova cesta* (1954).

K výraznějším autorům budovatelského venkovského románu patří, alespoň co do monumentálnosti díla, **Pavel Bojar**. O moderní venkovskou kroniku z 50. let se s nepříliš velkým úspěchem pokusil v trilogii z jihočeské vesnice *Slunečný širý svět* (Jarní vody (1952), Horké dny

(1953) a společně s manželkou Olgou napsanou závěrečnou Úrodou (1961)). V rozsáhle pojatém románu zachytil události od konce druhé světové války do poloviny 50. let.

K autorům drobnější venkovské budovatelské prózy, zmiňovavným shodně ve výše uvedených literárněhistorických pracích, patří především **J. V. Pleva** s novelou *Jediná cesta* (1954) o prozření rolníka z jihomoravského pohraničí, zatvrzele odmítajícího vstoupit do jednotného družstva. Vedle něj zmiňme například **Donáta Šajnera** s povídkami *Vláha* (1952) tematizující v schematickém pojetí nesnáze vznikajícího družstevního kolektivu, či povídky *Polánka voní jarem* (1955) **Marie Duškové**.

3. KOLEKTIVIZACE V PRÓZÁCH 50. LET

3.1. ÚSTŘEDNÍ AKTÉŘI PROCESU KOLEKTIVIZACE - ROLNÍCI A ROLNICE, SEDLÁCI, STATKÁŘI

Jak bylo naznačeno už v kapitole věnované teoretickému vymezení budovatelského románu, postavy tohoto románového subžánru jsou běžně typizovanými zástupci svých tříd, jejich charakter je vykládán politicky – třídní příslušnost postav bývá, ne-li přímo vyslovena, alespoň tedy naznačena hned v první scéně, v níž se objevují, např.: „*Hodáč, bývalý deputátník z velkostatku, není v jádru zlý člověk*“ (Pleva, 1960, str. 99), o stranickém tajemníkovi Balšánovi z Říhova románu *Dvě jara* je zase hned na začátek řečeno (a pak se neustále opakuje), že je to truhlář: „*truhlář Balšán se usmíval*“ (Říha, 1952, str. 144). Tyto třídní přívlastky pak platí za jeden z hlavních prostředků, jež čtenáři napomáhají se v rozvržení postav orientovat.

Takto vymezené postavy také vynikají i řadou stereotypních charakteristik, které se nazávisle na autorském stylu opakují. (Hodrová, 2000, str. 531). Hodrová v případě budovatelského románu dokonce mluví o tzv. postavě-tezi. Až na intimní stránku, jsou zde hrdinové zobrazení víceméně jako ucelené, nevyvíjející se charaktery, které jsou bezezbytku zveřejněny – nemají před vypravěčem ani čtenářem žádné tajemství. Mezi tím, jaká postava skutečně je a jak je v textu zobrazena, panuje jednota. (Hodrová, 2000, str. 531) Pro čtenáře jsou tyto postavy od samého počátku snadno rozpoznatelné prostřednictvím vnějších a vnitřních rysů – k jejich identifikaci a zařazení na ose komunist-antikomunist, tedy dobrý-zlý, slouží všechny dostupné atributy jako jméno, explicitně vyřčené povahové vlastnosti, vzhled, chování a vztah k ostatním lidem či jejich zaměstnání, vztah k práci či způsob a charakter jejich promluv.

3.1.1. HYBNÁ SÍLA KOLEKTIVIZACE – drobní rolníci a venkovská čeleď, agitátoři, družstevníci

Budovatelský román zná v nejširší rovině typicky tři druhy postav podle jejich vztahu ke komunistické ideologii. V centru pozornosti budovatelského románu stojí postavy kladné – sem patří ti, kteří jsou od začátku sympatizanti s myšlenkami marxismu-leninismu. Mezi kladnými postavami jsou zvláště pozitivně vykreslováni ti, kteří v příbězích fungují coby „apoštolové“ komunistických myšlenek - nejoddanější komunisté, kteří prochází příběhem jako hlavní strůjci a iniciátoři přeměny starého venkova. Jsou to na první pohled správní lidé - povětšinou lidé velmi mladí, vynikají zdravím, zdatností, fyzickou krásou i duševní vyrovnaností, jsou to vitální typy, kteří „hledí vesele do světa“ (Říha, 1952, 33). Jedná se o postavy společensky aktivní, v daném prostředí patří k největším propagátorům komunistických myšlenek, jsou značně idealizovaní, v klání za úspěch jejich politického přesvědčení nabývají až heroické podoby - pro zdar společné věci jsou ochotni přinášet i osobní oběti. Tito hrdinové jsou zcela oddáni komunistickému světonázoru, úspěch společné myšlenky pro ně znamená více než úspěch vlastní – nebo lépe, jejich politické přesvědčení je imanentně vrostlé do jejich osobnosti a determinuje i pocit jejich osobního štěstí. Lze říci, že kladné postavy jsou v podstatě prosty individuálního štěstí, jedině úspěch komunismu jim jej může dát. Dobře to ilustruje například scéna z románu *Bitva*, kde se hlavní komunista Bagár od své ženy Zdeny dozví, že se jí konečně podařilo otěhotnit – tato ryze intimní chvíle je jednak zasazena do scény, v níž se manželé původně bavili o politických věcech, i toto následující, privátní téma je ale ihned spojeno s jejich politickým smýšlením, postavy se nejdříve chvíli dohadují, jak se bude potomek jmenovat, načež Zdena pateticky připomene: „*Představ si, že se už najisto dočká komunismu!*“ (Řezáč, 1972, str. 53) Pro budovatelský román první poloviny 50. let je totiž typické, že politizuje osobní život svých postav, politické přesvědčení a veřejná funkce postavy splývá s intimním životem v jedno. Postavy si nosí stranické problémy domů, jejich privátní rozhovory se dotýkají politických témat, ovlivňují i mezilidské vztahy, zvláště ty milostné. Mezi osobním a veřejným životem těchto postav tedy není rozdíl.

Jedním z opakujících se atributů kladných venkovských postav jsou také upracované, dřinou poznamenané ruce, které odkazují na dřívější nelehký život svých majitelů a tím i na jejich třídní původ – jsou zároveň znamením toho, na jaké straně postava stojí (nebo bude stát). Tak se například v románu *Bitva* setkává Vincenc Postava s rukou „*jež si nezdala s jeho v tvrdosti a počtu mozolů*“ u slovenského námezdního čeledína Vargy, což Postavu vede k tomu, že si o Vargovi udělá kladný

úsudek.

Typickým kladným hrdinou venkovské varianty budovatelského románu je Vojta Komora z románu *Dvě jara*. Vojta pochází z chudých poměrů, otec a matka až do konce války slouží u nejmajetnějšího sedláka vesnice Metzeka. Vojta je představen jako „...mladík asi dvacetiletý, živé kulaté tváře, s nosem malinko nadzviženým a světlými vlasy... s hlasem pěkného flétnového zabarvení, který vnukal důvěru ke svému majiteli.“ (Říha, 1952, str. 6) Hned na samý úvod románu je tak tato postava čtenáři prezentována svým popisem jako kladná a zcela důvěryhodná. Vojta je pak dále charakterizovaný především svým politickým přesvědčením: dozvídáme se, že se války coby komunistista aktivně účastnil odboje a že byl pak kvůli sabotážím v továrně nacisty vězněn. Třebaže se vrací z vězení, vůbec se v románu nemluví o tom, co těžkého si tam musel prožít: zdůrazňována je naopak jeho vitalita, odhodlání, s nímž hledí do nových časů, a to vše, co se mu během válečných časů přihodilo, jako by bylo jen další pobídkou k větší aktivitě v komunistické straně. Vojtův návrat do rodné vsi z vězení se tak nese v předzvěsti jeho budoucího veřejného uplatnění: hned od začátku se aktivně angažuje v připravovaném povstání obyvatel proti nacistům, jako člen národního výboru se také podílí na přebírání moci a budování nových poměrů. Vojta vystupuje jako pokrokový a uvědomělý straník, který je v radikalitě rozhodnutí vždy jaksí o krok napřed než ostatní obyvatelé vesnice: mezi mnohdy nerozhodné vesničany vnáší jasná stanoviska strany, funguje jako ten, který vždy neomylně ví, co strana chce a jakým způsobem to má být provedeno. Vojta tak v Kolesově, kde se příběh odehrává, vystupuje jako hlavní strůjce změn spojených s komunistickým režimem – je v podstatě od nepaměti agilním straníkem, který se po svém návratu z nacistických lágrů nejprve podílí na svržení starého režimu a po komunistickém převratu se stává čelním představitelem jednotného zemědělského družstva, na jehož založení se také sám aktivně podílel.

3.1.2. ŽENY - DRUŽSTEVNICE

Stejně jako má v románech *Nástup a Bitva* svůj ženský protějšek modelový hrdina socialistického realismu Jiří Bagár v postavě Zdeny Postavové, objevuje se tento ženský protějšek i ve *Dvou jarech*. Mařka Černá, komunistka, kterou si Vojta Komora vezme za ženu, pochází z chudých nemajetných poměrů, vedle pracovitosti a agilnosti ji charakterizuje také obětavost, vstřícnost a ochota pomáhat druhým. Mařka představuje typickou, politicky uvědomělou a emancipovanou vesnickou ženu socialistického realismu – ženu formálně sice nepříliš vzdělanou, navzdory tomu ale inteligentní, racionální, veřejně aktivní. Přestože se sama stará o celé hospodářství a šest sourozenců, od samého počátku se účastní schůzí národního výboru a aktivně prosazuje

komunistickou podobu poválečné vesnice. Stejně jako její mužský protějšek, cení si i na ní vypravěč především její odolnosti, určité životní síly, která ji pudí k činnorodosti; po těžkém porodu se například rychle zotaví a vrátí se do kravína dojit.

Na ženských hrdinkách je zajímavá jejich vnější charakteristika. Budovatelský socialistický realismus si totiž cenil vlastností, které tradičně s ženstvím spojovány nejsou. Ženy se stávají rovny mužům nejen v politické oblasti, mechanizace družstva a dělba společné práce stírá rozdíly mezi ženou a mužem také na poli pracovním. Petruška, Vojtova sestra, se tak uplatňuje v ryze mužských profesích – nejprve se vyučí kovářkou, později jezdí s lokomotivou a nakonec se stane hlavní traktoristkou kolesovského družstva. Řízení lokomotivy dokonce dává nějakou dobu přednost před svatbou s chlapcem, který se jí dvoří, protože odmítá „*jít kvůli němu ke kravám*“ - vezmou se teprve, když jim družstvo nabídne pozice traktoristů. Zajímavý je její zevnějšek. Zobrazena je vždy jen v pracovním oděvu, běžně v mužských kalhotách, monterkách či kovářské zástěře, poprvé ji spatřujeme ve starých botách jejího bratra. Její celkový vzhled je často nedbalý, vlasy mívá „*kolem hlavy v nepořádku*“. Přestože vyniká lehkostí chůze či pěkným snědým obličejem s výraznými lícními kostmi, je, řekli bychom, spíše sporé postavy, vypravěč si na ní často všímá jejich silných lýtek, sotva se podle něj „*vejde do žluté kazajky, kterou nosí*“ (Říha, 1952, str. 13). Přesto, že ji tedy charakterizuje spíše fyzická síla a zdatnost, platí zároveň za nejkrásnější dívku vesnice - líbí se dokonce i synovi největšího kolesovského sedláka, šviháku Vladislavovi.

Jestliže budovatelský román obecně vyzdvihuje postavy, pro něž je fyzická práce jaksi emblematická, jsou postavy, které se manuální práce štítí, zesměšňovány. Tak je tomu i v případě venkovských ženských postav, jež více dbají na svůj zevnějšek než na to, jak by mohly být prospěšné státnímu hospodářství. Zatímco jsou tedy postavy obyčejných venkovských dívek, které si spíše než poslední módy hledí uvědoměle své práce, zobrazovány jako ženy přirozeně krásné, jimž sepětí se svou prací v družstvu jako by na kráse ještě přidalo, jsou ženy, kterým se rukama pracovat nechce dehonestovány a zesměšňovány. Tak je tomu například u postavy Růženy Slepíčkové, která se pro nedostatek pracovníků, musí stát dojnící v kravíně. Více než krávy ji však zajímá to, jak vypadá – především kvůli vztahu s chlapcem z města, který jednou postřehne nevábný zápach jejích vlasů, do práce odmítne chodit.

Mezi odhodlanými družstevníky se pak běžně objevují také emancipované ženy, které si mezi prvními uvědomují, jaké výhody a pokrok družstvo skýtá. Jak bude později podrobněji analyzováno, družstvo je tak zpodobněno nejen jako místo technického pokroku, ale i jako místo pokroku sociálního a ve vztahu k ženám řekneme i genderového. Tyto ženy pak opouští tradiční

místo po boku hospodáře a po vzoru dělnického prostředí se i ony rovny mužům účastní veřejných schůzí, podílí se na budování nové společnosti: z žen v domácnosti se stávají ženy zaměstnané, pracující. Zatímco ženy, které do družstva nevstoupily, zůstávají dál vůči svým mužům v podřízeném postavení, ženy-družstevnice se z tohoto nerovnocenného vztahu vymaňují, získávají nad mnohdy zpátečnickým mužem navrch. Ženy si totiž obvykle mezi prvními uvědomují výhody, které jim má družstvo přinést – zejména oceňují to, že už nebudou muset dít jako doposud. Tento případ je dobře vidět na postavě dvaapadesátileté Nešetřilové ze *Dvou jar*, která na zakládacím schůzi družstva plamenně vystoupí proti sedlákům, u nichž za mlada sloužila a u nichž se dočkala leda „*chleba maštěného popruhem*“ (Říha, 1952, str. 208). Jelikož si na těchto veřejných schůzích váží každého vystoupení, jež podporuje stranickou linii venkovské politiky, je na jejím konci Nešetřilová stranickým tajemníkem za svůj výstup pochválena, a z ní se tak stane aktivní člen a agitátor kolesovského družstva. Veřejná aktivita se ale nelíbí jejímu manželovi, který se navíc nechává vydírat sedlákem Metzke, aby družstvu škodil. Když na něj celá věc praskne, radí předseda družstva Nešetřilové, aby teď jako členka výboru „*hrála u Nešetřilů prim a vedla manžela pevnou rukou*“, načež ona odvětlí, že je u nich „*všechno na ruby, kde byl dříve muž, tam jsem teď já*“ (Říha, 1952, str. 295)

3.1.3. VÁHAJÍCÍ ROLNÍCI

Mezi kladnou a zápornou postavou stojí postava váhající. V prostředí venkova se běžně jedná o střední rolníky, kteří ač sami bývají z poměrů, jež je předurčují k tomu, aby se přidali na stranu komunistů, nedokážou se pro tyto myšlenky hned nadchnout, jsou zpočátku k novátorským metodám přesvědčených komunistů nedůvěřiví a dlouho zůstávají věrni starým pořádkům. Teprve v průběhu příběhu u nich dochází k prozření a přesvědčení se o správnosti združstevňování vesnice.

Ani tyto postavy však nevybočují ze zavedeného schématu: váhavci jsou vesměs postavy-rolníci, kteří dříve sami mnoho neměli, venkovští deputátníci a čeledí, která se před rokem 1945 nechávala najímat sedláky a statkáři, žila v nuzných podmínkách a celoživotní dřině, a teprve po válce si, jak je neustále zdůrazňováno, díky politice komunistické strany v některých případech splnila svůj odvěký sen – získala zemědělskou usedlost a s ní i kus své půdy. Bývají ve středním věku, a je tedy pro ně i z hlediska jejich věku charakteristická jistá zdrženlivost a neukvapenost rozhodnutí. Majetek, který nyní vlastní, je potom drží zpátky, nedovoluje jim přidat se k ostatním a vstoupit do družstva. Jsou to však postavy, které jsou už od začátku charakterizovány jako postavy v jádru kladné.

Modelovou „váhající“ postavou je rolník Dvořák z novely *Jediná cesta*. Dvořák je od začátku

charakterizován jako postava vynikající pevnými morálními kvalitami, člověk modelovaný celoživotní bídou a tvrdou prací a odtud pramenící ryzostí charakteru. Stejně jako u postav vyloženě kladných, jsou i zde vyzdvihovány vlastnosti, které mají zdůrazňovat jejich lidový původ: jistá přímočarost, strohá jednoduchost, nekomplikovanost a prostota jejich povahy, ale i soucit s druhými, soudržnost s kolektivem svých lidí.

Dvořák pochází z chudého kraje od Pelhřimova, po válce se ale přestěhuje do vysídlené usedlosti na jižní Moravě, a tak získá to, oč celý život nejvíc stál – své vlastní hospodářství, kde je svým vlastním pánem. Ač není straníkem, a není tedy ani přímo nositelem komunistických idejí, ke straně má pozitivní vztah - právě její politice přičítá tento svůj osobní zisk a vzestup, který ho vyvázal z námezdního postavení. Dvořák si na získané usedlosti začne počínat jako dobrý hospodář, daří se mu, své práci rozumí a protože ji dělá zodpovědně, s láskou a pilně, brzy si ho pro jeho dobrý charakter oblíbí i obyvatelé místní vesnice. Združstevňování však odmítá pochopit. Dvořáka váže k získané půdě pevné pouto, půda je pro něj zárukou budoucnosti, která ho v rukou jeho potomků přežije a jim zajistí dobré živobytí, váže ho k ní cit a všechna jeho dřina, která se do ní vsákla. Dvořák nechápe své děti, aktivní komunisty, kteří tuto jeho představu odmítají sdílet. Obvyklým důvodem váhajících postav, pro který odmítají vstup do družstva, je nedůvěra ke společné práci s dalšími lidmi: Dvořák poukazuje na to, že do družstva nevstupují jenom dobří hospodáři, ale také „flákači“ a „šmelináři“, kteří vstupem do družstva o mnoho nepřijdou, spíše se přiživí na výsledcích ostatních. Tyto jejich připomínky potom postavy, které už komunismu plně věří, vyvrací jako neschopnost přestat „myslet po staru“, jako neochotu pochopit, že združstevněním o svůj majetek nepřijdou, že budou pracovat i nadále na svém – pouze v jiné, společné formě.

Společné pro tyto postavy je, že do družstva vstoupí teprve poté, co u nich dojde k otřesu v jejich stávajícím smýšlení. Tento otřes bývá většinou spojený se sabotážemi nepřátelských stran, k nimž se tyto postavy, váhající se svým vstupem do družstva, nevědomě přiřazují. Dvořák dojde prozření teprve, když se sám stane obětí antikomunistických spiklenců v čele s místním farářem, ke kterému nejdříve naivně chodil pro rady, jak se v nové době zorientovat. Podobně pochopí větší sedláci Sojka a David ze *Dvou jar*, že špatnými ve skutečnosti nejsou komunisté, ale velcí statkáři, kteří se ve snaze zemědělské družstvo zničit, uchýlí i k zločinům – zapálí stoh slámy, aby družstevníci neměli na zimu co krmit.

3.1.4. VNITŘNÍ NEPŘÍTEL NOVÉHO ŘÁDU SVĚTA: SEDLÁCI A STATKÁŘI

Jestliže se v budovatelském románu kladnými hrdiny stávají ti, kteří s myšlenkami marxismu-leninismu sympatizují nebo se v průběhu příběhu k hnutí přidávají, zápornými postavami se v této bipolární optice stávají ti, kteří stojí proti těmto myšlenkám. Rozdělení postav na základě jejich třídního původu potom ve venkovské variantě budovatelského románu předurčuje k těmto záporným rolím bohaté statkáře a velké sedláky, kteří se stávají hlavními nepřáteli a škůdci družstev. Zatímco kladné postavy přináležejí k většímu celku, záporné postavy potom logicky zůstávají izolované a stranou „pokrokového“ dění a obdobně, jestliže kladní hrdinové jednájí ve prospěch kolektivu, jsou záporní motivováni jen sobeckými zájmy a vlastním prospěchem. Právě bohatí sedláci se potom stávají největšími „zpátečníky“ a jejich obraz postupně přerůstá v hlavního ideové oponenta, který všemožně brání novému kurzu a vzniku komunistické společnosti tím, že JZD sabotuje nebo využívá své odvěké, majetkem podložené autority k přemlouvání méně movitějších váhavců, aby do družstva nevstupovali. Tato záporná postava se bez výjimky vyskytuje v každém z analyzovaných titulů.

Zatímco kladné postavy se vyznačují všemi dostupnými pozitivními charakteristikami, záporné postavy jsou logicky charakterizovány prostředky negativními. Negativní vlastnosti se trojici největších sedláků z Kolesova ve *Dvou jarech* Metzkevi, Hrdému a Pelechovi rýsují ve tvářích, prostupují celou jejich osobnost a chování, odráží se v mezilidských vztazích či v poměru k práci. Valentin Hrdý (už jeho jméno!) tak „vyhlíží pánovitě“, jeho „ostře vykrojený nos dává tušit, že má v sobě něco dravého“, je to zapřísáhlý individualista, který „má vždycky svou hlavu“. Charakterizován je explicitně hodnotícími výroky, které pronáší kladné postavy, je označován za „baziliška, který má v každé slině jed“, i svým pohrdačným a povýšeneckým chováním: „i když sedí, chce mít hlavu výš než ostatní“, či uštěpačnými promluvy na konto ostatních vesničanů: „Pověz Vojto, cos vyženil? Celý batalionek dětí, vid'! Teď budeš, hochu, kadit potenku!“ *A smál se sedlák, vlastnímu vtípu, až se za boky popadal.*“ (Říha, 1952, str. 170) Vypravěč sice v tomto případě naznačuje, že je to muž pohledný, je to ale spíše „šviháctví a samolibost“, tedy spíše negativní strana krásy, ostatně neupřímný je i jeho vztah k ženám, jichž je v kontrastu k upřímným citům kladných postav „zvyklý dotýkat se lehkou rukou“. Zajímavé je, že záporné postavy jsou často charakterizovány prostředky, které je mají činit nelidskými, dehumanizovat je, přičemž oblíbenými se stávají zejména zvířecí přívlastky, jak už bylo napsáno výše. Vedle již zmíněného „baziliška, který má v každé slině jed“, se o sedlácích mluví například jako o „lišácích podšitých“ apod.

Zatímco vyloženě kladní hrdinové jsou zobrazeni jako postavy upřímné, typickou vlastností

záporných postav je faleš, jejich jednání je jednou povýšené, jednou vypočítavě podlézavé; jsou to zlí, zákešní, sobečtí a lakomí necitové, nezajímá je nic, jen jak si udržet majetek a s tím spojenou moc. Tyto postavy jednoduše nejsou schopny pozvnést se k vyšším hodnotám, naidividuálním cílům. Neštítí se ve jménu vlastního blaha páchat zlo, jsou prosty všech obecně uznávaných morálních hodnot. V textu bývá opakovaně zdůrazňována neměnost těchto jedinců, nemožnost jejich přeměny: zlo je imanentní součástí jejich povahy a coby produkty kapitalistického režimu jsou spolu s ním odsouzeni k zániku. Charakter, který je přisuzován postavám velkých sedláků, plně vystihuje promluva jedné z kladných postav, v níž reaguje na událost, kdy Metzke bezostyšně zkopal starou ženu, která se mu pokoušela zabránit v útěku, a po dopadení se navíc (marně samozřejmě) snažil vykoupit penězi: „*Pro takové nemá lidský život cenu. Když jim sloužíš, je to v pořádku. Ale jak se hlásíš o své, je zle. Oni jsou potom jako nepřítel. A slitování neznají. Nejsou jako my obyčejní lidé!*“ (Říha, 1952, str. 98) Záporné postavy pak nejenže bývají charakterizovány svým akutálním chováním, důležitým aspektem jejich hodnocení se stává i jejich minulost. Z hlediska nedávné je to především vztah k bývalým okupantům, s nimiž se velcí sedláci budovatelského románu vždy nějak zapletli („*Metzke, aby se ve své starostenské funkci zalíbil Němcům, tiskl všechny ostatní kolesovské vesničany ke zdi.*“ Říha, 1952, str. 57), a v kontrastu k postavám kladným se pak neúčastní ani lokálních povstání v samém závěru války, jež mají usnadnit průchod Rudé armády. Zohledňována je ale také minulost dřívější, v níž tyto postavy vystupují jako ti, kteří se podíleli na bezpráví minulého režimu, využívali nemajetné obyvatele vesnic a bohatli na nich. Dřívější poměry na vsích jsou připomínány zejména v kontrastu k nově zakládaným družstvům, které mají lidem přinést rovné podmínky a zbavit je někdejší dřiny.

Obecně pak tyto záporní sedláci vynikají vlastnostmi, které je z prostředí venkova vytrhují – činí je v tomto prostředí nepatřičnými, jsou jakýmsi cizorodým prvkem v jinak jednotném vesnickém kolektivu. Interiér jejich domů tak bývá obvykle zařízen nákladným městským nábytkem, dýchá z něj „*panské ovzduší*“, postavy nosí výstřední oblečení, vlastní drahé věci atd. Zápornost jejich charakterů pak doplňuje jejich zapřísáhlá antikomunističnost, která má taktéž v těchto titulech zároveň povahu „*nevesnickou*“ – například Metzkeův syn Vladislav se svým zjevem i chováním vymyká běžným venkovským obyvatelům, navíc poslouchá americký rozhlas, obdivuje americký způsob života a spoléhá na to, že budoucí válka všechn dosavadní vývoj zastaví. Stejně jako se tak kladné postavy stávají obživlými věšáky komunistických idejí, jsou záporné v negativním zhmotněním ideologií nepřátelských. Výmluvným dokladem tohoto pojetí postav je poznámka jedné z postav, když je Metzke z vesnice vyháněn, že z vesnice „*právě odchází kapitalismus*“ (Říha, 1952, str. 312)

3.2. ČASOPROSTOR SOCIALISTICKÉHO VENKOVA

Námi analyzované budovatelské romány z venkovského prostředí jsou situovány do konkrétních časoprostorů, odehrávají na počátku 50. let 20. století. Významný časový mezník budovatelského románu představuje závěr druhé světové války, který symbolizuje konec starého světa a počátek nové komunistické epochy, a obvykle potom únor 1948, kdy došlo ke komunistickému puči. Typickými mezníky venkovských románů z padesátých let jsou také sjezdy KSČ, které udávají rytmus proměny vesnice, zejména 9. sjezd z května 1949, na němž byla vyhlášena „*likvidace zbytků mocenských pozic poražené buržoazie a budování nového typu státu i socialistické demokracie*“ (Šimíček, 2014, online)

Román *Nástup a Bitva* zachycují události starší než tituly ostatní – *Nástup* začíná v květnu 1945, tedy v raných poválečných dnech, končí na podzim téhož roku. Román *Bitva*, který na *Nástup* navazuje, je situován do roku 1947 – začíná jarem a končí zimou. Dvě jara, jak už napovídá název, se odehrávají v průběhu dvou jar, nejprve v poválečných časech na jaře 1945 a ve druhé části románu potom od jara do podzimu 1949, kdy je vybudováno družstvo a uskuteční se první společné žně. Jediná cesta se odehrává retrospektivně od roku 1945, kdy do moravské vsi přichází z vnitrozemí rolník Dvořák, dále do roku 1949, kdy je založeno družstvo, až do roku 1952, v němž se Dvořák k družstvu konečně přidá. Podobně *Horké léto*, druhý díl trilogie, zachycuje události od jara 1948 do léta 1949.

Prostor budovatelského románu z venkovského prostředí je logicky situován na vesnici. Jak píše D. Hodrová, je to především prostor, který v budovatelském románu podstupuje proměnu. Obvykle se jedná o místo zprvu chaotické, zpustošené – válkou (zejména v románech o osidlování pohraniční) nebo kapitalistickým hospodářstvím. Přeměna tohoto prostoru se pak stává hlavní dějovou linií románu – hrdina přichází do tohoto místa, aby se s ním „utkal“, proměnil jej v prostor bezpečný, prosperující, socialistický. V rámci vesnice je tato proměna spojena především s procesem kolektivizace, slovy budovatelského románu, združstevňování.

Hlavní dějová linie příběhů námi analyzovaných knih tak bývá podobná – zobrazuje snahy a nesnáze odhodlaných straníků a družstevníků na jejich cestě za vytouženou „novou formou hospodářství“. Dvě jara tak v průběhu dvou jar zobrazují přeměnu tradiční vesnice, nejprve v poválečných časech na jaře 1945 a ve druhé části románu na jaře 1949, kdy je vybudováno družstvo, do kterého se postupně přidávají ostatní obyvatelé Kolesova, zatímco jim trojice bohatých

sedláků nepřestává škodit. Román končí úspěšnými žněmi a rozoráním mezí, symbolizující definitivní akt jednoty.

3.2.1. JZD JAKO PROSTOR IDEOLOGICKÉ KONVERZE

„To je to, proč u nás musí být družstva, paní Šašková! Aby se poctivci nemuseli tak dřít, jak jste se léta dřeli vy!“ (Bojar, 1953, str. 257)

Přeměna prostoru vesnice je v budovatelském románu spojena s vybudováním jednotného zemědělského družstva, na nějž navazuje scelení pozemků, symbolizující definitivní odstranění staletých třídních rozdílů. Přeměňován ale není jen prostor, s jeho změnou souvisí i proměna postav, ba přímo mezilidských vztahů obyvatel vesnice – budovatelské úsilí se zaměřuje nejen na přetvoření kapitalistické vesnice jako prostoru, ale také na přeměnu jejího původního obyvatelstva: teprve dobrovolný vstup středních rolníků do družstev, vzdorujících nejprve těmto změnám, a eliminace těch, kteří jsou z participace na nových poměrech předem vyloučeni, tedy statkářů a velkých sedláků, znamená úspěšné vytvoření nového venkova.

Ideová podstata družstev je tradičně vykládána ve scénách hromadných schůzích, často se také objevuje v agitačních scénách, v nichž uvědomělí straníci promlouvají do duší méně pokrokových vesničanů, předestírajíce výhody, které jim má jednotné zemědělské družstvo přinést. JZD, jakožto jeden z pilířů socialistického státu, je tak komunistickou rétorikou chápáno jako jakási dějinná nutnost, výsledek přirozeného vývoje, jako modernizace a pokrok, kterému se nelze vyhnout. Je nositelem pokroku technického, sociálního i genderového, výrazně přeměňuje celý prostor tradiční vesnice, mění i vztahy mezi jejími obyvateli a obyvatele samotné, usnadňuje jejich životy, odstraňuje těžkou zemědělskou práci. Vykládáno je vždy tak, aby vznikl dojem, že žádná jiná možnost v podstatě není – pouze družstva znamenají budoucnost a prosperitu, vše ostatní je odsouzeno k zániku. JZD se tak ve venkovském budovatelském románu spojuje s představou ráje, který se socialistickou společností nevyhnutelně přichází, je symbolem budoucnosti a lepších časů; je podstatou přeměny starého venkova v nový, socialistický.

Charakteristické přitom je, že výsledná podoba družstev bývá spíše zamlčována, respektive nedořešena, na otázky, jak daleko vlastně združstevňování vesnice zajde a jak bude reálně tento hospodářský model vypadat, odpovídají funkcionáři mnohdy velmi neurčitě: *„Nevím k jaké formě družstevnictví u nás dojdeme. O tom si budou rozhodovat zemědělci sami! (...) sovětští kolchozníci žijí šťastně a krásně... někteří z vás tam pojedou a přesvědčí se o tom na vlastní oči... je možné, že jejich dobrých zkušeností použijete i u nás, ale v podstatě si o svých věcech budete rozhodovat*

sami.“ (Říha, 1952, str. 210) Zdůrazňována je především autonomie členů družstev: „*Družstvo si povedete sami, sami si budete rozhodovat, jak kdo pracuje a kolik za to dostane.*“ (Bojar, 1953, str. 258), neboť rolníky často děsí právě jednotné řízení, kterému by se měli i se svým majetkem podřídit. Záporné postavy přitom často operují se sovětským modelem družstev, tedy s kolchozy, kterých se ony samy obávají: „*Kolchozy!*“ řekl Metzke. *Při tomhle pomýšlení se mu ruce zachvěly a na čele se objevila studená vlhkost.*“ (Říha, 1952, str. 190). Agitátoři a přesvědčené postavy však s tímto pojmem nikdy nepracují, zásadně používají označení jednotné zemědělské družstvo.

Obraz toho, jak komunistická propaganda chápe jednotné zemědělské družstvo, dobře ilustruje scéna ustavující schůze JZD z *Jedné cesty*, v níž Dvořák, hlavní hrdina románu, sice s družstvy jako takovými souhlasí, odmítne do něj ale vstoupit, protože sám chce hospodařit jako doposud: „*Nechte mne pracovat jako dosud a já ujišťuju tady všechny, že i bez cizí pomoci dokážu, že mi hospodářství půjde (...)* Já nejsem proti družstvu a nikdy nebudu. Ale myslím si, že mi nikdo nemůže mít za zlé, když do družstva nevstoupím.“ (Pleva, 1960, str. 51) Následně je ale argumentačně „převálcován“ poslancem Chaloupkou, který přijel za družstvo agitovat. „*A tak řekněte drazí přátelé, nebyl by to krok zpět, kdybychom chtěli, aby se ti drobní rolníci plahočili dál, každý na tom svém kousku s kravami, koněm a prostým náradím? To by byl určitě krok zpět. Bylo by to něco podobného, jako by si někdo právě dnes chtěl zařídit dílnu na ruční výrobu hřebíků, jako si někdo chtěl dnes znovu zařídit povoznictví... Dnes, když stroj chrlí statisíce hřebíků za hodinu a povozy jsou předháněny vlaky, auty a letadly! Proto, přátelé, zakládáme zemědělská družstva, to je krok kupředu. Jedině v družstvech se může uplatnit dobrou organizací lidská práce. Domnívám se, že každý, kdo zdravě myslí, mu musí dát za pravdu.*“ (Pleva, 1960, str. 54) Chápání budoucnosti jako jednoznačného lineárního pohybu, jako nezvratného směřování vpřed za vytouženým rájem, umožňovalo v tomto pojetí jako další možnost „*jen pohyb zpátky, pohyb nenormální, antipohyb, směřování proti smyslu dějin*“ (Macura, 2008, str. 15) Agitátoři tak nezdůrazňují jen modernost družstev (fráze jako „*krok kupředu*“), a tedy jejich dějinnou nevyhnutelnost, souhlasit se založením družstva je zároveň projevem zdravého rozumu, racionality, protože opačný názor v podstatě odporuje logice dějin, jež žádný jiný směr než kupředu nepřipouští. Z Dvořáka a všech dalších tak odpor k družstvu dělá zpátečníky a tmáře, kteří odmítají pochopit směr následujícího vývoje, a jejich názory jsou tak logickou argumentací uvědomělých postav, kterým dá příběh za pravdu, vyvráceny.

Vytvoření JZD je tedy v románech padesátých let zobrazeno jako zcela legitimní akt, zakládajícím se jednak na tom, že si komunisté uzurpují interpretaci dějin, ale také na tom, že jsou družstva pojata jako nositele spravedlnosti – družstvo není jen pokrokem technickým, o němž viz níže, je především pokrokem sociálním – narovnává tradiční sociální nerovnost venkova, setřením

majetkových rozdílů ruší závislost nemajetných na těch, kteří majetek mají, přináší stejné podmínky pro všechny. Slovy stranického tajmeníka Balšána ze *Dvou jar*, družstva mají některým „*vyškubnout z rukou konec opratí, jimiž ovládali ves*“ (Říha, 1952, str. 185) . Proto je platforma družstev románech neustále konfrontována s minulostí, s její nespravedlností, proti níž se staví.

Fungování družstva pak nemá zabezpečit pouze místní družstevníky, prosperita zemědělství překračuje rámec lokálního dění, je usouvztažněno mnohem širším dosahem, globálním – kolektivizované zemědělství má svou výnosností zaručit stabilitu celého komunistického světa a dostatkem potravin, které vyrobí a odvede státu, má dokonce přispět k zajištění světového míru. Velcí sedláci se svými sobeckými zájmy se tak nestávají postrachem pouze místního společenství, škodí celému komunistickému světu, který je ručitelem lepšího života, o nějž kladné postavy usilují. „*Kdyby to prasklo (...), tak kapitalisté budou chtít zase všechno pro sebe... a do státní kapsy se toho moc nedostane... velké štěnice a malé štěnice všechno vyssají... a listonoš ti peníze nepřinese... co budeš potom dělat?... chodit od čísla k číslu jako dřív!*“ (Říha, 1952, str. 241) V této perspektivě se potom ti, kteří odmítají do družstev vstoupit, stávají nejen zpátečníky a tmáři, kteří chtějí vzdorovat očividnému pohybu dějin, jak bylo naznačeno již výše, zároveň jsou ale sobci, kteří se nechtějí podílet na zájmech vyšších, než jsou jeho vlastní. Jak píše Macura: „*Obraz budoucího šťastného věku předpokládal lidi propojené pouty soucitění až téměř po zrušení vlastní totožnosti, (...) měl se stát překonáním individualismu a osamění.*“ (Macura, 2008, str. 31) Záporné postavy jsou však vytvořeny tak, že tohoto požadavku schopny nejsou, a logicky se pak stávají hlavními škůdci a nepřáteli nových družstev.

3.2.2. ZAKLÁDÁNÍ A VSTUP DO DRUŽSTEV JAKO IDEOLOGICKÁ INICIACE

„*Soudruzi,*“ řekl vřele, „*půjdeme do toho... Honzík říká, že lidi máme... je to pravda... budou jádrem našeho družstva... s nimi se nemusíme ničeho bát... pohneme vším, co je u nás staré a shnilé... vydrhneme z lidí kapitalistickou plíseň... zbavíme je trouchniviny předsudků a vesnického zápecnictví... pak teprve bude u nás líp... naše země rodí dost chleba pro všechny... přijde čas a my k ní budeme přistupovat čistí a duševně zdraví, jak nás k tomu vychová naše strana... zkrátka, docela jiní lidé, než jsme v Kolesově dnes!*“ (Říha, 1952, str. 185)

Jak dokládá ukázka z projevu Vojty Komory ze *Dvou jar*, založení JZD je logicky iniciováno těmi, kteří patří k nejužšímu jádru komunistů dané vesnice, případně k němu dá impuls agitátor, který do vesnice přijede, aby těmto agilním postavám pomohl družstvo založit. Akt zakládání je spojen s

veřejnými schůzemi, na nichž se obvykle sejdou všichni obyvatelé a kde jsou předneseny důvody k založení a vstupu. Tyto veřejné schůze mívají velmi demokratický charakter, po vystoupení agitátora mají zúčastnění prostor k tomu, aby se ke združstevňování svobodně vyjádřili a přednesli své výhrady. Součástí schůzí tak bývá ideologické přesvědčování odporujících postav, které má charakter didaktických pasáží, v nichž má být čtenáři dokázána správnost družstev. Tyto proslovy se však většinou nesetkávají s pozitivními výsledky v celém rozsahu zúčastněných – to dokáže teprve vývoj příběhu, který dá slovům agitátorů reálnou váhu. Osvěta rolníků obvykle probíhá také prostřednictvím agitačních návštěv – dvojice agitátorů obchází vybrané rolníky a přemlouvá je k tomu, aby vstoupili do družstev. V žádném případě se však ze strany komunistů nejedná o nátlak.

Důležitou roli také mívají sovětsí vojáci, s nimiž se místní komunisté většinou setkají na konci války a jejichž prostřednictvím se seznámí s možnostmi, které družstva umožňují. Ve *Dvou jarech* se například objevuje postava sovětského velitele, původně zemědělského agronoma, který obyvatele Kolesova poučí o tom, jak mají hospodařit, aby se jim dařilo: doporučí jim spojit pole, vytvořit moderní kravíny a odstranit kulaky. Sovětská forma zemědělství (a vůbec celý Sovětský svaz) tak v podstatě ve všech analyzovaných románech slouží jako funkční vzor, o nějž se můžou uvědoměli komunisté při kolektivizaci opírat a na který mohou při agitacích odkazovat: „*Chtěl jsem vám prve povědět něco, co jsem viděl v Sovětském svazu na vsi (...). Takhle jako s vámi jsem tam mluvil se stovkami ženských! Byly tak staré jako vy a byly starší i mladší – a neuměly si život představit jinak než zrovna v družstvu. Němci jim nutili starý pořádek, aby každý dělal, jak je to tady u nás, aby si vzal své hektary a hospodařil si na nich každý sám. A víte, že se ty ženské bránily, za nic na světě nechtěly.*“ (Bojar, 1953, str. 256).

Zakladatelé družstev potom nezastírají, že družstva budou mít zpočátku problémy, dokonce upozorňují na to, že samotné založení družstva ještě samo o sobě nic neznamená: „*Nemyslete si přátelé, že založit družstvo je nějaká snadná věc. Začátek bude jistě těžký. Začátek, to je, abych tak řekl, boj v první linii.*“ (Pleva, 1960, str. 56) Jak píše Macura ve *Štastných zítřcích*, byla vize socialistického ráje prostě zvrstvená: přítomnost sice už znamenala nalezený ráj, zároveň však ještě nebyla prosta problémů, rozporů, vesměs pramenících z minulosti, to mělo nastat teprve v cílové budoucnosti. (Macura, 2008, str. 17) Založení družstev a jeho první roky jsou tak sice chápány tak, že se vesnice přiblížila vysněnému stavu – stále však není tak skvělá, tou se teprve stane. Součástí těchto románů jsou tedy pasáže, často se objevující právě ve scénách agitačních schůzích, které líčí tento budoucí stav, v němž už nebudou žádné problémy a družstva budou pouze donekonečna prosperovat.

Odhodlaní straníci se s myšlenkou společného hospodaření samozřejmě ihned ztotožní, v podstatě pro ně není žádným překvapením, ba je spíše jen vyřčením toho, co už si sami dříve mysleli, jako například kovář Krám ze *Dvou jar*: „*Já jsem taky pro družstvo!*“ vyjádřil se kovář Krám a jeho pichlavá očka jezdila s jednoho na druhého, „*na vesnici nemůže být pokoj, pokud bude každý sám pro sebe. Teprve družstevní vesnice odstraní rozdíly v majetku a vesnická chamtivost se pak ztratí sama. Jak říkám, já jsem pro družstvo všemi desíti.*“ (Pleva, 1960, str. 185).

Vedle zapřísáhlých komunistů, kteří celý podnik v dané vesnici vedou, bývají mezi nejagilnějšími družstevníky ti, kteří sami mnoho nemají – bezzemci, venkovská čela a drobní rolníci, kteří opouští službu u sedláků a „*rozcházejí se za lepším, protože už nechtějí sloužit pánům statkářům*“ (Říha, 1952, str. 208). Determinovanost postav jejich třídním původem pak způsobuje, že na rozdíl od titulů šedesátých let jsou tyto postavy charakterizovány pozitivně, do družstev je nepohání vlastní neschopnost ani vidina prospěchu, ale naopak oprávněná nechuť k poměrům, jež jim nedovolily žít lépe. Vedle agitačních projevů funkcionářů se tak na veřejných schůzích, kde mají být družstevníci přesvědčeni, objevují výstupy nejnižších vrstev venkovských obyvatel, jež združstevňování podpoří svým vlastním životním příběhem: vyličí bídu, v níž museli coby nemajetné obyvatelstvo na vesnici žít. Tito lidoví řečníci sami sebe obvykle označují za nezvdělané a hloupé, jejich životní zkušenosti jsou jim však jasným ukazatelem. Jak bylo poukázáno v kapitole o kladných postavách, socialistický realismus si necení lidí formálně vzdělaných, naopak vyzdvihuje jakousi přirozenou inteligenci „školy života“, rozum vyvěrající ze souhrnu jejich sociálního postavení, fyzické práce a životních útrap, které museli ve společnosti soukromého zemědělství snášet a jež je vedou k souhlasu se změnou pořádků. Takový rozhodný projev například přednese na rozpadající se schůzi k ustanovení družstva i vdova Macháčková, „*matka pěti dětí*“ z románu *Jediná cesta*. Svým horlivým výstupem, v němž poukáže na problémy, jež kolektivizované zemědělství odstraní, strhne polovinu vesnice k podání přihlášky do družstva: „*Takovou bídu, jakou jsem já v dětství zažila, nechci, aby moje děti zažily. Vzpomínám si, jak jsme za první republiky sháněli práci, jak jsme prosili o výdělek, jak jsme zrovna o práci žebřali, ale nebyla. Nebylo do čeho píchnout. A z těch, co odcházejí, myslím ani jeden nežil rok na žebračky jako já.*“ (Pleva, 1960, str. 57)

Zatímco založení družstva se děje bez problémů, neboť se na něm podílí již přesvědčené postavy, zásadním problémem se jeví vstup neuvědomělých postav, vesměs středních a větších rolníků. Tyto postavy jsou, jak bylo již popsáno výše, svými dispozicemi předurčené k tomu, aby se pro myšlenku kolektivizovaného zemědělství nadchly, charakterizovaní jsou vesměs jako postavy kladné (případně „na hraně“), nacházejí se ale dále od kraje pravověrných, zbraňuje jim váhavost,

nedůvěra v novoty i neochota vzdát se vlastního majetku. Zatímco vyvlastnění továren a průmyslových podniků bylo pro budovatelský román snáze ospravedlnitelné, znárodnování půdy, které se po roce 1949 dotklo všech, tedy i drobných rolníků, kterým strana navíc až do poslední chvíle slibovala, že soukromé zemědělství zůstane zachováno, už tak jednoduché nebylo. Podstatnou součástí těchto románů tedy není jen samotné založení jednotného zemědělského družstva, ale i přesvědčování těchto středních rolníků, trpělivé vyvracení jejich obav argumentací i reálnými výsledky družstev (včetně vývoje románového děje), a především pak finální moment prozření těchto postav. Tato váhající postava, která teprve na konci příběhu vstoupí do družstva, se vyskytuje v každém námi analyzovaném titulu, neboť má z propagandistického hlediska velký význam: potvrzuje správnost nastoupené cesty, dodává ideji kolektivizace jistou satisfakci.

Obecně platí, že s kolektivizací sympatizují především mladí lidé – jak jsme uvedli v kapitole věnující se teoretickému vymezení budovatelského románu, je socialistickým realismem obecně akcentováno mládí, které není na rozdíl od stáří zatíženo předsudky a minulostí, ale, komunistickou rétorikou bychom řekli, hledí směle vstříc šťastné budoucnosti, jež je v komunistické společnosti čeká. Mládež je chápána jako záruka komunistické budoucnosti, jako budoucí „noví lidé“ („*Mládež, ta bude jiná...*“ Říha, 1952, str. 246), kteří už budou žít v docela jiném, lepším světě. Proto se ve všech analyzovaných knihách objevují mezi nejzapálenějšími postavami právě lidé mladí, zatímco ty starší je třeba spíše přesvědčovat (viz například rolník Dvořák z *Jediné cesty*). Na druhou stranu se ovšem v budovatelských románech často objevují postavy starců, které, ač věkem přisouzeni spíše strukturám světa kapitalistického, prohlédnou sami komunistické myšlenky a začnou se za ně zasazovat. Ilustrativním příkladem takového starého člověka je Krtíl ze *Dvou jar*, který žije z penze v obecním domku se svým psem, kterou mu, jak on sám neustále žasne, posílá komunistický stát. Jako jeden z prvních obyvatel Kolesova proto vstoupí, i přes svůj pokročilý věk, do družstva, neboť má zájem na tom, podporovat stát, který se o něj tak dobře stará.

Na závěr kapitoli je třeba poznamenat, že vstup do družstev se v románech padesátých let děje zásadně dobrovolně. Rolníci do družstev vstupují ne z donucení nebo z nemožnosti jiné volby, vstupují, protože jednoduše prožrou, prohlédnou výhody, které jim má družstvo nabízet, dříve či později pochopí, že „*po staru se už skutečně hospodařit nedá*“ (Pleva, 1960, str. 54). Tato cesta je ostatně zdůrazňována ve všech analyzovaných románech: postavy uvědomělých funkcionářů apelují na to, jak je důležité střední rolníky, o jejichž vstup jim jde především, násilím netlačít: „*Vždyť přece nechceme nikomu, kdo pořádně pracuje, nikomu nechceme nařizovat, jak si má zařídit život. Na to musí přijít dobrovolně podle našeho příkladu sám! Copak můžeš od Mouchy nebo od Šaškové*

žádat, aby se zřekli dneska polí? Ty jim můžeš jenom bez vzteku radit, ukazovat, že společně to jde lépe.“ (Bojar, 1953, str. 239) Tak ve *Dvou jarech* střední sedláci Sojka, Lejsek a Kalous v průběhu celého příběhu družstvo, i přes vytrvalé nabídky družstevníků, odsuzují, dokonce se spolčují s nepřáteli. Teprve na konci příběhu, když vidí, že se družstvu skutečně daří, svůj názor změní a přihlásí se ke společnému osevu.

3.2.3. ŠKŮDCI DRUŽSTEV

„No jo, Pelech... když ti Pelech něco říká, musíš si, Davide, vzpomenout, že na tebe mluví nepřítel družstva... chce nás dostat od sebe... nesmíš jim tolik podléhat... zavedli by tě pěknou cestou!“ (Říha, 1952, str. 355)

Jak jsme uvedli v kapitole o záporných postavách, hlavními ideovými nepřáteli jsou ve venkovském budovatelském románu postavy statkářů a velkých sedláků, kteří jsou přítomni v každé vsi a kteří se zuby nehty brání socializaci vesnice, neboť je připravuje o nadvládu nad tímto prostorem a jeho obyvateli. Je třeba dodat, že participace na projektu JZD je nabídnuta pouze těm postavám, které ideologicky vyhovují: tito třídní nepřátelé jsou z něj předem vyjmuti: *„Musíme ho smáčeknout, až mu dušička zívne. Je možná socializace vesnice, soudruzi? Je možná! Ale bez těchto příživníků!“* (Říha, 1952, str. 188) Což dodatečně podporuje a ospravedlňuje i skrz naskrz záporná charakteristika těchto postav – velký sedlák s družstvem nikdy nemůže souhlasit, protože tomu odporuje jeho bytosná podstata daná rozvržením postav dle jejich třídní příslušnosti, způsob charakterizace postavy, o níž jsme pohovořili v příslušné kapitole. Úkolem záporných postav je potom činit družstevníkům překážky, znesnadňovat jim jejich budování, a tím vznik družstva zároveň ospravedlňovat - záporné postavy tak fungují jako dramatický prvek příběhu, narušují idylu kolektivního budování, dramaturgizují příběh, dodávají mu napětí a dějový spád, agilní budovatele zároveň očišťují, dávají jim za pravdu a zvyšují hodnotu jejich díla.

Protože všechny analyzované tituly začínají koncem druhé světové války, která je chápána jako zásadní mezník, po němž se už společnost nemůže vrátit ke ztrouchnivělým poměrům kapitalistické společnosti, ale musí se proměnit, socializovat, vystupují v této perspektivě sedláci jako hlavní škůdci a cizorodé těleso vesnice od prvopočátku samotného příběhu. Nejsou vnímáni jako škůdci jen v kontextu poválečných událostí – jsou prezentováni tak, že škodí kladným postavám od nepaměti, pouze nastolením komunistické vlády bylo možné proti tomu vystoupit. Zatímco kladné postavy si tedy uvědomují, že je načase poměry na vesnici změnit, záporné postavy tomu všemožně brání a snaží se vrátit k poměrům dřívějším. Typicky se navíc spojují s dalšími zápornými silami – neškodí jenom sedláci, ale spolu s nimi i další ideologičtí nepřátelé komunismu, kteří do vesnice

přichází zvenčí, často jsou to soukromní řemeslníci a obchodníci či příslušníci jiných stran, zejména národní socialisté. Zvláště církev vystupuje v budovatelském románu jako zavilý nepřítel družstev; pravidelně se mezi nepřáteli komunistů objevují kněží, kteří kážou proti družstvům a komunistické ideologii vůbec a tím se snaží vesničany odrazovat od toho, aby se ke komunistům přidávali. I je totiž komunismus rušením tradičních pořádků zbavuje domnělé moci nad lidmi, navíc je pozemkovými reformami připravuje o pozemky. Družstva a vůbec komunistickou ideologii potom kněží označují za výmysl, který jde proti božimu řádu, a proto je odsouzený k zániku: „*Vy si opravdu myslíte, že oni tu s tím svým družstvem vydrží věčně? (...) Bůh jejich dílu nepožehnal. (...) Všechno, co zařizuje antikristovo učení je hřísne.*“ (Pleva, 1960, str. 148) Někdy dokonce bývají promluvy těchto postav záměrně nápadité, archaicky zabarvené, plné cizích výrazů a apokalyptické metaforiky, tak, že tomu, jak se později ukazuje, lidové vrstvy nerozumí.

Nepřátelé začínají družstvu škodit už při jeho zakládání, typicky tak, že narušují zakládací schůze, spojují se s najatými výtržníky a znemožňují jejich klidný průběh. Nepřátelé s potutelnou radostí sledují, jak se družstevníkům něco nedaří, s oblibou predikují nezdar nejen družstva: „*Komunisté se hádají,*“ *zvěstoval Pelech s velikou radostí své ženě. „To bylo řečí s družstvem... a teď jsou v sobě.“* (Říha, 1952, str. 353), ale vůbec celého komunismu. Častou činností nepřátel je také znejišťování méně přesvědčených venkovanů, nahlodávání jejich vůle setrvávat v družstvu: „*Předsedo... co tomu říkáš!*“ „*Čemu?*“ „*No přece, prší!*“ „*To vidím, ale to ještě nikdy nepršelo?*“ „*No jo, ale my máme obilí na poli... tolika pšenice (...)*“ „*Davide, svou pšenici si ještě desetkrát odvezeš...*“ „*Já vím,*“ *odvětil smířlivěji David. (...) „Ale to víš, žena doma... a Pelech před chvilkou u mléka mi povídá, plahočíte se po Mezekových polích a vaše pšenice vám shnije...“* „*No jo, Pelech... když ti Pelech něco říká, musíš si, Davide, vzpomenout, že na tebe mluví nepřítel družstva... chce nás dostat od sebe... nesmíš jim tolik podléhat... zavedli by tě pěknou cestou!*“ (Říha, 1952, str. 355) Nepřátelé se uchylují k explicitním výhrůzkám či anonymním dopisům, snaží se všemožně své oponenty zastrašit. Kladné postavy si pak uvědomují, že nepřátelé neustále čekají na jejich chyby, což vede zejména zvláště uvědomělé, vůdčí postavy k tomu, aby na své soudruhy apelovaly ideologickými frázemi, jako v předchozí ukázce, ukazovali jim správná stanoviska i je pobízeli k horlivější činnosti na společném díle. Třídní nepřátelé potom socializaci vesnice škodí i nepřímo, pouhou přítomností na vsi – družstvo například zpočátku neprosperuje proto, že začne hospodařit na pozemcích, které předtím patřily statkáři, jenž je předtím špatně obdělával.

S tím, jak se socializace vesnice stupňuje, roste i snaha záporných postav tento vývoj sabotovat. Mnohdy je k tomu zvolena infiltrace – sedlák využije laskavosti družstevníků, kteří uvěří jeho dobrým úmyslům a přijmou ho do družstva mezi sebe. Záporná postava se tak stává špiónem, jehož úkolem je družstvo rozleptávat zevnitř. Nepřátelé také mnohdy využívají méně odolných

„středních“ postav k tomu, aby se staly informátory a vynášely pro ně ze schůzí důležité informace. Tak je například „pokoušen“ váhavý sedlák Dvořák v románu *Jediná cesta* děkanem, jenž usiluje o zlomení komunistické moci a neváhá k tomu využít všech prostředků, i svízelné situace tohoto rolníka. Vrcholným kouskem nepřátel je potom zosnování přímého činu, který má družstvu znemožnit další existenci. Ve *Dvou jarech* například největší statkář Metzke, který se snaží znovu domoci svého majetku, zapálí družstvu stoh nové slámy, v *Jediné cestě* se zase „neviditelné ruce nepřátel“ sypou prasatům z vepřína do krmiva jed, koním do zrna přimíchávají střepy, dokonce zosnují ozbrojené povstání, při němž chtějí naházet předsedovi družstva do ložnice granáty. Tyto ničím neospravedlnitelné akty zla potom v románech fungují jako katalyzátor celé kolektivizace: postavy, které doposud váhaly, si konečně uvědomí, na stranu koho se vlastně odmítáním družstva přidávaly, a do družstev vstoupí, zatímco nepřátelé jsou s definitivní platností z vesnice odstraněny.

3.2.4. TOVÁRNA JAKO ÚSTŘEDNÍ METAFORA PROCESU TRANSFORMACE VENKOVA

V kapitole, v níž jsme se věnovali historickému kontextu kolektivizace, jsme uvedli, že družstva byla na československém venkově přítomna už před rokem 1949, ovšem ve zcela jiné, nezestátněné formě. Jednotná zemědělská družstva, řízená centrálně shora vládními nařízeními, však v našich podmínkách žádnou tradici neměla. JZD tak v budovatelských románech nabírá nejenom povahy obvyklého společného projektu, jehož je třeba i za cenu vlastních obětí dosáhnout, představuje dalekosáhlou proměnu tradičního venkova, neboť, jak je zdůrazňováno i v samotných analyzovaných románech, je jeho založení a fungování spojeno nejen se změnou pozemkové držby a způsoby hospodaření, ale především pak s přeměnou smýšlení samotných rolníků, dotýká se jejich vztahu k obhospodařované půdě, jejich, řekněme, transcendentální propojenosti se zemědělskou prací.

Veškeré problémy, které jednotná zemědělská družstva v románech potkávají, tedy nejsou způsobeny kolektivizací samotnou, myšlenka sama o sobě nikdy zpochybněna není, za neplněním plánu stojí (vedle hlavních ideových odpůrců a škůdců družstev, bohatých statkářů a sedláků, o nichž více v příslušné kapitole) venkovská mentalita: jak poznamenává Vojta Komora ze *Dvou jar*, „*je to v lidech*“, v neochotě rolníků transformovat své uvažování, v neochotě podřídit se jednotnému vedení, semknout se s kolektivem. Nejednen předseda si pak v románech stěžuje, že je rolník stále zvyklý uvažovat soukromě, že „*v družstvu nevidí svoje*“ (Pleva, 1960, str. 90), že

to „nikde není tak jako na vsi, kde (...) sobectví prorostlo lidmi jako podzemní výhonky pýru“ (Říha, 1952, 296). Rolník totiž v družstvu musí podřídit svou dřívější samostatnost rozhodování i provádění každodenních činností administrativnímu plánu, který je najednou nadřazen jeho transgeneračním zkušenostem jako jediný správný a rozhodující. V opačném případě je označen za sobce, kterému jde pouze o vlastní prospěch, ale na zdaru společného projektu mu nezáleží. Tento požadavek souvisí s proklamovanou pospolitostí, s nadřazováním kolektivu nad jedince a jeho zájmy. Vznikají tak situace, v nichž se rolník chová tak, jak mu zkušenost radí, tím se ale dostává do konfliktu s vedením družstva, neboť jeho chování neodpovídá plánům a plnění pětiletěk. Modelovým příkladem konfliktu starého selského uvažování a jeho přístupu k hospodaření družstva je, jak bylo uvedeno už výše, rolník Dvořák z *Jediné cesty*. Dvořákovi totiž, jak vidíme prostřednictvím vnitřních monologů postavy, do družstva nezbraňuje vstoupit sobectví, ale jeho upřímný citový vztah k půdě, kterou obhospodařuje: „*Tak, a teď všeho nech a jdi do družstva a dej jim tam do holportu všechno! Jak můžeš mít lásku k práci, jak můžeš pracovat s chutí, když nebudeš mít ten pocit, tak tohle dělám pro sebe, tohle je moje, tenhle kousek pole, tuhle jablona, tady ten vinohrad, a na svých polích znáš každou brázdou, máš dávno vyzkoušeno, co kde jak hnojit... To je to, že Obuch (předseda družstva pozn.) nikdy dřív nehospodařil, že neví, že nezná, co znamená mít svůj kousek půdy a v ní se babrat od rána až do večera. (...) Pro Obucha je půda jenom kus práce a nic víc. K srdci mu nepřiřostla.*“ (Pleva, 1960, str. 41) Obdobně potom rolník David ve *Dvou jarech*, který sice vstoupil do družstva, není ale schopen myslet „nově“, stále mu více záleží na jeho polích, na tom, aby měl včas sklizenou vlastní pšenici, než na tom, co se bude dít s družstvem, a snaží se proto družstevníky mnohokrát přimět k tomu, aby mu nejprve společnými stroji sklidili jeho vlastní pole.

S představou tohoto „nového venkovského člověka“ potom souvisí i chápání socializovaného zemědělství. To je totiž spojováno především s mechanizací: socializace venkova se mimo jiné děje zaváděním zemědělských strojů: emblematickým strojem kolektivizace se potom stává traktor. Traktor je v románech chápán jako „rozhodující síla při združstevňování vesnice“, představuje symbol nového venkova, pokrok, který komunismus na venkov přináší. Nejen traktor, ale stroj obecně, totiž především ulehčuje těžkou práci, je spojen s pohodlnějším způsobem života, za nějž se komunisté zasazují a o který stojí i řadoví obyvatelé vesnice. To, jak je traktor budovatelskou rétorikou chápán, dobře ilustruje scéna ze *Dvou jar*, v níž Vojta Komora domlouvá méně uvědomělému traktoristovi, jak dalekosáhlý dopad jeho práce má: „*Jen jestli víš, k čemu vlastně traktor je...*“ řekl Vojta (...), „*proč ho dělníci v továrnách vyrobili...*“ „*Abych nevěděl, k čemu je traktor,*“ smál se Pepík (...), „*vždyť s ním orám... seju... mlátím...*“ „*To je málo,*“ řekl Vojta, „*traktorem musíme přeměnit vesnici... pamatuj si to!*“ (Říha, 1952, str. 273) Ve *Dvou jarech* je také

obvyklá metaforika, jež strojům přisuzuje vlastnosti živých bytostí a přírodních jevů, zživotňuje je a zasazuje do venkovského prostoru, často jsou například připodobňovány ke zvířatům: traktory „*poskakují jako hřibata*“, jejich motory „*bublají jako déšť na lepenkové střeše*“. Zatímco koně, jež si mohli dovolit jen velcí sedláci a rolníci s menší výměrou si je od nich museli za otrockou práci půjčovat, se stávají symbolem starých časů, jež komunismus překoná, je traktor, který je k dispozici všem družstevníkům bez rozdílu, stejně jako JZD nejen symbolem pokroku technického, ale i sociálního a genderového – traktory totiž obsluhují rovnocenně s muži také ženy. Jak poukazuje v článku „*Tank míru*“ a ostatně i naše ukázka, traktor, coby výsledek práce dělnického kolektivu, zároveň funguje jako pomyslná spojnice těchto dvou světů, prostoru továrního, městského a venkovského – vnáší do strnulého venkovského prostoru socialistický pokrok, jelikož přichází z již bezproblémového dělnického prostředí, stává se garantem jeho přeměny, kterého se ve venkovském prostoru přirozeně nenachází. (Kouba – Schmarc, 2006, str. 110)

Nejde ale jen o zavádění techniky, která má usnadnit a zefektivnit práci, proměňuje se samotná podstata zemědělství. To je v budovatelských románech přirovnáváno k továrně, jejímž úkolem je snadno a rychle produkovat velké množství levných potravin pro dělníky z měst. Pojetí zemědělství jako továrny je zde pak spojeno s ryze pozitivními aspekty, což odpovídá obecnému uchopení prostoru továrny socialistickým realismem, v němž už továrna není spojována s chmurnými vizemi, odlidštěním a nelidskostí. (Macura, 2008, str. 293) Cizorodost, kterou továrna v prostředí venkova vyvolávala v naturalistech, už v budovatelském románu nemá místo – továrna je přirozenou a životně důležitou součástí prostoru socialistického světa, je jeho zhuštěným symbolem, jakýmsi mikrokosmem, který se „*má stát ztělesněním jeho životaschopnosti, jeho energie, jeho radosti, nové soustavy hodnot, které nabízí: práci, pospolitý život podřízený společnému cíli, věrnost straně a jejímu vedení*“ (Macura, 2008, str. 314-315); socialistická továrna představuje záruku budoucího lidského štěstí. Tak se má i vesnice stát jednou velkou socialistickou továrnou a život v ní se má stát pohodlným stejně jako ve městech: „*Podívejte se na tohleto: lidem se chce jíst, chce se jim pořádek lepšího a lepšího bydla. Nemám pravdu? Mám! Je to jako ve fabrikách – a je nad slunce jasnější, že by to tak mělo být i na poli...*“ (Bojar, 1953, str. 255), rolníci se mají stát specializovaným personálem, z nichž každý se věnuje jen určité pozici, součástce, tak jako dělník ve fabrice. Osobní, rodová vazba k půdě, o němž hovořil rolník Dvořák z *Jediné cesty*, se tak v této kolektivizované výrobě stává nežádoucí, považuje se za přežitek, jež je třeba překonat přihlášením se ke kolektivní družnosti a službě státu, v rámci níž je všechno individuální a soukromé považováno za deviaci.

Pomyslným vrcholem budování nové vesnice se potom stává rozorání mezí a scelení dosud

rozdobených polí členů družstva. K tomu obvykle dochází na závěr příběhu (román *Jediná cesta* k tomuto kroku dospívá zhruba v jeho půli, nesleduje ovšem primárně vznik družstva, ale to, jak si váhavý rolník najde k družstvu cestu), a vzniklé lány se tak stávají symbolickým aktem vítězství komunismu na vsi i v hlavách postav tohoto prostoru. Jsou potvrzením definitivního odstranění vzdálenosti mezi jeho obyvateli, sjednocují je, symbolizují trvalé vytvoření pevného a jednotného kolektivu, jehož členové se vzdávají svého majetku ve prospěch společného díla.

4. DOBOVÝ LITERÁRNÍ KONTEXT (1958 - 1969)

Otřes, který přišel s kritikou Stalinova kultu na XX. sjezdu KSSS v roce 1956, vyvolal mezi komunisty nejistotu. Uvolnění společenského života, které mezi roky 1956-1958 zavládlo, se však vládnoucím představitelům brzy stalo nepohodlným, neboť oslabovalo jejich pozice. Veřejný prostor pozvolna mířil k zatím nesmělé názorové pluralitě, literáti se na stránkách kulturních časopisů vypořádávali s omezujícím pojetím socialistického realismu, jenž v předchozích letech zúžil všechny umělecké projevy na dílo oslavující stávající režim. Napětí mezi částí literární společnosti, která byla otevřená změnám, jež oslabení represivní politiky přineslo, a konzervativním proudem, se odrazilo i v přijetí Škvoreckého *Zbabělců*, kteří se na počátku roce 1959 stali terčem nenávistné kampaně konzervativního křídla, a nakonec tak byli staženi z prodeje.

Všechny projevy postupující liberalizace literárního života se straničtí představitelé pokusili zastavit nejprve v březnu 1959 na Konferenci Svazu československých spisovatelů, které se účastnili pouze vybraní loajální představitelé, kteří se zde oficiálně znovu přihlásili k oklešťujícímu stranickému pojetí umění i silnějšímu vlivu Svazu na literární produkci, a následně na samotném Sjezdu Svazu v červnu téhož roku. Už na jaře tak došlo uvnitř literární obce k výrazným personálním čistkám, zásahy se nevyhnuly ani edičním plánům, pozastaveny byly časopisy *Nový život* a *Květen*, spojené s mladší generací. Utužení literárních poměrů se však, i vzhledem k napětí mezi spisovateli a jejich neochotě podílet se na dalším oklešťování umělecké svobody, ukázalo jako neudržitelné, „*pokus o restituci budovatelského ideálu se přes všechnu svou razanci a administrativní podobu nepodařil*“ (Janoušek, 2008, str. 22)

Příchod nového desetiletí se tak nesl ve znamení všeobecného, postupného uvolňování veřejného života, které strana oficiálně potvrdila na svém sjezdu v prosinci 1962, na němž došlo k odsouzení stalinistických praktik 50. let i rehabilitaci straníků odsouzených ve vykonsturovaných procesech. „*Ideologické stereotypy utrpěly trhliny, jimiž do strnulého systému pronikaly odvážnější myšlenky, které následně ovlivnily atmosféru uvnitř komunistické strany i v celém Československu*“

(Janoušek, 2008, str. 23), uvolnění represivního aparátu probudilo ve společnosti tání, které rezonovalo i v literárním světě. Byly to zejména literární časopisy, které v 60. letech přejaly funkci neexistujícího opozičního politicky zaměřeného tisku, a na jejichž stránkách se tak řešily i neliterární, společensko-politická témata, čímž významně přispěly k demokratizaci československé společnosti. Literární společnost se tak v daných poměrech stala jakýmsi „svědomím národa“, „mravní protiváhou moci“ (Janoušek, 2008, str. 33) a svou přirozenou potřebou svobodné výměny názorů přispívala k dalšímu uvolňování ideového dozoru. Literární život se v 60. letech znovu otevřel zahraničním podnětům a doháněl mnohdy dosud z ideologických důvodů zanedbávanou překladovou literaturu, která do českého prostředí vnesla nové umělecké podněty. Rehabilitovány byly dříve zavržené směry, autoři vykázáni na periferii publikačních možností či dokonce zakázáni, začali znovu vydávat své knihy. Důležitou literární událostí s celospolečenským dosahem se stala mezinárodní konference o Franzi Kafkovi v Libicích v roce 1963, na níž se se zužujícím marxistickým výkladem vědců z NDR střetly liberální názory českých a zahraničních účastníků, upozorňujících na existenciální a aktuální rozměr Kafkova díla.

Na III. Sjezdu Svazu československých spisovatelů v květnu roku 1963, sice došlo ke vzácné shodě na odsouzení represivních metod 50. let, uvnitř literární obce se ale brzy začaly objevovat neshody v tom, jak sami autoři chápali svůj podíl na tomto dění. Na jedné straně tak stáli autoři, kteří usilovali o sebekritiku a přehodnocení dosavadních socialistických ideálů, na druhé straně pak byli ti, kteří svou vinu na zúžení uměleckého prostoru bagatelizovali a o zásadní změny neměli zájem. (Šámal, 2003, str. 491) Proces liberalizace literárního, ale vůbec i politického života v 60. letech tak byl ovlivněn i nástupem nové generace, která normami 50. let osobně zasažena nebyla a problémy jako vymezení pojmu realismus či spory o avantgardu, které řešila předchozí generace, pro ně už nebyly aktuální.

Přestože se společnost 60. let pozvolna otevírala silící demokratizaci, cenzura, ač od poloviny dekády ubylo jejích zásahů, fungovala dál až do jara 1968, kdy byla přechodně zrušena. Nelze si tedy 60. léta představovat jako dobu, v níž by se čelní představitelé strany stáhli a zcela se podřídili liberalizujícím požadavkům. Přestože ubylo drastických represivních opatření, „na denním pořádku zůstávalo potlačování kritických článků a cenzurní škrty v knihách“. (Lehár – Stich a kol., 2008, str. 774)

Napětí mezi spisovateli a stranickými představiteli kvůli rostoucí potřebě názorové plurality se vyhrtily ve sporu o Literární noviny v roce 1967, které se pod vedením Svazu staly hlavním médiem kulturně-politických témat a jejichž další vydávání bylo umožněno jen po odchodu šéfredaktora M. Jungmanna a L. Vaculíka. Otevřenost veřejného prostoru ale v té době dospěla tak daleko, že se strana spisovatele déle umlčovat nedokázala. Konflikt vyeskaloval na IV. sjezdu Svazu

československých spisovatelů, na němž zejména Vaculíkův projev o nedemokratičnosti československé společnosti, kterou ovládá hrstka mocných, silně pobouřila komunistické vedení. Disciplinární řízení s nejkritičtějšími autory, L. Kunderou, P. Kohoutem, V. Vaculíkem či J. Procházkou, a stejně tak odejmutí Literárních novin Svazu, už ale nemohlo proces demokratizace zastavit.

To, co původně začalo jako ekonomická reforma, motivovaná špatným stavem československého hospodářství od počátku 60. let, se odrazilo ve všech strukturách společnosti. V období tzv. Pražského jara, na jehož počátku stálo odvolání protireformě naladěného A. Novotného z postu generálního tajemníka ÚV KSČ a jeho nahrazení slovenským komunistou A. Dubčekem, se reformy režimu jenom urychlovaly. Přispělo k tomu zejména dubnové schválení Akčního programu, který demokratizaci socialistického systému oficiálně potvrdil. Už od počátku roku byla výrazně omezena funkce cenzury a po přijetí Akčního programu bylo jasné, že jsou její dny sečteny. V červnu následovalo konečné zrušení Ústřední publikační správy, která měla dohled nad tiskovinami a knihami na starosti. Spisovatelská obec v této době plnila především úlohu inspirátora a moderátora veřejného dění. Rozrůstala se nabídka kulturních periodik, znovu začala fungovat roku 1965 zakázaná Tvář, svoji základnu nyní obnovili i spirituálně orientovaní autoři. Na stránkách kulturních časopisů, vydávaných v dnes nemyslitelných nákladech, se potom objevovaly příspěvky nedávno ještě zakázaných autorů, veřejně se mluvilo o osobnostech, které byly dříve dehonestovány a zamlčovány jako byl například Z. Kalandra či autoři katolického proudu, přibývalo příspěvků s dosud tabuizovanými tématy jako sex či drogy. (Janoušek, 2008, str. 67)

I přes značný pokrok demokratizačního procesu, kterého československá společnost k polovině roku 1968 dosáhla, se stále ozývalo kritických hlasů, jež byly nespokojeny s jeho pomalým průběhem. Poúnorovou vládu, vedenou hrstkou mocných, ale i nedůslednost a pomalost reforem režimu v období Pražského jara podrobil kritice L. Vaculík v manifestu Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. (Šámal, 2003, str. 460) Ostrá kritika komunistického režimu a výzva k veřejné aktivizaci společnosti, vyvolala ve vedení KSČ nevoli. Dění v Československu už v té době ale znepokojovalo také vedení Sovětského svazu. Srpnová invaze 21. srpna 1968, která mezi obyvateli vyvolala spontánní pokojný odpor a následný tzv. Moskevský protokol, už byl ale jejich koncem. V září byla znovu obnovena cenzura. Intelektuální obec se sice nadále snažila hájit reformní výdobytky v několika veřejných prohlášeních i pokračující diskuzí o možnostech obrodného procesu, ve vedení strany už se ale pomalu prosazovali budoucí normalizátoři. Protesty, mezi něž patřilo i sebeupálení Jana Palacha v lednu 1969 nebo spontánní oslava hojekového vítězství, však už nemohly nic změnit. V dubnu 1969 byl generálním tajemníkem ÚV KSČ zvolen Gustáv Husák.

4.1. PRÓZA BUDOVATELSKÉ DEZILUZE

Už na začátku druhé poloviny 50. let přineslo částečné uvolnění poměrů pozvolný odklon od dosavadních norem socialistického realismu, který v průběhu následujícího desetiletí vedl v krizi budovatelského románu. Kritikou vyčítanou nedostatečnou individualizací románových postav, rozhodujících se a jednajících v souřadnicích jejich třídní a politické příslušnosti, se autoři druhé poloviny 50. let snažili překonat příklonem k psychologizujícímu románu (Petrmichl, 1962, str. 145), jenž měl vést skrze zobrazení duševního dění postavy k jejich zživotnění. Zvnitřňování se přitom nedotklo jen ryze kladných hrdinů, psychologizace nositelů komunistických pravd, kteří byli nově zobrazováni ne jako odosobnění nositelé komunistických idejí, ale jako lidé, kteří k těmto myšlenkám dospívají po mnohdy dlouhém vnitřním přerodu, vedla také logicky k psychologizaci hrdinů záporných. (Janoušek a kol., 2008, str. 304)

V šedesátých letech tento vývoj rozrušující jednotnou socrealistickou metodu pokračoval. Literatura pomalu opouštěla svou služebnou úlohu, přestávala být pouhou realizací politické objednávky a režimních dogmat a vracela se zpět ke „*ke koncepci literatury jako autonomního univerza vytvářeného svébytnými uměleckými prostředky*“. (Janoušek a kol., 2008, str. 279) Autoři tohoto období přestávali akceptovat svázanost jedinou povolenou normou, která určovala celou podobu díla včetně jeho tématu, literatura se znovu stávala bohatší a rozrůzněnější jak po stránce žánrové, tak i tématické, stávala se méně přehlednou, nejednoznačnou. V literatuře se začala projevovat snaha autorů o vlastní vidění. Vedle sebe tak najednou stály různé umělecké přístupy s rozličnými uměleckými cíli. Jedním z prozaických proudů šedesátých let, který vycházel z pojetí literatury coby „*významného politického činitele*“ (Janoušek a kol., 2008, str. 293), ale za cíl si kladl postihnout procesy společenského života bez jejího ideového zplošťování, byla tématická vlna označovaná vesměs jako tzv. prózy budovatelské deziluze. Tyto prózy se začaly objevovat na přelomu padesátých a šedesátých let a ke svému vrcholu dospěly v jejich druhé polovině.

Na vlnu „generační deziluze“ už v roce 1964 upozornil Vladimír Dostál v článku „*Literatura očistná i očištcová*“. Podle Dostála se tyto prózy „*vrací na místa jednou už zmapovaná budovatelským románem*“, přichází ale s časovým odstupem a polemickým, mnohdy až kritickým postojem k jejich ideálům. (Dostál, 1965, str. 370) Tito autoři se snaží o „očistnou léčbu pravdou“, nelitostnou (sebe)kritickou otevřenost. (Dostál, 1965, str. 398) Z hlediska žánrového je pro ně společná nechuť k tvarovým konvencím budovatelského románu, tematickou stránku pak charakterizuje především zájem o „*nejsoučasnější současnost*“ a rozpad budovatelské iluze

(Dostál, 1965, str. 370).

Jako prózy budovatelské deziluze chápe ve svém článku *Próza budovatelských iluzí* Tomáš Kubíček žánrově nestejně, tematicky ale příbuzné společensko-politické prózy šedesátých let, tíhnoucí v jejím dalším vývoji spíše k prázám společensko-psychologizujícím, které se staví polemicky k budovatelskému ideálu a vyznačující se dále společným kritickým postojem k tehdejší společnosti. Podle jejich společného tematického založení i návaznosti na budovatelský román chápe shodně s Tomášem Kubíčkem tyto tituly i Pavel Janoušek v *Dějínách české literatury 1945-1989*.

K prvním takovým titulům řadí zmiňovaná sekundární literatura Ptáčnickovo *Město na hranici* (1958), rozšířené později o druhý díl budoucí trilogie *Noc přichází ráno* (1963), polemizující s neproblematicky uchopenou rolí komunistické strany při kolonizaci československého pohraničí v Řezáčově *Nástupu*. Shodně jsou k těmto prázám řazeny též námi analyzované tituly Procházkovy *Zelené obzory* (1960), už dobovou kritikou hodnocené jako průlomové, dále Křížova *Velká samota* (1960) a Trefulkovo *Pršelo jim štěstí* (1962). Z dalších titulů první poloviny šedesátých let sem patří Bublíkova *Páteř* (1963), Klímova *Hodinu ticha* (1963) nebo román *Někdo přijde a nenechá mě zavřít* (1965) Jindřišky Smetanové.

V souvislosti s krizí velkého románu je pro přelom padesátých a šedesátých let a pro jejich počátek příznačný ústup velké epiky k žánrům menším, novelám a povídkám, které „*odpovídaly přechodu od velkých koncepcí k drobným všednodenním faktům*“ a které byly důsledkem „*krize myšlení, otřeseného v mnoha fiktivních jistotách z první poloviny padesátých let*“. (Dostál, 1965, str. 369) Teprve od poloviny šedesátých let se do popředí znovu dostávají rozsáhlejší útvary, pokoušející se o celospolečenskou, syntetizující výpověď. Ve druhé polovině šedesátých let tak mnozí z již výše zmíněných autorů přichází s dalšími, rozsáhlejšími tituly na toto téma. K druhé vlně těchto společensko-psychologických práz řadí odborná literatura vedle Procházkovy *Svaté noci* (1966), která si ovšem ještě udržela formu menší novely, román *Unavený Bůh* (1966) Ivana Kříže, či *Smuteční slavnost* (1967) Evy Kantůrkové.

Prózy budovatelské deziluze jsou spojeny s autory, kteří se narodili v předválečných letech, mezi roky 1921-1933 a kteří se sami na prahu dospělosti stali „*nezřídka na exponovaných místech redaktorů, novinářů a kulturních pracovníků*“ aktivními komunisty a budovateli nové společnosti. Starší z nich jako například Ivan Kříž byli dokonce v padesátých letech tvůrci exponovaných budovatelských práz. Tito lidé tedy „*osobně a nejbezprostředněji zažívali vzestup a pád ideálů komunismu*“ a tato jejich deziluze a vystřízlivění se projevilo i v jejich tvorbě. (Kubíček, 2000, str. 30-31)

Prózy budovatelské deziluze tedy charakterizuje především silící odpor k ideologické dogmatice a budovatelskému nadšení, které bylo nedílnou součástí angažovaných románů první poloviny 50. let. Tematicky jsou sice s budovatelským románem příbuzné – i ony se zabývají socialistickou společností a jejím člověkem a spjaty bývají s výrobním prostředím, továrnami, velkými stavbami a združstevněným venkovem. (Janoušek a kol., 2003, str. 294.) Budovatelský étos je v nich ale postupně rozrušován, přistupují polemicky k jeho ideálům, čímž jdou ve výsledku proti tvaru budovatelského žánru. Spolu se společenskými proměnami směřují tyto prózy od počátečního nesmělého přehodnocování dosavadního vývoje k jeho otevřené kritice a úplnému popření. Zatímco na počátku šedesátých let šlo spíše o jejich obrodu spojenou s analýzou palčivých společenských problémů a o revizi způsobů, jimiž k uskutečnění společných ideálů docházelo, ve druhé polovině mnoho autorů dospělo k nesmiřitelné kritice.

Jak upozornila už dobová kritika, začal se už ve druhé polovině padesátých let proměňovat vztah autorů ke skutečnosti: pocit krize plynoucí z destabilizace dosavadních hodnot nutil autory hledat její hlubší, pronikavější a pravdivější obraz. (Macák, 1960, str. 315) Na rozdíl od zmiňovaného budovatelského románu je tedy pro společensko-psychologické prózy první poloviny šedesátých let typické, že se v nich autoři znovu obrací ke své přítomnosti, oproštění od svazujících socrealistických stereotypů hledají její autentickou podobu. Přítomnost v nich přestala být vnímána jako pouhý předěl vedoucí k spravedlivé budoucnosti, stala se jejich rozhodující hodnotou. Ústup schematického vidění a příklon k analytickému pohledu s vědomím o složitosti zobrazovaných jevů, vedl od nadosobních velkých dějin k zájmu o „život kolem nás“, tak jak se vyjevuje ve své malé a nedějinné, každodenní podobě.

V návaznosti na vývoj románu s budovatelskou tematikou druhé poloviny padesátých let, je pro tyto prózy dále příznačné zdůraznění psychologické stránky hrdinů. Ten už tak není tesaným monumentem nadosobních idejí, hlavní hrdina je zobrazen jako tápající bytost s nedokonalostmi a pochybami, „*kteřá si svou životní jistotu musí vydobýt sama na sobě*“. (Jungmann, 1969, str. 53) Stěžejní je přitom snaha o „*postižení složitého myšlenkového vývoje individua*“ o „*zobrazení individuálního prožívání složitě skutečnosti*“ (Kubíček, 2000, str. 32). Literatura přestávala psát „*historii stoveb*“, měla znovu psát „*historie lidí*“; „*ústředním objektem spisovatelova zájmu a jeho starostí se opět stal člověk*“. (Petrnichl, 1963, str. 60). Společnou vlastností těchto hrdinů bývá také rozpad jednoty soukromého a veřejného života. Zatímco v budovatelském románě osobní život hrdinů splýval s jejich politickým přesvědčením, „*realizovali se pouze ve veřejné činnosti a svou intimitu žili vlastně jen jako její doplněk*“, začínají se tyto roviny nyní oddělovat, soukromí není totožné s funkcí veřejnou, tyto sféry se oddělují, „*dělání dějin*“ je pocíťováno jako oběť, jemuž je

osobní štěstí obětováno. (Jungmann, 1969, str. 143)

Součástí této subjektivizující tendence se potom přirozeně stal i posun v narativních strategiích - posun od objektivního, naidividuálního vidění skutečnosti zpět k individualizovanému prožívání skutečnosti skrze hlavního hrdinu. Tomu potom odpovídá rostoucí obliba personálního vypravěče a vnitřního monologu postav.

Návrat prózy od naidividuálních hodnot k subjektivní pravdě zproblematizoval také vztah jedince a kolektivu. Hrdinové jsou konfrontováni s realitou jejich ideálů, jak bylo řečeno výše, prochází vnitřní krizí a jsou nuceni své přesvědčení revidovat. Zpočátku šedesátých let se sice hrdina stále spolupodílí na budování společného ideálu, mnohdy jsou ale jeho činy v protikladu toho, co chce většina a dostávají se do konfliktu se svým okolím, jejich vztah s kolektivem bývá narušen, zproblematizován. Někdejší pocit kolektivní sounáležitosti se postupně u aktérů těchto próz vytrácí. Toto vyčlenění z někdejší pospolitosti jim potom umožňuje nahlédnout skutečnost bez všech iluzorností, vidět její opravdový stav. Hrdina „*kolem sebe náhle začíná vnímat okolní prázdno*“, je „*nucen provést revizi svého vztahu k okolnímu světu a své role v uskutečňování všeobecného ideálu*.“ (Kubíček, 2000, str. 32-34) Hrdina próz šedesátých let se tak znovu stává aktivním tvůrcem: „*Na rozdíl od řezáčovského harmonického pojetí, v němž vše má svůj účel a cíl, každý čin splňuje vědomě kdesi existující plán, podávají tyto prózy obraz doby jako živelného, rozporuplného proudu, v němž se člověk zmítá a jedná neuvědoměle, který ale zároveň spoluformuje*.“ (Jungmann, 1969, str. 143)

Prozaici se při hledání odpovědi na to, jaký je vlastně skutečný stav vytoužené beztrádní společnosti, museli nutně vracet i k událostem, z nichž jejich přítomnost vyrůstala, ke své nedávné minulosti. Próza druhé poloviny šedesátých let se tak po období zaujetí bezprostřední přítomností začala vracet k širším kontextům, k traumatickým událostem jejich nedávné minulosti. Na stránkách těchto próz pak tito autoři reflektovali období nacistické okupace, vztahovali se k prvním poválečným měsícům a kolonizaci pohraničí, k problematickým bodům let padesátých, kolektivizaci či politickým procesům. Tyto návraty k počátkům soudobých událostí však u většiny autorů přinesly jen další pochybnosti, nedokládaly kontinuitu a správnost nastoupené cesty, ale vedly spíše k její negaci. (Janoušek a kol., 2008, str. 352)

5. KOLEKTIVIZACE V PRÓZÁCH 60. LET

5. 1. POSTAVY

5.1.1. SYMPATIZANTI DRUŽSTEV

Jak jsme uvedli v příslušných kapitolách, v padesátých letech byl charakter postav budovatelských románů z vesnického prostředí udáván jejich třídním původem. Postavy malých rolníků byly předurčeny k tomu, aby se přidaly k revolučnímu hnutí, a tudíž byly zobrazeny jako postavy kladné, postavy sedláků a statkářů naproti tomu získávaly pouze vlastnosti špatné, neboť nebyly v novém komunistickém uspořádání společnosti žádoucí, a cesta do družstev pro ně byla a priori uzavřena – což zpětně ztvrzoval jejich skrz na skrz špatný charakter. Neživotnost a chybějící individualizovanost postav, od počátku příběhu jasně polarizovaných ideologickým vnímáním na kladné-záporné, popřípadě váhající, byla jedním z hlavních nedostatků budovatelského románu, na nějž záhy poukazovala dobová kritika. V šedesátých letech však už tato zjednodušující optika neplatí, pro charakteristiku postav vybraných titulů tohoto desetiletí již nelze vystačit s takto jednoduchým dělením, kategorie postav se proměňují, postavy se stávají méně jednoznačnými a jejich neproblematizovaná kladnost/zápornost mizí. Postavy z komunistického i antikomunistického spektra se stávají stále více psychologizovanými, přičemž k tendenci proniknout do nitra těchto postav přispívá v mnohých případech také personální vypravěč, vnitřní monology a složitější kompoziční postupy se střídajícími se časovými pásmy nebo vypravěčskými perspektivami. Charakteristika hlavního hrdiny se rozrůstá také o rovinu osobního života, která na rozdíl od budovatelského románu nemusí být s jejich společenskou rolí totožná – s tím, jak ideál komunistické společnosti přestává být nedotknutelný, začínají také hrdinové o svých činech, jež ve jménu komunismu provádí, pochybovat, otevírají se etickým otázkám o oprávněnosti takového konání. Vedle toho se proměňuje také vztah vůdčího, vzorového komunisty k dalším postavám. „Správné“ politické přesvědčení totiž přestává být zárukou toho, že je tato postava ostatními bezvýhradně přijímána a akceptována.

5.1.1.1. ZACHRÁNCE DRUŽSTVA

V prózách budovatelské deziluze dochází oproti budovatelskému románu k zásadní proměně hlavního hrdiny, mladého muže-komunisty/budovatele. Tato změna je v porovnání s romány padesátých let jednou z nejvýraznějších – zatímco většina kategorií zůstává v rámci těchto titulů společných, charakter a způsob zobrazení hlavní postavy se zásadně proměnil.

Tyto prózy (částečnou výjimkou je Trefulkova novela *Pršelo jim štěstí*, kde je traktorista Lojza zakladatelem nové traktorové stanice a jako takový sedlákům zabavuje zemědělskou techniku) zobrazují kolektivizaci nikoliv v jejich počátcích jako budovatelské romány, ale již v jejím průběhu, proto už tato postava není tím, kdo do vsi přichází jako hlavní nositel pokroku a hybatel celého budovatelského úsilí – mladý komunista nepřichází družstvo založit, přichází do daného prostoru v časech krize zabránit jeho úpadku. Toto téma je společné zejména pro prózy z první poloviny šedesátých let - pro *Zelené obzory* v postavě inženýra Ondřeje Kubaty, ve *Velké Samotě* v postavě důstojníka a později předsedy JZD Martina Součka, ale objevuje se i v případě o několik let mladšího románu *...silná ruka*, kde je jí postava vojáka Pavla.

Ač například tyto hlavní hrdinové pochází z nemajetných vrstev, neboť jiný původ by v této době ještě ani nebyl myslitelný, doznala postava mladého muže-komunisty v těchto titulech oproti původnímu budovatelskému modelu značné proměny. Zajímavé je, že tato postava, která do daného prostoru přichází zemědělský podnik zvelebit, už také nemusí být vždy charakterizována výhradně svým komunismem (i když je tomu tak pouze v tomto titulu) – dokladem této proměny je hrdina *Zelených obzorů*, agronom Ondřej Kubata, který komunistou není, protože ho uspával hlas strážníka, jenž jim chodil na fakultu o komunismu vykládat: proti komunismu jako takovému sice nic nenamítá, politika ho ale jednoduše nezajímá, není pro něj určující jako u postav-budovatelů v románech z padesátých let. Ondřej chce pouze dělat to, co je mu blízké, co je podle něj spjaté se skutečným životem - hospodařit.

Jak bylo řečeno již výše, především už se ve všech případech nejedná o postavu neproblematicky kladnou, charakterově plochou a vyložitelnou zcela v intencích socrealismu. Hrdina získává psychologický rozměr, vypravěč, ve všech případech (kromě souboru *Pršelo jim štěstí*, kde je vypravěč personální) sice ještě stále vševědoucí, už ale disponuje subjektivizujícími sklony, snaží se proniknout k hrdinovu nitru, odhalit jeho osobnost a prožitky, vyložit osobní motivaci jeho činů či nahlédnout do jeho minulosti. Přestože ani jeden ze zmiňovaných titulů kolektivizaci vyloženě neodsuzuje, je skrze hrdinovo nitro reflektována jako složitá událost, kterou nelze vykládat v

jednoduchých ideologických šablonách, jak to činily budovatelské romány padesátých let. Jak bude uvedeno v samostatné kapitole, psychologizace se totiž vztahuje také na postavy nekomunistů, v našem případě sedláků, kteří družstvo z principu odmítají, neboť jim samotným nic nepřináší – zobrazení těchto postav ne už a priori jako zlých a zlomyslných, ale jako postav s vlastním vnitřním světem a pochopitelnou motivací pak totiž takto jednoznačné uchopení kolektivizace znemožňuje.

Jelikož smyslem práce není zobrazit přeměnu postav v těchto dvou desetiletích, ale ukázat proměny pohledu na reflexi kolektivizace v daných obdobích, nemůžeme se blížeji věnovat všem postavám našich titulů. Jsme si vědomi toho, že kapitola o postavách próz budovatelské deziluze nabízí z hlediska analýzy více, než umožňuje rozsah, ale také zaměření naší práce. Hrdinové uvedených titulů jsou totiž individuálními charaktery, které nelze plně postihnout společnou kategorizací jako v případě budovatelského románu, proto se zde budeme věnovat jen jednomu z nich. Nejvýrazněji se podle našeho názoru v námi analyzovaných titulech proměna hlavního hrdiny komunisty-budovatele, i vzhledem k našemu tématu, projevila v románu Ivana Kříže *Velká samota*, který je i podle odborné literatury (Macák, 1960, str. 317) pojat právě jako polemika s dokonalým hrdinou budovatelského románu, který přichází do daného prostoru, aby tamním obyvatelům pomohl s budováním „nového světa“.

Mladý důstojník a komunist Martin Souček se tak vrací do rodné vsi Velká Samota pro svou snoubenku Anči Malcovou, aby si ji vzal a odvezl do Prahy. Ves ale ke svému zděšení nachází rozvrácenou a zpustlou, s poli zarostlými plevelem; hned na úvod zjišťuje, že se šťastná budoucnost, kterou jim kdysi agitátoři malovali, nenaplnila. Stane se tedy předsedou družstva a rozhodne se jej zachránit: jeho rázný postup se však nesetkává s všeobecným nadšením a spokojeností. Ve svém přesvědčení, že vše dělá pro větší blaho vesnice, nemilosrdně tepe poklesky svých družstevníků, čímž se jim odcizuje - a vysluhuje si od nich, i přes to, že družstvo nakonec přece jen začne prosperovat, jen opovržení, nenávisť a samotu.

Devětadvacetiletého Martina Součka, důstojníka z povolání, určuje především jeho oddanost komunistické ideologii – žije komunismem, realizace těchto myšlenek je pro něj hlavním smyslem jeho života. Jeho přesvědčení je tak velké, že se téměř z vteřiny na vteřinu neváhá vzdát dobrého bydla v Praze proto, aby zachránil rozpadající se velkosamotské družstvo, a družstevníkům tím dokázal, že nebylo jejich počínání chybou. Nic pro něj v porovnání s jeho veřejnou službou, tedy záchranou družstva, není důležitější; touží těmito lidem „vrátit víru“, dokázat, že družstvo může fungovat: vše ostatní, malé, osobní, jde vedle tohoto velkého úkolu stranou. Nemotivují ho peníze,

nemotivuje jej prestiž a uznání, nechce nic menšího, než všem malověrným dokázat, že se komunisté nemýlili – že bude družstvo prosperovat, když se o to sami přičiní.

Víme jen málo o tom, jaký byl Martin předtím, než se vydal studovat do Prahy: ze vzpomínek jeho snoubenky se dozvídáme o historii jejich vztahu, o jisté prudkosti a nesmlouvavosti jeho milování: „*Martin nikdy neprosil, Martin si bral.*“ (Kříž, 1960 str. 137), zpětně se také dozvídáme, že ke komunismu ho přivedl právě otec Anny, místní učitel zase vzpomíná, že byl horlivým komunistou a organizátorem společenského života ještě před odchodem do Prahy, že už tehdy na něj ale působil jako „*takový svazák jako vystřížený z novin*“ (Kříž, 1960, str. 45); jeho někdejší podoba je však spíše matně neurčitá. Ostatně tak je to i s jeho motivací – z textu totiž není zcela zřejmé, z jakého důvodu, kromě výše uvedené oddanosti režimu, se Martin do záchrany velkosamotského družstva pouští. To dle našeho názoru odpovídá spíše postupům budovatelského románu, u jejichž postav-budovatelů je motivace také daná především jejich původem a pak naprostým ztotožněním se s komunistickou ideologií.

S určitostí můžeme konstatovat, že do vsi se Martin po vojenském výcviku a politickém školení vrací jako ryzí ztělesnění onoho „nového člověka“, pedantské disciplíny, odhodlanosti a sebevědomí – sebevědomí, které mu dává především právě jeho neotřesitelná důvěra v komunistickou ideologii, a skrze nějž tedy také vnímá dosavadní proměnu venkova jako správnou. Podoba vztahů s obyvateli Samoty se vyjevuje hned v úvodní scéně, v níž se Martin s družstevníky po letech poprvé setkává – družstevníci, na místo aby pracovali, popíjejí ve vinném sklípku, kam Martin, rozhněvaný tím, v jakém stavu se nachází jejich pole, bez rozmyšlení vtrhne s výčitkami, že nechali družstvo tak zpustnout. Co je tedy pro charakterizaci této postavy důležité: Martin je ostatními postavami od samotného počátku vnímán negativně – lidé nechápou jeho, Martin se zase nedokáže vcítit do nich. Členové družstva mají pocit, že je jim Martin příliš vzdálený, dráždí je jeho slovník, způsob, jakým s nimi komunikuje a jedná: „*Běžte, strýcu,*“ (...) *páchne z vás jako ze sudu,*“ řekne Souček svému strýci a ten si jen podíveně pomyslí: „*Páchne? (...) Kdo je to? Kdyby řekl, smrdíš strýcu! hned poznám našeho člověka, ale co já si pamatuju, páchli jsme vždycky jenom pánům.*“ (Kříž, 1960, str. 30) Nevnímají ho jako jednoho z nich, je pro ně cizím člověkem s vysokou šarží, který je přijel zahanbit a tvrdě jim připomínat chyby, o nichž sami moc dobře vědí, ale už nevědí, co s nimi. Přestože se tedy Martin brzy jakožto nový předseda družstva projeví jako zdatný organizátor a družstvo skutečně začne pomalu znovu prosperovat, přízeň družstevníků si tím nezískává, jeho samota se naopak stává větší a větší – a Martina, vzor všech ctností, nakonec dožene až k alkoholismu.

Zatímco v budovatelském románu by k všeobecné radosti jednoduše stačilo, aby družstvo začalo

fungovat, zde je naopak více než hospodářský úspěch zdůrazňována hodnota mezilidských vztahů, které jsou ovšem mezi postavami tohoto románu narušeny. Martin je sice výborný budovatel, chybí mu však rozměr lidský, není dobrým přítelem, ani snoubencem, vybudování prosperujícího družstva podřizuje vše, a tedy i lidi, což ostatní prostě neakceptují. Odmítají jeho nelítostnost, s níž ze vsi nemilosrdně vyžene družstevního zlodějčička, nechápou jeho pedantskou disciplínu a nadřazování vyšších cílů nad individuální, vlastní. Postavy obyvatel vesnice Martina sice postupně přijmou jako schopného předsedu, nepřijmou ho však už mezi sebe, nechápou ho jako jednoho z nich – Martin se stane uznávaným předsedou, ne už ale oblíbeným sousedem, s nímž se dá, tak jako s jinými, popíjet ve vinném sklípku. Jak píše J. Rozner: „*Tak jako pro Martina Součka jsou ostatní jen kolečky při budování socialismu, on sám je pro ně nikoli Martinem Součkem, ale jen předsedou družstva. Přirozené lidské vztahy se porušily (...), vinni jsou všichni.*“ (Rozner, 1961, s.18)

Martinův charakter je z velké části vyjevován prostřednictvím vševědoucího vypravěče. Vedle snoubenky Anny, o níž viz níže, se o Martinovi nejvíce dozvídáme skrze postavu učitele, jenž do příběhu vstupuje nejen v pásmu vypravěče jako u postav ostatních, ale také v personálním vyprávění v kapitolách nazvaných „Listy z kroniky“. Abychom Martinovi lépe porozuměli, je třeba alespoň v krátkosti charakterizovat i tuto postavu. Ta totiž v podstatě funguje jako protipól postavy Martina: učitel je sice komunista, roky vesnické reality však jeho budovatelské zanícení učinilo střízlivým, umírněným: učitele poznáváme jako člověka zakřiklého, slabého a nerozhodného, zato však jako člověka s lidským rozměrem (vypravěč o něm dokonce mluví jako o dobrákovi), mentality tamních lidí znalého – tedy do jisté míry sžitého s daným kolektivem. Vytupuje pak také jako Martinův neúspěšný sok v lásce (do popředí v tomto kontextu vystupuje v kontrastu k Martinovi jeho fyzická nedokonalost) – učitel se snaží Annu získat, ta o něj však nestojí. Učitel tak, coby vědomě slabší z této dvojice, reflektuje především negativa Martinovy osobnosti. Nenávidí ho a obdivuje zároveň, protože nad ním Martin ve všech směrech vyniká, jako by byl složen jen ze samých pozitivních a žádoucích vlastností: fyzické i duševní síly, houževnatosti, čestnosti, píle, vytrvalosti atd., cítí k němu nevoli, protože mu bez skrupulí (stejně jako ostatním) připomíná jeho selhání: „*To musel přijít on se svými otázkami, abych si uvědomil, jak málo jsem se staral o družstvo, abych v jediné chvíli tak ostře pocítil, jak mnoho zůstávám dlužen svému postavení komunisty a učitele.*“ (Kříž, 1960, str. 44) Martinovu „protivnou“ sebejistotu, která jej dráždí, absenci humoru a příkrrou vážnost, zvláštní, až nelidskou tvrdost, s kterou si jde za rekonstrukcí družstva, aniž by přitom bral ohledy na ostatní. Překvapuje ho jeho lhostejnost k prostému soukromému štěstí, k citům, přátelství. Nalézá v něm také onu typickou vlastnost budovatelských hrdinů, neomylnost v ideologických záležitostech, onen „radar“, s kterým tyto postavy věci dokážou vyhodnocovat a řešit tak, jak je z hlediska

stranického žádoucí: „*Kde se v něm jen bere ten talent, ta schopnost vidět zlo dříve než ostatní, sám se mu vyhýbat a jiné z něho usvědčovat?*“ (Kříž, 1960, str. 45). Vedle této nenávisti pro něj má však také soucit (tato postava je vůbec v kontrastu k Součkovi schopna soucitu s trpícími): „*Je mi vždycky nejvíce líto lidí, které osud tak přimáčkne ke zdi, že začínají vydávat nelidské zvuky (...).*“ (Kříž, 1960, str. 47), což ho ve výsledku činí postavou, která Martina převyšuje, neboť ten skutečného citu schopen není: „*Neuznávám zoufalství, neexistuje nic takového v době, kdy lidé vzali své štěstí do vlastních rukou (...).*“ (Kříž, 1960, str. 41) Podobá se spíše stroji, který mechanicky vykonává, co po něm strana žádá, lidského rozměru, jak jsme řekli už výše, se mu však nedostává.

Zásadním se pak při jeho charakterizaci jeví jeho vztah ke snoubence Anči, který v kontrastu k budovatelským románům vůbec není idylický: touha po nové společnosti, která hlavního hrdinu a jeho ženu obvykle svedla dohromady a stala se předpokladem jejich fungujícího vztahu, zde totiž chybí. Martinovi, pro něhož je na prvním místě jeho veřejné poslání, zcela uniká všechno ostatní: jedná vždy ve prospěch vyššího cíle, individuální dopady tohoto jednání, jak jsme zmínili výše, však přehlíží, čímž mnohdy nevědomě ubližuje lidem kolem sebe. Zatímco hrdinové budovatelských románů podřizovali svůj soukromý život veřejné funkci bez důsledků, respektive bylo takové ztotožnění veřejného života se soukromým zcela v intencích budovatelské ideologie, a jen takový život mohl tedy vyznít jako naplněný a šťastný, Martinovo nadřazování družstva na úkor soukromého života však žádné osobní štěstí nepřináší, naopak jej postupně vrhá do čím dál hlubší izolace a samoty. Předsednictví zadluženého družstva se mu stává vším, vše je tomu podřízeno, jako by mimo družstvo nic jiného neexistovalo – což ostatní lidé, pro něž je družstvo pouhou částí, nikoliv celkem jejich života, nechápu. Nejvíce se tento nepoměr projevuje právě ve vztahu k Anči, kterou postupně začne, pod náparem problémů v družstvu, zanedbávat: Anči však touží po privátním štěstí rodinného kruhu, do něhož politika nepatří, Martinovo štěstí ale apolitické není, nemůže být spokojený, jestliže systém, v který věří, nefunguje. Tak mezi nimi dochází k sérii nedorozumění, jež postupně vyjevuje jejich rozdílné pohledy a přání a ústí v nezvratný konec jejich vztahu – za všechny uvedme scénu, kdy se Anči s Martinem pohádá, protože dal přednost práci v družstvu před taneční zábavou, kam se měli společně vydat: Martin je překvapen, že ho Anči nechce pochopit, protože pro něj nic důležitějšího než práce na záchraně družstva není: „*To jsem si mohla myslet, že zapomeněš!*“ (...) „*Já vím,*“ přerušil ji mírně a dál se usmíval, „*chtěli jsme jít tančit, ale jak vidíš, teprve teď jdu z práce. Nemohl jsem dřív,*“ ale i jemu se to zdálo zbytečné, neboť byl přesvědčen, že ho každý, a tím spíše ona, musí pochopit bez dlouhého vysvětlování. Byl překvapen, když se k němu obrátila zády a beze slova zamířila ke dveřím světnice. Už svou chůzí, prudkou a vzdorovitou, dávala na jevo, jak je rozhněvaná. (...) Vypadal při tom zmateně a možná hloupě, nechápal prostě, co se stalo – nemohl si srovnat v hlavě, že by měl být člověk trestán za to,

*že celý den pracuje, že dře jako blázen do samé tmy -“ (Kříž, 1960, str. 141). Po této scéně se mezi nimi strhne hádka, Martina ale ze všeho nejvíc urazí Annin odsudek „nového člověka“, kterého ji nabízí jako záchranu jejího života, a právě odmítnutí toho, co Martin ve svém životě považuje za vůbec nejdůležitější, je počátkem jejich konce. Ideologie ale do jejich vztahu vstupuje i jinak: Anči Malcová je totiž dcera kulaka (byť paradoxně komunisty), což Martin jako předseda družstva postupně vyhodnocuje jako nepřekonatelnou překážku a Annu opouští: „*I on má Malce pořád svým způsobem rád, ale žít s ním pod jednou střechou, teď, kdy - ? (...) „Víš dobře, že my dva,“ řekl, zakoktal se, protože nevěděl, jakých slov použít, aby Malce neurazil. „Víš dobře, že by to nedělalo jaksi...“ Malec nebyl hloupý a znal mladého muže, který se měl stát jeho zetěm. (...) S hořkou grimasou ho sám doplnil: „Já vím, předseda družstva pod jednou střechou s kulakem. Bojiš se, co by tomu řekl okres... a lidi!“ „To jsou řeči! Ty víš, že se nebojím... ani lidí, ani okresu. Sám se sebou bych se nedokázal srovnat!“ (Kříž, 1960, str. 145). V tomto bodě se Velká samota ideologicky přibližuje budovatelskému románu, kde by rozdílný třídní původ partnerky hlavního budovatele byl zcela nemyslitelný. K Anně se sice pokusí vrátit, tento pokus je ale spíše zoufalým činem člověka vyhnaného na samý okraj lidského kolektivu a zůstane jako takový neopětovaný.**

5.1.1.2. DRUŽSTEVNÍCI

Postavy družstevníků šedesátých let nabývají rozmanitých podob, od zapálených komunistů, pro něž je vznik JZD v jejich vsi hlavním životním posláním a kteří komunismu skutečně věří, až po společenské vyvrhele, kteří sami nikdy nic neměli, ne proto, že by jim to neumožňovala společnost kapitalistického vlastnictví, ale proto, že toho sami zkrátka nebyli schopni: mnohdy jsou to opilci a rváči, pro něž družstvo, a tedy i změna poměrů, představuje pouze vítanou příležitost, jak bez osobního přičinění dosáhnout lepšího postavení a majetku. Mnohdy je pak pro ně družstvo také poslední zbývající pracovní možností - být zaměstnancem družstva totiž v rozporu s budovatelskými romány není prestiží, práce v družstvu se naopak stává prací nechtěnou, ba mnohdy dokonce podřadnou, čemuž odpovídá také charakter daných postav-družstevníků.

V Procházkových *Zelených obzorech* na státním statku, do něhož přijde pracovat mladý inženýr Ondřej Kubata, například pracují tři postavy nevalných morálních kvalit, Opluštil, který bije svou ženu a pije, Varga, kterému poroučí žena a nutí ho si přivydělávat si načerno, a Pavera, který už na první pohled „*vypadal docela obvykle darebácky*“ (Procházka, 1965, str. 84) a dřív se živil jako cirkusák. Všechny tyto postavy charakterizuje především absence pozitivního vztahu k tomu, co dělají: k zemědělství a zvířatům statku nemají žádné pouto, jsou například schopni kvůli přivýdělku

uštvat koně; pracují tam, protože je to pro ně obyčejný zdroj financí – zdroj nadto podřadný a málo výdělečný. Jak se dozvídáme v průběhu líčení Ondřejových nesnází při zvelebování statku, práce v zemědělství není pro ostatní obyvatele vsi lukrativní, a většina tak odešla za lepšími podmínkami do místní továrny na parkety, čemuž tedy odpovídá i kvalita současných zaměstnanců statku. Pro přesnost analýzy ovšem nutno dodat, že *Zelené obzory* jsou sice umístěny do prostředí kolektivizovaného venkova, nejedná se ovšem o JZD, ale o státní statek, který nevznikl na principu kolektivizace – zaměstanci statku tudíž nejsou družstevníky, ale výhradně zaměstnanci bez předchozích vazeb k tomuto místu.

Jak bylo napsáno v úvodu kapitoli, typické i v těchto titulech bývá, že se družstevníky stává nemajetná část obyvatelstva vesnice - ti, kteří mají vlastní majetek se do družstev neženou. A protože se družstevníky často stávají postavy nemajetné, jsou to zároveň mnohdy také ti, kteří původně ani rolníky nejsou. Zatímco v budovatelském románu případnou neznalost zemědělství nahrazovalo dostatečné ideologické zapálení postav, v šedesátých letech se neznalost zemědělského prostředí proměňuje v nekompetentnost, která má fatální dopad na funkčnost JZD. Například v románu *...silná ruka* „jich je v družstvu deset a nikdo z nich vlastně není rolník. Ivan Matúch je tesař, ten jim dělá předsedu. Petričko je cestář a Plavčan učitel“ (Kozák, 1966, str. 7). Podobně tomu bylo, jak jsme uvedli u *Zelených obzorů*.

Ještě jedna změna se však k pojetí družstevníků, potažmo komunistů, v tomto období oproti budovatelskému románu, pojí: to, že je postava komunisty už nemusí znamenat, že je to postava kladná, morální vyspělost se s politickým přesvědčením nutně stýkat nemusí, bezohledná oddanost ideologii se naopak v perspektivě šedesátých let stává zcestnou a zrádnou. Ukažme si to například na případě Kozákova románu *...silná ruka*, kde je takovouto modelovou postavou komunismu oddaného družstevníka otec hlavního hrdiny Pavla, který získal po válce díky komunistické vládě vlastní půdu a po roce 1948 vstoupil mezi prvními do JZD. Této postavě jde především o vybudování fungující socialistické vesnice, jež je podle něj jedinou zárukou osobního štěstí jeho i všech dalších. Skutečně se snaží, aby družstvo prosperovalo, v budování se nenechá odradit ani mnohými neúspěchy. V kontrastu k Pavlovi, který se do vsi vrací po měsících strávených v Čechách na vojně a změny, jež se s jeho vesnicí za tu dobu udály, si tak dokáže jen stěží vysvětlit, je však otec postavou konzervativního komunisty, jenž si nepřipouští námitky svých odpůrců, ale zarputile vidí jen důvody své vlastní strany. Jeho argumenty nakonec také odpovídají argumentům budovatelských románů: „*My jsme lepší jak oni. Říkáme: Vstup a pojd' s námi. Bude to patřit zase všem, ale teď z toho budou mít. Proč se nechovají tak, jak si to žádá doba? Řeknu ti, je to slabost a*

chyba, že takový kulacký prase jako Zitrický ještě není pod drnem.“ (Kozák, 1966, str. 17). Postavy družstevníků jsou oddané ideálu, což sice družstvu reálně nepomáhá, na druhou stranu se ale díky němu a jemu podobným do slovenské Trnávky dostává komunismus – a to je v důsledku vnímáno jako správné. Pavlův otec i další průkopníci socialistického hospodaření však takovýmto zaslepeným přístupem, jenž jim strana umožňuje, revoluci spíše škodí, štvou proti sobě ty, které by v družstvu především potřebovali mít.

A ani komunistický zápal těchto postav nakonec nebývá věčný – stejně jako si krizí prochází hlavní hrdina, prochází si zároveň s tím, jak se družstva dostávají do čím dál tím větších potíží, nejistotou o správnosti svého přesvědčení také řadové postavy družstevníků. Za všechno ukázka právě ze *...silné ruky*: „*Jsou na nohou od rána do večera, ustavičně protahují dny – i koně už jsou utrmácení – a přitom to nikde vidět není. Bodejť by taky bylo. Honí se jich takhle pár. (...) A teď přestávají chodit i ti staří Kanadanka s Hudákovou nebyli v chlévě několik dní. Že nebudou dělat, dokud nedostanou zaplaceno. Zaplaceno! Z čeho?*“ (Kozák, 1966, str. 145)

Asi největší prostor je postavám družstevníků věnován v románu *Velká samota* Ivana Kříže. V časech, v nichž se román odehrává, zbývá v chátrajícím družstvu už jen několik zbylých věrných, větší sedláci se ze společného podniku odhlásili. Nelze říct, že by zbývající družstevníci byli vykresleni pouze jako charaktery kladné nebo záporné, většina těchto postav je spíše drsnými, ale realistickými pragmatiky, kteří se snaží v situaci, v níž se najednou bez vlastního přičinění ocitly, přežít, získat pro sebe to málo, co se ještě z rozpadajícího družstva urvat dá. Tyto postavy jsou (v kontrastu k hlavní postavě románu Martinu Součkovi, o němž viz výše) prosty heroického zápalu, s nímž se do společného díla vrhaly postavy družstevníků románů předchozí dekády, trpí slabostmi a svou práci v družstvu vykonávají mechanicky, bez nadšení a víry v lepší budoucnost, kterou jim agitátoři slibovali.

Ukazuje se, že jediné, co je k jejich činnosti v družstvu poháněno je ve skutečnosti výdělek, peníze: „*Dostaneme prapor,*“ říká Esterka... „*Prapor, to je toho!*“ dáva se slyšet jedna kterási z nich. „*Slávy se nenajíme*“ soudí jiná. A Křížková, ta surově praktická Křížková, tomu dáva korunu svou bezohlednou otevřeností. „*Kdyby raději místo praporu poslali peníze!*“ (Kříž, 1960, str. 259) Rozpohybovat družstvo se Součkovi podaří především tím, že na počátku zavede pro všechny družstevníky obědy zdarma, „*hmotně je zainteresuje*“, jak sám říká. *Velká samota* boří schéma budovatelské ideje, postavy nejsou motivovány vyššími cíli, nepoháněno je nadosobní vize lepší budoucnosti, na níž se svou pilnou prací podílí – postavy v družstvu zůstanou, jelikož začne družstvo díky Martinově tvrdému režimu a mravenčí práci znovu prosperovat a teprve potom jej vezmou tyto postavy na milost, začnou se o něj znovu zajímat a také práce v něm jim znovu začne

dávat smysl: „*Ví, co by měl říci: obědy zdarma! Ony pomohly hnout zrezivělým kolem, jemuž se suše říká hmotná zainteresovanost. Dnes už nejsou důležité, ale tenkrát, na podzim, v prvních týdnech, sehrály svou úlohu. Taková je pravda. Urážlivě prostá, neslavnostní, neptetická.*“ (Kříž, 1960, str. 269). Nakonec, podobně sobecká a materialistická je i jejich představa o tom, jak bude svět, v němž se s definitivní platností prosadil komunismus, vypadat, komunismus si představují jako „troubu“, z níž si lze donekonečna brát. Postavy družstevníků tohoto románu jsou tak zobrazeny především jako postavy zmatené tím, v čem se ocitly, společný podnik se jim pod rukama hroutí, ony ale místo toho vysedávají ve vinném sklepe a pijí; vesnice, tak, jak je zobrazena před Martinovým příchodem, je sevřena úzkostnou nerozhodností a neschopností s krachujícím družstvem něco dělat. Členové krachujícího družstva se tak na družstevním majetku dopouští krádeží, vypravěč však tyto přečiny nesoudí a takovéto postavy ani nezatrácuje: na jejich prohřešky poukazuje spíše jako na problém obecnější, související s vnuceným kolektivním hospodářstvím, kde nic není nikoho a zároveň všech, a především pak s celkovou situací neprosperujících družstev, s nimiž si postavy neví rady, a tak se jednoduše snaží alespoň získat něco pro sebe, jako tomu ostatně bývalo vždy. Jaroslav Kučera zvaný Šable je tak kvůli tomu, že kradl družstevní maso, odsouzen k vyloučení ze strany a rozhodnutím Martina Součka ke zděšení všech ostatních také vystěhován ze vsi, on sám však žádnou vinu necítí: „*Co po něm chtějí? Tady přece kradou všichni! A vůbec; jaképak kradení! Berou ze svého, vždyť družstvo, čím je? Jejich!*“ (Kříž, 1960, str. 172). Chová se prostě jako všichni ostatní. Symptodem kolektivní latergie družstevníků Velké samoty se potom stává také alkoholismus, s nímž se potýká větší část mužského osazenstva (ostatně hned úvodní scéna, v níž se Martin Souček po svém návratu do vsi poprvé s družstevníky setkává, se odehrává ve vinném sklípku, kde se družstevníci v pracovní době opijí) a který se tedy Souček snaží tvrdými tresty vymístit. V této souvislosti se v románu objevuje především postava družstevníka Antoše, který se místo společné práce na zapleveleném poli opijí v hospodě, za což ho podle nového řádu, jímž se alkoholu snažil Souček čelit, stihne trest odejmutí několika pracovních jednotek, z nichž jsou družstevníkům vypláceny mzdy. Ani tato postava však není charakterizována vysloveně záporně, Antoš je spíše postavou, jež podlehla své slabosti a malověrnosti v situaci, v níž se společně s upadajícím družstvem ocitl: „*To Kaláb, ten aspoň uznal, že když v tom družstvu drek vyděláme, že ať teda u toho aspoň užijeme legraci...!*“ (Kříž, 1960, str. 127)

Jestliže se v kolektivu zbývajících družstevníků vyskytují i postavy, které jsou vykresleny jako kladné, děje se tak především skrze jejich upřímný vztah k práci, kterou v družstvu vykonávají. Mezi ně patří stařec Esterka, dobrák, který pracuje ve vepříně jako krmič a projevuje nepředstíraný zájem o to, co dělá, z ženských postav je to například stará Dudová, kterou vypravěč charakterizuje jako pracovitou a energickou ženu: jako jediná se například dostaví na trhání plevelu, kam ostatní

nepřišli, protože přší – sama pak k Martinově radosti zburcuje ostatní, aby se na pole dostavili.

Vztah postav k zemědělské práci se potom obecně v tomto období stává důležitým znakem, od nějž se odvíjí jejich hodnocení – zatímco v padesátých letech vztah postav k práci záležel především na jejich třídním a ideologickém postoji, práce byla zároveň vyjádřením politického přesvědčení (kdo nepracoval a práce se štítil, patřil obvykle k nepřátelské třídě nebo alespoň nebyl dobrý komunista), v šedesátých letech se stává důležitý čistě sám o sobě. Družstevníci totiž, jak bylo řečeno i výše, tento vztah ztrácí, práce v zemědělství se stává odosobněnou výrobou, ne už mysteriem, která člověka spojuje s koloběhem přírody a generacemi předků. Jak tedy ukážeme v dalších kapitolách, stává se proto mnohdy tento přirozený vztah venkovského člověka k vlastní půdě a jejímu obhospodařování překážkou, která těmto postavám zabraňuje do družstev vstoupit, a zároveň také důvodem ke kritice kolektivizace.

5.1.2. ODPŮRCI DRUŽSTEV

5.1.2.1. ODPŮRCI DRUŽSTEV JAKO POSTAVY ZÁPORNÉ

Jak už bylo řečeno, autoři společensky angažované prózy se nedostatky budovatelského žánru snažili už v polovině padesátých let překonat větší individualizací postav – a to jak postav kladných, tak i těch, které byly proti novému kurzu. V šedesátých letech potom psychologizace postav pokračovala dál. Odpůrci komunistického zřízení, v našem případě tedy především odpůrci družstev, sedláci a statkáři, nejsou už v námi analyzovaných titulech zobrazeny pouze jako postavy vyloženě záporné – naopak se stávají postavami s vlastním vnitřním světem a svébytnou motivací, která takto jednoduchý odsudek znemožňuje. V rámci našich titulů patří k záporně charakterizovaným sedlákům, kteří odmítají vstoupit do družstva především kulak Jan Chaba z Kozákova románu *...silná ruka* a především pak Jan Chladil ze *Smuteční slavnosti* Evy Kantůrkové.

Pojetí postavy Jana Chaby bychom mohli označit spíše za konzervativní, některé její vlastnosti, které ukážeme níže, totiž stále dosti vychází z budovatelských předloh. Jan Chaba patří k nejmajetnějším sedlákům Trnávky, vesnice, v níž se příběh odehrává, a jako takový je prohlášen za kulaka a jeho majetek je v první polovině příběhu demonstrativně zabaven, aby tím přiměli ostatní podepsat přihlášku. Nepřekvapí pak, že je tedy tato postava v podstatě vůdcem tamních odpůrců družstva. Chabova osobnost je ovšem (tak jako u všech postav románu) málo propracovaná, poznáváme ji především z přímé řeči ostatních postav a jejich vzpomínek – a to zejména jeho

ideových odpůrců; sama postava do příběhu aktivně vstupuje jen málo, její motivaci není věnován větší prostor. O Chabovi například jeden z komunistů říká, že „*byl odjakživa vydríduch, drzý a tvrdý jako vlčí zub*“ (Kozák, 1966, str. 107), hlavní postava Pavel zase vzpomíná na to, jak ze strachu před Němci vyhodil za války bez slitování ženu, která u něj sloužila, protože byl její muž partyzán, podobně je vyťahováno jeho chování při zkáze místního prasečáku – právě Chaba měl z této události největší radost a přiměl ostatní si na konec tohoto experimentu připít. V závěru románu, v němž dojde k otevřenému střetu antikomunistů s komunisty, je potom Chaba hlavním vůdcem celého povstání a i v těchto situacích vyniká zejména jeho tvrdost a neústupnost, která mezi ostatními vzbuzuje respekt a strach: „*V tu chvíli vykročil Chaba, zrudlý jako krocan. Všichni mu ustupovali z cesty*“ nebo „*Chaba se díval nahoru, tvář měl bojovně nadutou*“. (Kozák, 1966, str. 229 a 235). Chaba je tedy vykreslen takovým způsobem, že v čtenáři nevzbuzuje prakticky žádné sympatie, působí jako bezskrupulózní člověk, kterému jde především o vlastní prospěch a nic jiného jej už nezajímá.

Další výraznou zápornou postavou, která odmítá vstoupit do JZD je Jan Chladil ze *Smuteční slavnosti*. Jan Chladil, syn chudého majitele neprosperujícího obchodu se smíšeným zbožím, se výhodně oženil s chromou Matyldou, s kterou získal větší zemědělskou usedlost, a dostal se tak mezi movitější obyvatele Svažova. V padesátých letech se potom stal jedním z hlavních odpůrců družstva – a ačkoliv nebyl největším sedlákem, jeho majetek mu byl zabaven a on byl i s celou rodinou vystěhován na nedaleký státní statek, kde dožívá v nuzných poměrech už v padesáti letech.

Jen stručně ještě poznamenejme, že postavy sedláků jsou obecně ve *Smuteční slavnosti* charakterizovány spíše, řekli bychom, střízlivě, bez předchozího ideologického hodnocení, ale také bez idealizovaných představ. Vypravěč, který je pojmenovaný jako Šofér, například o bezděšovských sedlácích mluví jako o „*chrapounech*“, kteří „*rádi slyšeli, že svůj majetek, pro který by zaprodali duši ďáblovi, milují čistou láskou*“ (Kantůrková, 1967, str. 77). Zatímco v ostatních prózách druhé poloviny šedesátých let jsou sedláci charakterizováni právě spíše skrze jejich upřímný vztah k půdě, zde je tato charakteristika vnímána spíše ironicky. Na druhou stranu se však o těchto postavách mluví právě v protikladu k hamižnému Janu Chladilovi jako o lidech „*se smyslem pro důstojnost a pro sousedské soužití,*“ pro něž bylo „*samozřejmostí půjčovat si navzájem obilí a brambory na sadbu a když sedlák mlátil, přibral k svému i těch několik pytlů kozičkářových a potom mu je svezl do mlýna semlít a nikdy se o tom nevedlo účetnictví.*“ (Kantůrková, 1967, str. 79) Nakonec, i Matylda Chladilová, tedy selka, je charakterizována jako postava ušlechtilá, zásadová a morálně silná - jako jediná z městečka se za války postaví německé brutalitě a pomůže ženě budoucího komunistického tajemníka Januše, když ji Němci zmlácenou nechají ležet na

náměstí.

O Janu Chladilovi se dozvídáme především z částí románu, které vypráví jeho žena Matylda Chladilová. Chladilův profil se nám ale nevyjevuje jen z její perspektivy – jeho zlou povahu dosvědčují také další postavy, které mají v příběhu vlastní vypravěčské pásmo, například funkcionář Devera nebo šofér tajmeníka Januše. V čase, v němž se příběh románu odehrává, je totiž už Jan Chladil mrtvý – samotná postava tedy nemá možnost do příběhu aktivně vstupovat.

Nutno hned na začátek podotknout, že Matylda svého manžela nenávidí. O svém muži tedy mluví zásadně s despektem: vystupuje v Matyldiných vzpomínkách jako člověk, který nevyniká dobrým a pevným charakterem, je spíše slabochem, který se neštítí ničeho, co mu pomůže vyšvihnout se výš, než kde se narodil. Jeho charakter ostatně do jisté míry předjímá už zvolené jméno Chladil, které odkazuje na jeho chladnou a bezcitnou povahu. Matylda na něj tedy vzpomíná jako na „*střízlíka s profilem dravého ptáka*“, jako na „*zbabělce a chvastouna*“, který „*byl nemocný ctižádostivostí*“, protože však neměl nic opravdového, v čem by mezi ostatními vynikal, snažil se je v mládí přetrumfnout alespoň ve věcech, které jsou málo k chlubení, jako v počtu vypitých piv a přepadávání dívek na opuštěných místech – a potom si k tomuto účelu, jak vyniknout nad ostatními, našel Matyldu. Klíčovou vzpomínkou na manžela je pro Matyldu scéna, v níž Chladil přijde požádat Matyldina otce o její ruku, neboť právě od této epizody jejich společného života se počíná její nenávist k němu, a která pak výmluvně ilustruje bezcharakternost této postavy, ale i podstatu vztahu obou manželů: „*Tenhle Jan Chladil přišel k mému tatínkovi, já seděla vedle v komoře a slyšela jsem všechno, co si povídali, a řekl: „Pantáto, dejte mi Matyldu.“ Zaslechla jsem i to, jak tatínkovi rozčilením píská v hrudi, a Jan Chladil dodal: „Beztak ji neprovdáte, s tou nohou...“ (...)* „*S tou nohou je Matylda těžko vdá,*“ připustil tatínek, „*ale s tím hospodářstvím, které dostane, se vdá snadno!*“ A Jan Chladil vycenil svoje myší zoubky: „*No právě! Proto jsem tady. Proč myslíte, pantáto, že jsem vážil tak dlouhou cestu?*“ (Kantůrková, 1967, str. 57). Chladilovo soupeření a věčné vytahování se je potom příčinou jeho úpadku – podceňuje tajemníka Januše, který se snaží založit družstvo, odporuje mu a snaží se mu v tom zabránit - podle Matyldy to však nedělá z přesvědčení jako takového, ale spíše z tvrdohlavosti, proto, že „*když něco začal, nemohl už couvnout nebo obrátit*“. Paradoxní je, že Chladil si za své vyhnání může de facto sám – je sice prohlášen za kulaka, ale ne proto, že by byl v obci největším sedlákem, vystěhován je kvůli tomu, že Janušovi zatvrzele odporuje, a strhává tím celou vesnici.

Také vzpomínky Aloise Devery na Chladila jsou plné osobní záště a nenávisti (mluví o něm jako o „*vši, která si zasloužila zamáčknot*“), které se ostatně promítli i do aktu samotného vyhnání Chladila z jeho domu. O této motivaci však podrobněji pohovoříme v následující kapitole, v níž se

budeme věnovat obětem kolektivizace. Osobnost postavy Jana Chladila je dále reflektována také z pohledu „šoféra“ tajemníka Januše, i tento vypravěč vzpomíná pouze Chladilových poklesků, označuje ho za „*tlučhubu*“ a připomíná také, jak Jana Chladila vnímali ostatní obyvatelé vesnice, zejména sedláci, ke kterým se Chladil po sňatku s Matyldou hlásil, ti ho však mezi sebe nikdy nepřijali, neboť cítili, že v jádru sedlákem není: „*Vesnice ho sice přijala do rovnocenného sousedství, jeho hospodářství patřilo ke středním, měl tři páry koní a museli s ním počítat, ale nikdo si ho doopravdy nevážil. (...) Sňatkem s Matyldou získal majetek a chtěl ho rozmnožit a jednal by tak, ať by vyženil cokoli, třeba krčmu nebo parní mlýn. (...) Chladil nemiloval půdu, říkali o něm, že nikdy neprošel polem a nerozemnul hrudku hlíny a nepřivoněl k ní.*“ (Kantůrková, 1967, str. 79) Šofér vzpomíná také na Chladilovu vypočítavost a mamonářství, s kterým se něštítel žádné příležitosti, jak si vydělat (například vybíral peníze od nemovitých sousedů za svoz obilí do mlýna, kteří jim pomáhali při žních, což se předtím ve vsi nikdy nedělalo).

5.1.2.2. ODPŮRCI DRUŽSTEV JAKO POSTAVY Kladné

Na rozdíl od budovatelských románů padesátých let už není postava sedláka zobrazena pouze negativně, jako tomu bylo ve výše zmíněných případech, odpůrci družstev se naopak nejednou stávají postavami vyloženě kladnými, přičemž pouze doplácí na zvlášť komunistického režimu. Pro lepší srovnání toho, jak jsou v prózách šedesátých let zobrazeny postavy kladné a jak záporné, jsme znovu zvolili postavu z románu ...*silná ruka*, konkrétně mladého sedláka Rezeše, a dále pak postavu sedláka Františka Hrazděry z novely *Vyhnanství*. Tuto druhou postavu ovšem blíže charakterizujeme v poslední části naší práce.

Míša Rezeš je mladý muž, který odmítá vstoupit do družstva zejména kvůli jeho upřímnému vztahu k tomu, co dělá. Rezeš se v románu mnohokrát objevuje v situacích, které vypovídají o jeho citu k obhospodařované půdě a jeho zvířatům. Vypravěč ho například zastihuje v chlévě, kde promlouvá ke zvířatům, z nichž některé bude muset dát kvůli rostoucím dodávkám pryč, s obdivem a láskou: „*A tak se nezlob, že tebe prodám. Hříbátko moje, ty máš takovou mladou a hebkou, voňavou srst. Když ti hladím boky, vlníš se jako žena. A přece tě prodám, protože teď po mně půjdou jako vlci a já si tě nemůžu nechat.*“ (Kozák, 1966, str. 20), podobně vzpomíná na okamžiky, které strávil společně se ženou při obdělávání polí – řadí je k nejtěšnějším z jeho života: „*Pak mu před očima vyvstalo jedno ráno. Snad nikdy nezažil krásnější. To jeli na pole ke Kaluži kosit ječmen. (...) Bylo*

tak krásné nejen pro slunce, které vycházelo, a pro ptáky, co zpívali, ale i proto, že jsme byli první v poli; že ten ječmen byl nádherný a že ho sklídíme včas.“ (Kozák, 1966, str. 82). Rezeš je ostatními také považován za dobrého hospodáře, ostatně proto jej družstevníci chtějí do svých řad získat: *„Podívej, Míšo,“ řekl. „Bylo by nám dobře, kdybychom dělali všichni společně. Právě, že ty dovedeš hospodařit. Samozřejmě, dělalo by se podle tebe, ne podle nějakého Štěňky. Ty se pro družstvo hodíš. Zrovna ty.“* (Kozák, 1966, str. 84) Rezeš je tedy charakterizovaný zejména svou prací a vztahem k ní – odmítá družstvo, protože ho chce o tento jeho ryze intimní vztah připravit; nechce pracovat společně s ostatními, chce pracovat sám pro sebe, pro radost z dobře odvedeného díla – a k tomu nikoho dalšího nepotřebuje. Zajímavé je, že Kozák, ač v jádru spíše konzervativní a poplatný budovatelským schématům, vidí jako zásadní chybu kolektivizace venkova v tom, že se komunisté nesnažili tyto poctivé a skutečně dobré hospodáře pro svou věc získat smírnou cestou – že se je naopak do družstev snažili dostat násilím a nátlakem. V závěru románu se tak objevuje scéna, v níž hlavní hrdina po vzpouře rolníků proti družstvu sice zůstane svému komunistickému přesvědčení věrný, lituje však toho, že při něm na místo komunistů, kteří se zasazují o družstvo, aniž by zemědělství pořádně rozuměli, nestojí právě upřímný Rezeš.

5. 2. ČASOPROSTOR

Jednotlivé prózy, které jsme zvolili k analýze reflexe kolektivizace v rámci šedesátých let, vycházely v průběhu celých šedesátých let, a svými příběhy tak pokrývají ne zcela stejně dlouhá období. První skupina vybraných titulů šedesátých let je časově zasazena ještě do období padesátých let – jedná se o prózy starší, vydané na samém sklonku padesátých nebo na počátku šedesátých let, které odborná literatura řadí k první vlně tzv. prózy budovatelské deziluze. (Janoušek, 2008, str. 294) Trefulkova první povídka *Škaredá neděle* ze souboru *Pršelo jim štěstí* reflektuje stalinistická léta a samé začátky kolektivizace, Křížův román *Velká Samota* se odehrává ve druhé půli let padesátých a družstvo sice už nějakou dobu existující, existující ale zatím nepevně a problematicky, *Zelené obzory* Jana Procházky se dle závěrečné datace odehrávají na samotném konci let padesátých. Časovým ukotvením bychom k této skupině měli řadit také titul *...silná ruka* od J. Kozáka – i ten se totiž odehrává sedm let po druhé světové válce, na počátku padesátých let, v prvních letech existence zemědělského družstva. Skupina titulů z druhé poloviny šedesátých let, *Smuteční slavnost* a *Vyhnanství*, se potom ke kolektivizační problematice vrací ve složitějších syžetech, v nichž se hlavní časová rovina druhé poloviny šedesátých let prostupuje s retrospektivními odbočkami, vracejícími se též k událostem předchozího desetiletí, mnohdy i k událostem válečným.

Příběhy těchto mladších próz budovatelské deziluze se tedy odehrávají v šedesátých let a k předchozímu desetiletí se již vrací s větším časovým odstupem, aby „bilancovaly traumatickou zkušenost generace, která zažila druhou světovou válku, vytoužený nástup „spravedlivějšího společenského řádu“, ale i následné rozplynutí iluzí o samospasitelnosti komunistických myšlenek.“ (Janoušek, 2008, str. 352) Jestliže se tedy budovatelské romány soustředily především na počátky kolektivizace, která byla spojená se vznikem jednotného zemědělského družstva, jež pak bylo chápáno jako základní mezník v přeměně venkovské společnosti na socialistickou, tyto tituly zobrazují tedy kolektivizaci ve své hlavní dějové linii nikoli již v jejích úplných počátcích, ale spíše ve stadiu, kdy je jednotné zemědělské družstvo už více či méně nezvratnou součástí tohoto prostoru. Mnohdy sice balancuje na hranici přežití, změny spojené s kolektivizací a vůbec komunistickým režimem jsou však v daném prostoru už natolik hluboké, že je nelze jednoduše vrátit zpět. Výjimkou jsou tituly jako je Trefulkovo *Pršelo jim štěstí* a Kozákova *...silná ruka*, které se zaměřují na počátek padesátých let, i zde se však už příběh nezaměřuje na samotné počátky kolektivizace, ale začínají již v době jejího průběhu. Stejně jako předchozí tituly tohoto období potom i ony reflektují kolektivizační proces v kritickém duchu.

Všechny tyto tituly jsou zasazené do prostoru venkova, mnohdy se (podobně jako budovatelské romány z venkovského prostředí) odehrávají v pohraničních vsích. Do pohraničí je zasazen statek Zelených obzorů, JZD Velké samoty, i družstvo ...silné ruky se nachází ve východoslovenském pohraničí. Naopak *Smuteční slavnost* i *Výhnanství* pracují s prostorem, ve kterém dané postavy žily po celé generace, odehrávají se ve vsích, kterých se odsun Němců a následná kolonizace nedotkla.

5.2.1. KOLEKTIVIZOVANÁ VESNICE

Jak jsme uvedli v kapitole o prózách deziluze, je společnou snahou autorů těchto titulů vyrovnat se s tendenčností a ideologickým zjednodušováním budovatelských románů, které před čtenáře kladly socialistickou přeměnu společnosti jako akt přinášející lepší časy, a zobrazit její komplexnější podobu. Tyto prózy se obecně snaží „*znovu prozkoumat, přezkoušet, zhodnotit to, co bylo (...) v období kultu osobnosti zjednodušeno, zdeformováno nebo prostě potlačeno*“ (Petrmichl, 1963, str. 59) Ve srovnání s budovatelskou prózou tedy dochází ve všech vybraných prózách šedesátých let k výraznému posunu toho, jak je na kolektivizaci a její výsledky pohlíženo. „Novou“ socialistickou vesnici tak zachycují nikoli ve stavu blaženství, kam měla kolektivizace místní společenství podle budovatelských románů dovést, ale ve stavu krize. Kolektivizované zemědělství je v daných románech zobrazeno vesměs jako fungující jen málo nebo vůbec, idealizované šablony padesátých let ustupují každodenní realitě, kterou se tito autoři snaží znovu pojmenovat. Nové struktury v ní fungují jen sporadicky, ty staré se ale zatím stačily nenávratně rozpadnout, vesnice se zmítá v chaosu, hospodářské stagnaci, šarvátkách a nenávistech, pod povrchem bují křivdy a zločiny, které byly ve jménu revolučního dění napáchány a nyní obyvatele nesmiřitelně rozeštvávají. Združstevňování venkova obecně ztrácí v těchto titulech svou někdejší bezproblémovost a auru dějinné spravedlnosti, s níž měla z vesnice zmizet všechna majetková nerovnost a ústrky nemajetné vrstvy jejích obyvatel, stává se naopak aktem násilností i prostorem k řešení osobních mstí, ospravedlnitelnost kolektivizace je zrelativizována až k jejímu úplnému popření.

Obecně lze říct, že čím pozdější dílo, tím kritičtější hodnocení těchto výsledků také bývá. Zpočátku šedesátých let, jak jsme uvedli už v kapitole o prózách deziluze, bývá kritizováno hlavně to, jakým způsobem byl komunistický ideál realizován. *Zelené obzory*, *Velká Samota* a *Pršelo jim štěstí* se i přes všechny kritické výtky vůči komunistickému ideálu a tím pádem i ke kolektivizaci jako takové odmítavě nevyslovují, ideál kolektivizovaného venkova, byť značně oslaben, zůstává zachován. Akceptován však není zcela bez výhrad a především je už zobrazen bez zjednodušující perspektivy ideologických šablon. Prózy sklonku 60. let oproti tomu zachází mnohem dál, *Smuteční slavnost* a

Vyhnanství se v širším společenském kontextu vrací ke kolektivizačním problémům bez iluzí a s notnou skepsí, v níž je kolektivizace venkova vnímána především jako proces vedoucí k rozkladu tradičního venkova i jeho pozitivních hodnot.

5.2.1.1. PROBLÉMY JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV

„Co jste do poustili s tou vinicí?“ ptal se Martin znovu a znovu a bylo slyšet, jak se musí ovládat, aby nekřičel. „Kdyby jen vinice,“ řekl posléze starý člověk. „Celé naše hospodářství tak vypadá. Kam se podíváš, plevel a plevel...“ (Kříž, 1960, str. 27)

Fungování již nějakou dobu založených družstev se stává tématem zejména próz první poloviny šedesátých let (jediným mladším titulem, který se více dotýká existenčních poměrů zemědělského družstva je Kozákova ...*silná ruka* z roku 1966). Neznamená to ovšem, že by mladší tituly tohoto období problémy JZD přecházely, neprosperita družstev, neochota družstevníků se na této práci podílet a s tím vším spojený celkový úpadek vesnic, se objevuje v každém z těchto zvolených titulů. Více než problémy spojené s kolektivním modelem hospodaření a jeho ekonomickou výnosností však řeší další témata s kolektivizací a zemědělskými družstvy souvisejícími, dotýkají se etických problémů, mezilidských vztahů, obětí kolektivizace. Samotné provozní problémy družstev, včetně hledání toho, jak tento stav napravit, se stávají jen jedním a nebo spíše okrajovým tématem celkově problematické kolektivizace venkova. Proto se v této kapitole zaměříme především na tituly starší, *Zelené obozory* a především pak *Velkou samotu*, které největší problematičnost kolektivizace spatřují právě především v neuspokojivých ekonomických výsledcích, jež pak logicky zapříčiňují i to, že obyvatelé vesnic JZD odmítají.

Bylo řečeno již výše, že vybrané prózy první poloviny šedesátých let model kolektivního hospodářství jako takový ještě nekritizují, tématem těchto próz, v nichž je společný ideál komunistické společnosti stále ještě nedotknutelným, se stává spíše „*každodenní praxe fungování režimu i způsob, jak se s ním vyrovnat*“ (Janoušek, 2008, str. 296) Ve vybraných titulech zpočátku tohoto desetiletí je přitom pozornost autorů směřována zejména k ekonomickým problémům družstev: JZD se v příbězích těchto titulů totiž neproměňují v očekávaný ráj hojnosti, naopak se za nerozumného slibování a pod neodborným vedením stávají nevýnosnými podniky, potýkajícími se s existenčními problémy, a tím i nedůvěrou družstevníků. Zatímco v budovatelských románech byly problémy se vznikem nové společnosti spojené chápány jako něco, čemu se na cestě za lepší budoucností nelze vyhnout, a které jsou tedy jejich postavy společnými silami odhodlány i nadále

překonávat, postavy družstevníků šedesátých let už tento heroický elán postrádají. Potýkají se s „*náporem všednosti*“ (Janoušek, str. 296) nevalně fungujících družstev, v nichž je nedrží ideologický zápal, ale existenční nutnost, nebo dokonce nátlak a násilí. Kritizován zde ovšem ještě není ideál samotný, ale metody, jimiž byl dosahován. V žádném z těchto titulů potom za problémy JZD nestojí sedláci a statkáři, nefunkčnost a stagnace družstev není dána sabotážemi ani infiltracemi z řad třídních nepřátel. Jak bude dále ukázáno na případě družstva v románu *Velká samota*, v první polovině šedesátých let jsou špatné výsledky JZD důsledkem chování samotných komunistů, kteří za založením družstev stáli – jsou důsledkem nereálného slibování, unáhlenosti, ale také nátlaku a násilí. Nutno dodat, že v pozdějších titulech je to už spíše problém systémový, odvislý od samotného konceptu společného hospodaření, jenž je v novele *Vyhnanství* prostě otevřeně kritizován jako nefunkční.

Neprospírající JZD je společným tématem Křížovy *Velké Samoty*, o níž více v následujících odstavcích, a Procházkových *Zelených obzorů*. V nich se hlavní hrdina, mladý agronom Ondřej Kubata, potýká se zanedbaným státním statkem v jihočeském pohraničí. Po svém příchodu rychle zjišťuje, jak lhostejně si na statku jeho předchůdci počínali, a musí se vypořádat s provozními problémy, především s nedostatkem krmení pro dobytek, ale i nekvalitním personálem, o němž jsme se zmínili v kapitole věnované postavám. Fungování statku mu však znesnadňuje i stranická politika, jejíž představitel tajemník Haničinec, se zároveň stává sokem Ondřejovy lásky – místní vedení strany totiž před krachujícím statkem upřednostňuje ekonomicky výnosný kamenolom a kvůli rozšíření těžby hodlá přerušit cestu ke kvalitní louce, jež má podle Ondřeje statek zachránit. Se stranickými rozhodnutími tak tento hrdina není zcela ztotožněn – narušují totiž jeho vlastní plány (ostatně podobně je tomu i ve *Velké samotě*, kde Martin Souček sice vystupuje jako loajální zástupce strany, nebojí se však její počínání kritizovat). Tento konflikt však dochází smířlivého konce – Ondřejův upřímný zájem o jeho práci je tajemníkem, ale i obyvateli vsi nakonec oceněn, těžba je zastavena a Ondřej přijat do místního kolektivu.

Neuspokojivé výsledky kolektivizace se potom stávají hlavním tématem Křížovy *Velké samoty*, kde je neprospírající JZD těžištěm celého příběhu. Tak je hned na prvních několika listech družstvo románu *Velká samota*, odehrávajícím se mezi podzimem 1956 – létem 1957, představeno jako podnik v dezolátním, krachujícím stavu. Je prūdělečné, pole jsou nesklizená a zarostlá plevelem, lidem, kteří v družstvu pracují, je placeno bezcennými jednotkami; většina z nich svou bezradnost utápí v alkoholu, někteří kradou. Dokonce i ti, kteří byli dříve zobrazováni jako neomylné vzory, nevědí, jak dál: předseda družstva František Kaláb nemá prakticky žádnou moc, nikdo ho neposlouchá, ostatně, jak se dozvídáme hned v úvodní scéně, odehrávající se mezi opilými muži ve

vinném sklepu, ani on sám ve svou funkci nevěří: „Ty mlč!“ okřikl mladíka zrudlého vínem až ke kořínkům vlasů. „Zítřka pojeděš pro uhlí!“ „Proč zrovna já?“ „Protože ti to jako předseda poroučím,“ burácel Kaláb, vědom si své bezmocnosti. Výbuch divokého veselí, prudší než předchozí, otřásl sklepem. Muži hýkají, řvou, zalykají se smíchem. František je přece jen veselá kopa, dobře udělali, že ho zvolili za předsedu. František poroučí, chacha, to je k popukání! „Ticho!“ křičí Kaláb brunátný hvěvem. „Čemu se smějete? Brečet byste nad sebou měli! Brambory v zemi, řepa v zemi a páni družstevníci sedí ve sklepech a chlastají...“ (Kříž, 1960, str. 13). Vidíme, že založení družstva ve Velké samotě rozhodně není samospasitelným zlomem, za nímž už následují jen šťastné zítřky, které pokud se snad zpočátku nedostavují, tedy proto, že je zbrzdí síly kapitalistických živelů. Myšlenka združstevňování ve Velké samotě sice zpochybňována není, fungování vzniklého družstva je zde však už prosto jakýchkoli iluzí: družstvo samo o sobě vesnici kýžené výsledky nepřináší, naopak postavy vrhá do bezvýchodné situace a chudoby.

S hospodářstvím, které patří všem a nikomu konkrétně, navíc nejsou ztotožněni, nevnímají ho jako své, nezáleží jim na něm tak jako soukromníkům – jediný, kdo má pole ve vsi v té době v pořádku je Cyril Malec, komunista, který do družstva nevstoupil a zůstal hospodařit na svém statku. Tato postava částečně odkazuje k postavě váhajícího „středního“ rolníka, o níž jsme mluvili v rámci postav budovatelského románu. Ovšem *Velká samota* nezachází ještě tak daleko, aby oportunistického rolníka Malce, který byl celý život agilní komunista a teprve vytoužený majetek, který v pohraniční vsi s odsunem Němců získal, z něj udělal zatvrzelého soukromníka, zobrazovala pozitivně. Zarputilá neochota vzdát se majetku a přidat se k ostatním ho naopak společně s dcerou Annou odlučuje od ostatních, vrhá jej do samoty, do níž nedobrovolně zavléká i Annu: „*Třicet let, panebože... třicet let jsem čekal na vlastní zem!*“ „*Vlastní zem?*“ opakovala po něm. „*A co já z toho mám? Leda to, že na ní dělám služku... a že se dřu jako blázen! Dřeme se oba... a stejně to není k ničemu! Hrozím se, jak budu vypadat ve třiceti!*“ „*Mlč, jednou to všechno dostaneš ty...*“ (Kříž, 1960, str. 286). Ke štěstí a spokojenosti mu tedy majetek a vytoužená půda nepomáhá, naopak jej činí osamělým a nešťastným – výnosný statek už neplatí jako kdysi a nepřiláká ani mladší vdovu, s níž se Malec zamýšlí oženit – vdova ho odbyde tím, že si v družstvu udělá svoje a pak je svou vlastní paní. Můžeme tedy konstatovat, že tak jako budovatelské romány, argumentuje ve prospěch kolektivního hospodářství *Velká samota* především tím, že družstva obyvatelům vesnice společnou dělbou práce ulehčila život. Tento argument je v románu vystavěn především na kontrastu Malce, jeho dcery a ostatních družstevníků, které znovuobnovená prosperita družstva opět semkne, zatímco Malcovu rodinu výnosný grunt ve výsledku rozděluje – Anna k získané půdě žádný závazek necítí, touží po lidské společnosti a pohodlnějším životě, ne po majetku, na němž musí od rána do večera dřít, a z výsledků své práce tak vlastně žádnou radost nemá.

Kritizován je také způsob, jakými jsou družstva zakládána a jakými potom mají fungovat: chyba je podle tohoto románu v lidech, nikoli v myšlence samotné (Uhlířová, 1994). Martin Souček, který se vzdává kariéry v Praze, aby dostal svému ideologickému přesvědčení a vesnici dokázal, že kolektivní zemědělské vlastnictví není pomýlenou cestou, si ve střetu s realitou brzy uvědomuje chyby stranického vedení, které vesničany do družstev nezodpovědně lákalo, pak je v nich ale nechalo napospas: „*Ale tady? Tady se jen slibovalo. Zbytečně a nezdopovědně.*“ „*Kdo sliboval?*“ *zeptal se opatrně náměstek. „Okresní agitátoři, tví pomocníci. Chtěl jste mít družstvo rychle a bez velké námahy, a takhle to dopadá. Slibovali jste lidem hory a doły – a sotva jste dosáhli svého, nikdo z vás se tady měsíce neukázal!*“ (Kříž, 1960, str. 99). Příznačné je pro celou situaci také nekompetentní vedení uvnitř strany: náměstkem pro zemědělskou výrobu, s nímž ve výše uvedené ukázce Souček mluví, tak původně vůbec se zemědělstvím nic společného neměl, jeho parketou byla kultura: „*Barvy mu lahodily, což o to, ale pole neviděl rád. Připomínala mu jeho zodpovědnost, nudní čísla osevních plánů, jimž nikdy tak jako tak řádně neporozuměl, hádky s paličatými sedláky, jimž rozuměl ještě méně.*“ (Kříž, 1960, str. 100) Jestliže v budovatelských románech politické přesvědčení implikovalo odbornost, je tady už tato praktika ostře kritizována: odborné zemědělské znalosti politická angažovanost nezaručuje a Souček do náměstka, v jádru sice srdečného, ale otráveného prací, která mu říká jen pramálo, od začátku nemilosrdně tepe. Jestliže se však kolektivizaci nedaří kvůli lidem, jež ji provádí, nevychází z tohoto úhlu pohledu dobře ani samotný Martin Souček: svými přísnými metodami sice družstvo zachrání, zničí jimi však několik lidských osudů, které se proti jeho řádu proviní, a sám se tak z kolektivu družstevníků vyčlení. Jak bylo řečeno hned na úvod, kolektivizace jako taková však ve *Velké samotě* zpochybňována není: když družstvo začne znovu prosperovat a družstevníci vydělávat, vede tato stabilizace k všeobecnému přitakání socialistickému hospodářství a zároveň i ke stmelení pracovního kolektivu, do něž je pro své zásluhy zpětně přijat i demoralizovaný Souček.

5.2.1.2. VZTAHY OBYVATEL KOLEKTIVIZOVANÉ VESNICE

Kolektivizace v prózách šedesátých let ale není tematizovaná jen z hlediska fungování družstev, jejich personálních a ekonomických problémů – tyto prózy se, jak bylo řečeno výše, dotýkají širších společenských problémů, které už nejsou „*nahlíženy z hlediska třídních kategorií, ale naopak je v nich znovuobjevována individuální etika a osobně motivovaná hierarchie hodnot.*“ (Janoušek, 2008, str. 279) Stablním tématem těchto próz se tak stává zejména to, jaký dopad kolektivizace měla na mezilidské vztahy, soužití obyvatel venkova. V první polovině šedesátých let soustředěných spíše na problematiku vztahu jedince a jeho kolektivu, ve druhé půli se potom toto téma obrací k obecně

mezilidským vztahům obyvatel venkova. Zatímco bylo totiž v budovatelských románech vznikem jednotného zemědělského družstva rozrušení tradičních společenských vazeb základem, na němž teprve mohla vzniknout nová socialistická vesnice, prózy šedesátých let toto primárně ideologicky pozitivní vnímání nesdílí. Vznik JZD se naopak stává morálně problematickou událostí, která není založena na předem ospravedlněném, dějinném pohybu, ale spíše na principu moci a násilí, jenž se pak promítl také do soužití obyvatel venkova. Podobně jako v budovatelském románu stává se vesnice rozdělenou na komunistickou a antikomunistickou část, toto rozdělení však v žádném z románů není vnímáno pozitivně a spolu se způsoby, jimiž se strana snažila odpůrce získat a nebo naopak eliminovat, se naopak stávají dalším důvodem, proč je kolektivizace vnímána jako problematická a neuspokojivá.

Krátce však ještě odbočme k jednomu bodu, jenž je s vnímáním kolektivizace venkova v těchto prózách spojen. Pokud totiž prózy z šedesátých let snad ještě nějaké ospravedlnění kolektivizace nachází, děje se tak zejména v kontextu sociálních nerovností předválečné vesnice. Ve shodě s budovatelským románem, který taktéž viděl vyrovnání sociálních rozdílů venkovských obyvatel jako zásadní přínos jednotných zemědělských družstev, objevuje se i v těchto prózách motiv sociálního vzestupu některých vrstev jako pozitivní bod těchto událostí. Tituly jako *Velká samota* či *...silná ruka* tedy poukazují na to, že kolektivizace byla přínosem pro ty venkovské obyvatele, kteří předtím nic neměli: děje se tak na příkladu postav vesnických bezzemků, kterým komunistická poválečná vláda přerozdělením půdy pomohla vyvázat se z nejnižšího sociálního statusu tamního společenství a umožnila jejich společenský vzestup. Ani z těchto postav však nelze vytvořit jednoduchý typ – lze říci, že některé postavy pak združstevňování podporují jako další krok vedoucí k překonání majetkových rozdílů (například postava otce hlavního hrdiny Pavla ze *...silné ruky*), některé z těchto postav však kolektivizaci odmítají, neboť je o získaný majetek znovu obírá (například soukromý rolník Cyril Malec z *Velké samoty*).

5.2.1.2.1. STRŮJCI KOLEKTIVIZACE V KONFLIKTU S KOLEKTIVEM

„Divím se, že jsem ten měsíc vydržel. Když jsem byl sám večer doma, vídal jsem lidské tváře znovu před sebou, slýchal jsem slova, čekal jsem, kdy mi vytlučou okna nebo zapálí chalupu. Přestávali mě zdravít, odvraceli se, když jsem je oslovil.“ (Trefulka, 1962, str. 47)

Jak bylo předestřeno už v předcházející podkapitole, i pojetí tohoto aspektu se poněkud liší v prózách z počátku šedesátých let a jejich druhé půle. První skupina se totiž více než na rozbití vesnického soužití zaměřuje spíše na postavu vedoucího komunisty a to, jak vychází s ostatními družstevníky – na rozdíl od druhé vlny próz budovatelské deziluze v centru pozornosti ještě nestojí oběti těchto událostí, ale spíše jejich strůjci. Pro první vlnu próz budovatelské deziluze z přelomu padesátých a šedesátých let je typické, že do těchto původně budovatelských témat vnáší také otázky mravní odpovědnosti jedince, konflikt, který byl dříve postaven do roviny společensko-politické, transformují do roviny osobní odpovědnosti hrdiny (Uhlířová, 1994). V protikladu k hlavním hrdinům budovatelských románů se mladí hrdinové próz deziluze s kolektivem, k němuž přísluší, dostávají spíše do sporů, pro své názory nebo povahu nejsou schopni začlenění, od společnosti se jim dostává spíše nepochopení a odcizení. Svou úlohu v procesu budování nového venkova si potom musí sami za sebe ospravedlnit; automatické přejímání ideologických hodnot se ve střetu se složitou podstatou reality stává nemožným.

Ondřej Kubata ze *Zelených obzorů*, kterého charakterizuje upřímný zájem o to, co dělá, prožívá osobní krizi, v níž musí sám najít své místo v životě i cestu k místnímu společenství, podobně jako hlavní hrdina *Velké samoty* i on se vzdává pohodlného místa ve městě, aby mohl zůstat věrný tomu, v co věří. V jeho případě to ovšem není komunistický ideál, protože ho lektor marxismu nudil svým unylým hlasem, nevstoupil ani do strany, jeho ideál tkví spíše v životním stylu, v charakteru práce v zemědělství, které je podle něj v přímém kontaktu se skutečným životem, což všude jinde postrádal. Právě poctivost i ambice, které do státního statku v Zelené Hůrce vkládá, ho zpočátku od ostatních vzdalují: naráží totiž na jejich lajdáctví, neochotu podvolit se jeho pílí a snažení. Zatímco v budovatelském románu s sebou strhl hrdina svým nadšením i všechny „kladné“ postavy, v těchto titulech není porozumění ostatních automatické, hrdina si musí k ostatním postavám cestu najít, získat důvěru jejich – ale také on sám se jim musí naučit věřit. Ondřeje sice na konci novely přepadne trojice zaměstnanců statku a poraní jej téměř k smrti, tento incident je pro něj ale zároveň prozřením: když se o něj ostatní obyvatelé začnou s nepředstíraným zájmem starat, zjišťuje, že jim ve skutečnosti není lhostejný, jak si až doposud poněkud ublíženě myslel, ale že se stal opravdovou součástí Zelené Hůrky i jejích obyvatel.

Osamocení a nepochopení zažívá také traktorista Lojza z Trefulkovy povídky *Škaredá neděle*, který soukromým zemědělcům zabírá stroje pro novou traktorovou stanici, se kvůli tomu, co dělá, dostává do sporu se všemi, které měl dosud rád – odcizuje se tím vlastní matce, začne jej nenávidět žena, kterou miloval, vyhýbá se mu celá rodná vesnice. Situace vyvrcholí tím, že Lojza z dané obce raději odejde, pocitu štěstí se mu však nedostává.

Román *Velká samota* svým titulem neodkazuje jen k názvu prostoru, vesnici, v níž se příběh odehrává, vyjadřuje také osamění jeho postav, do nějž se navzdory proklamované vzájemné radostné spolupráci dostaly. Kolektiv družstevníků je namísto fungující jednoty spíše nesourodým útvarům, který není schopen žádné společné, životadárné akce, fungovat začne teprve až se schopným, individuálním vedením. Samota postihuje kolektiv, který je stranou ponechaný napospas úpadku, ale i jeho jedince – předseda Martin Souček zůstane až do poslední chvíle, která působí spíše jako úlitba režimu, navzdory svým schopnostem vesničany nepřijat a z jejich pospolitosti vyloučen, jeho až nelidská politická zásadovost mu k ostatním cestu neotvírá, spíše ho od nich vzdaluje. Členové velkosamotského družstva až zpětně doznávají jeho obět' a berou ho mezi sebe. Jestliže znovunalezená prosperita družstevníky semkne, stávají se opuštěnými o to víc ti, kteří do družstva nevstoupili, Cyril Malec spolu s jeho dcerou, které od ostatních odlučuje majetek.

5.2.1.2.2. OBĚTI KOLEKTIVIZACE

„Sousedé ze Svažova mi teď po letech vyprávějí, jak se třásli hrůzou, když jsme tenkrát v noci odjížděli; ano, to byl chlebiček jaksepatří tprký. Bylo už pozdě a tma, Alois Devera nás schválně vyhnal na noc, aby nás co nejvíc pokořil, Jan Chladil ležel na dně bryčky a já šla těsně u hlavy koně, nebyl na mne zvyklý a já se bála, aby se mi nesplašil, a celý Svažov, všichni naši sousedé, kmotři i příbuzní, i ti, co mi dneska vykládají, jak nás litovali, byli poschovávaní v zamčených staveních a vyhlíželi temnými okny, zda v té tmě z našeho neštěstí přeče drobet neuvidí.“
(Kantůrková, 1967, str. 58)

Tituly z druhé poloviny šedesátých let se více než vztahu jedince a jeho kolektivu věnují tomu, jak se kolektivizace promítla do soužití celé vesnice, jak ovlivnila vesnická společenství, ale i individuální lidské osudy, a to především v těch případech, které kolektivizaci nepodporovaly. Zatímco v budovatelských románech byla polarizace vesnice na dvě nevraživé skupiny komunistů a jejich odpůrců chápána jako nezbytný a pozitivní krok, jímž jsou z vesnice vyčleněni a nakonec i odstraněni ti, kteří do nového komunistického světa nepatří, prózy šedesátých let už takový pohled nesdílí. V titulech druhé poloviny šedesátých let se naopak kolektivizovaný venkov jeví jako

rozbitý, vytržený ze svých původních vazeb a zvyků. Svazky nových společenství jsou nepevné a umělé, tradiční hodnoty se v nich rozpadají a ustupují špatným vlastnostem jednotlivých lidí, záštím a osobním mstím. Kolektivizace a družstva lidi nestmelují, naopak je rozeštvávají.

Jednadvacetiletý Pavel, hrdina Kozákovy *...silné ruky*, jehož otec patří k agilním zakladatelům družstva, se vrací domů z vojny na slovenskou Trnávku, kterou však nepoznává, nový vepřín, trčící na jejím okraji, mu v důvěrně známém prostoru rodné vsi připadá jako „*lupič*“, nejvíce ho ale zaskočí to, co se stalo se samotnými lidmi, s nimiž se od dětství setkával: když družstevníci s pompou zabavují majetek místního kulaka, jenom s hrůzou zašeptá: „*Bože, co se to tady stalo!*“ Vesnici nachází rozeštvanou na dva nesmiřitelné tábory a její obyvatele plné zloby a záští. *...silná ruka* Jana Kozáka pohlíží na JZD obdobným způsobem jako *Velká samota*, i její hlavní hrdina, mladík Pavel, nachází po návratu z vojny v rodné slovenské vesnici družstvo v žalostném stavu: tento titul se ale navíc dotýká ještě jednoho traumatického bodu kolektivizační tematiky, totiž jejích obětí. Zatímco *Velká samota* o perzekuci sedláků vůbec nemluví, spíše si obecně všimá toho, jak združstevňování poznamenalo mezilidské vztahy (Cyril Malec, coby zatvrzelý soukromý rolník, je ke vstupu do družstva pouze přemlouván a jeho dodatečné vyčlenění z vesnického kolektivu, když družstvo začne prosperovat, je bráno jako důsledek jeho vlastního tvrdošíjného rozhodnutí; více než o perzekuci se zde mluví o jeho „ostrakizaci“ - Martin Souček například odmítá Annu Malcovou i z toho důvodu, že je dcerou kulaka), tituly druhé půle šedesátých let otvírají také to, jak komunisté nakládali s nepohodlnými statkáři a velkými sedláky, dotýkají se etické podstaty procesu kolektivizace, jejích obětí. Jak bylo řečeno již v kapitole věnované postavám sedláků, mění se také to, jak jsou tyto postavy, které byly dříve charakterizovány jako nenapravitelně zlé a odpovědné za všechny dosavadní nespravedlnosti, zobrazeny. To, že někdo do družstva nevstupuje s nevýslovnou radostí a náhlým prozřením z ní totiž už nedělá snadno odsouzeníhodného nepřítele, naopak se otevírá prostor pro to, aby do oprávněnosti těchto událostí vnesl své vlastní hledisko. Jelikož už tedy kolektivizace není zobrazena jako předem ospravedlněný akt zbavený všech morálních rozporů, autoři nově poukazují na nedobrovolnost, ale i nedomyšlenost celého kolektivizačního aktu, kterého nebylo docíleno postupnou změnou smýšlení lidí, jak se v agitačních pasážích dušovali předsedové budovatelských románů, nýbrž sprostým nátlakem. V každém z těchto titulů doprovází kolektivizaci násilnosti, ať už ze strany kolektivizátorů, nebo jako reakce ze strany jejich odpůrců, což se následně promítá i do již zmiňovaného nezvratného rozkolu venkovských společenství.

V *...silné ruce* se tak komunisté snaží vzdorující obyvatele donutit k podání přihlášky do družstva výhrůzkami a nátlakem, zvyšují jim dodávky obilí a násilím svádí dobytek do společných stájí, do vsí posílají „pojízdné vesny“, agitátory, kteří rolníky neustále nutí ke vstupu do JZD nebo si zvou

rolníky na úřady a tam se je po několik hodin snaží zastrašováním donutit k podepsání přihlášky, součástí nátlaku jsou také veřejné procesy s kulaky. Všechno toto bezohledné jednání pak vede jen ke stupňujícímu se vzdoru a nenávisti rolníků. Když se pak pod tíhou sněhu prolomí nad družstevním vepřínem střecha, jeho odpůrci si se zlomyslným veselím nad spouští, která stála životy desítky zvířat, pošlou pro demižon vína, „*aby zapili rakev, která se propadla*“ (Kozák, 1966, str. 38) a rozkol nakonec vyústí v tomto románu tak daleko, že na jeho konci dojde k otevřené násilné vzouprě: rolníci, odmítající do družstva vstoupit, se ze vzteku a bezmoci přidají k největšímu statkáři vesnice, s nímž by byli za jiné okolnosti nikdy nespojili, komunisty napadnou a pokusí se združstevňování, byť neúspěšně, zastavit.

Kozákova *...silná ruka* podobně jako starší tituly šedesátých let sice násilnosti a nedobrovolnost těchto událostí kritizují, sedláky ale (až na výjimky) ještě stále vidí prizmatem předchozí dekády především jako tvrdošíjně sobce a lakomce, kteří brání v jádru správnému pokroku. Hlavní hrdina povídky *Škaredá neděle* Lojza ospravedlňuje to, že bere sedlákům jejich stroje pro traktorovou stanici tím, že to dělá pro vyšší dobro společnosti, na samotných rolnících potom nenachází mnoho dobrého: jeden dře celou rodinu a bije ženu, druhý žije v rozpadlé chalupě s kravami stojícími po břicha v hnoji a na hospodaření evidentně nestačí: „*Vždyť přece pravdu mám já. Vždyť já je všechny znám, ty, kteří mě teď nevidí, když mě potkají, i ty, kteří mi říkali, že jsem zloděj. Sami okrádali lidi, kde mohli, šmelinařili za války skoro všichni, ale teď jsou při sobě, teď jsou najednou nevinní a já jsem lupič. Jak to? Protože chci, aby se měli dobře?*“ (Trefulka, 1962, str. 49). Jak bylo naznačeno v kapitole věnující se postavám sedláků, některé tituly z druhé poloviny šedesátých let, *Smuteční slavnost* a především pak *Vyhnanství*, však už nabízí jiné řešení této problematiky. Postavy sedláků, které jsou v souvislosti se zakládáním družstev v těchto románech perzekuovány, jsou zde již zobrazeny bez těchto konotací, pohlíženo na ně je naopak především jako na nevinné oběti revolučního řádění, přičemž ani případný nízký charakter těchto postav, jako v případě sedláka Chladila ze *Smuteční slavnosti*, není ospravedlněním toho, čeho se na nich režim dopustil.

Právě na příběhu manželů Chladilových je v rámci našich titulů nejvíce přiblížen tragický a ponižující osud vystěhovaných sedláků – rodina přichází prakticky o vše, s sebou si smí do nového domova, kde mají pracovat jako kočí a dojička, vzít jen ty nejnnutnější věci denní potřeby. Přestěhování jsou pak do ubohé místnosti s malými okny, zatímco jejich statek v Bězděšově je postupně vyrabován místními obyvateli a poté ponechán zkáze. To, že jsou ze svého statku vystěhováni navíc není důsledkem ryze politickým, Alois Devera, který je do Bězděšova poslán, aby Chladila vystěhoval, je k tomuto rozhodnutí motivován ještě osobními důvody. Devera totiž v jedné z kapitol vzpomíná na to, jak kdysi Chladil na nádraží „*vyprskl smíchy*“, když viděl jeho bídně oblečeného otce, matku a sedm sourozenců stěhující se do uprázdněného pohraničí a prohlásil

o nich, že se tam „*hrnou sami s nahou prdelí*“. (Kantůrková, 1966, str. 174) Devera tedy bere vyhnání Chladila jako formu osobní satisfakce. Jako dítě chudých rodičů totiž nikdy nic neměl, všechno, co si získal, získal si vlastními silami (zejména tím, že pro stranu dělal „špinavou“ práci) – a fakt, že je to právě on, kdo vyhání kulaka, který se mu kdysi posmíval, pro něj znamená velké sebeuspokojení a zadostiučinění. Právě v kontextu Aloise Devery vyniká neomluvitelnost kolektivizačních násilností nejvíce: Devera není jen lhostejným vykonavatelem politické vůle, motivují ho osobní ambice a zášti, touha po společenském vzestupu, která je prakticky beze všech etických zábran, v jeho jednání není ideologické přesvědčení, není v něm víra, že jedná pro vyšší dobro, je to jen touha pomstít se.

Zajímavé také je, jak se na Chladilovo vystěhování jednotliví vypravěči dívají. Chladilova žena Matylda totiž bere jejich vyhnanství spíše jako odplatu, jako zásah vyšší moci, která ho vyžene z jejího domu, kam podle ní nikdy právoplatně nepatřil. Matylda tedy Chladilovi jeho trest přeje a aby jeho utrpení znásobila, odejde (na oko loajálně ke svému muži) ze statku s ním, ačkoliv se na její polovinu majetku vystěhování nevztahuje – chce se mu totiž pomstít, vychutnat si jeho ponížení tak, jako si on kdysi vychutnal ji. Proti Chladilovu vyhnání nakonec neprotestují ani samotní obyvatelé Bezděšova – když Matylda kráčí po boku koně, který táhne vůz s nejnnutnějšími věcmi a zhrouceným mužem, vesnice je pustá, nikdo se ze strachu neodvažuje proti bezpráví zasáhnout. Jedinou postavou, která se proti tomuto násilnému aktu vymezuje, je žena primáře Betyna, která na protest natřela všechny bezděšovská boží muka, až jí to nakonec musel národní výbor zatrhnout. Její protest je však motivován spíše rivalitou vůči tajemníkovi Janušovi, jenž je hlavním strůjcem celé události. Osobní antipatie se do Chladilova vyhnání promítají i v případě Aloise Devery, komunisty, který manžele Chladilovy ze statku vystěhuje: jak už jsme zmínili výše, podílí se na tom zejména vzpomínka, o níž jsme psali výše. *Smuteční slavnost* pak ale vyhnání manželů Chladilových nenechává bez odezvy: Deveru jeho čin zpětně dostihne ve vztahu s jeho ženou Tonkou. Tonka, která se v Bezděšově narodila a s Matyldou se znala, totiž Deverovi nemůže tento čin zapomenout. Trápí ji, že se na Chladilových obohatili, že má doma věci, které kdysi patřili Matyldě, trápí ji ale také manželovo postavení – fakt, že se k majetku a funkci dopracoval násilím a pácháním nepravostí ve jménu nového režimu, což mu lidé nemůžou zapomenout. Svědomí ji nakonec dožene téměř k šílenství; ze své spoluviny se pokouší vykoupit tím, že se Matyldě na Chladilovu pohřbu pokusí vrátit naušnice, které jí z opuštěného statku vzala, tento čin však již nelze vrátit, Matylda naušnice bez výčitek odmítá s tím, že by jí už neslušely, a Tonka Deverová tak zůstává se svou vinou bez jednoznačného rozřešení.

5.2.1.3. KOLEKTIVIZACE JAKO ZKÁZA TRADIČNÍHO VENKOVA

„Lidé chodí jen do práce. Nakrmí, vyčistí a podojí krávu, ale tím končí. Nepoznali radost ze zvířete, a protože ji nepoznali, zvíře je nepřitahuje. A protože je nepřitahuje, nerozumějí mu. A protože mu nerozumějí, jak by je mohli milovat? Ale je nemilují, jakou radost z něj můžou mít? Prázdnota. Jakou cenu má potom jejich život? Pak hledají, jak by ho vyplnili. (...) Jen si všimněte, jak jsou nespokojení a zatrpklí. A jako by pořád na něco čekali. Rozbitý život, vykořeněný.“
(Klánský, 1990, str. 27)

Řekli jsme, že postavy družstevníků v tomto období již nejsou vyobrazeny jako nezištní jedinci, podílející se s vědomím své historické odpovědnosti na budování nové společnosti, které je v prostoru venkova spojeno především se vznikem jednotného zemědělského družstva. Jejich charaktery naopak získávají vlastnosti, které v ideologicky angažovaných budovatelských románech se zástupci „pokrokové strany“ nemohly být spojovány – postavy družstevníků jsou mnohdy lidé, kteří se zajímají jen o svůj vlastní prospěch, kradou a také svou práci vykonávají lhostejně a lajdácky, často jí dokonce vůbec nerozumí. Ve stejné části práce, kde jsme analyzovali postavy družstevníků a sedláků, jsme přitom řekli, že jednou z důležitých vlastností, který se spolupodílí na tom, zda je postava charakterizovaná jako kladná nebo záporná, je její pracovitost. Shodně s étosem budovatelského románu je i v tomto období pracovitost vyzdvihovaná jako pozitivní lidská hodnota a vlastnost – v tomto období se ale navíc k motivu práce váže další motiv, a to je skutečný vztah k tomu, co postava dělá, nikoli primárně její třídní příslušnost.

Absence této vazby se potom stává jedním z problémů, jež se promítá do úpadku velkosamotského družstva, je zdrojem špatného stavu statku v *Zelených obzorech*, kde k těmto lhostejným postavám kontrastuje mladý agronom Ondřej, kterého v jeho činnosti nepohání politická motivace, ale prostá láska k přírodě, zvířatům, půdě a jejímu zušlechtování. Zemědělství se ve shodě s komunistickou vizí proměnilo v tovární výrobu, z níž zmizelo osobní pouto k obdělávané půdě a krajině. Zatímco v padesátých letech byl takový stav žádoucí, prózy šedesátých let si všimají negativních dopadů takového odosobněného vlastnictví, mnohdy navíc zatíženého nevalnými výnosy. Ve *Velké samotě* se pak sice s prosperitou družstva jeho zaměstnancům zájem o obhospodařovaná pole opět vrátí, motivace je však ryze materialistická, skutečný vztah k tomu, co dělají, zde v podstatě není. *Velká samota* ovšem tuto ztrátu nevysvětluje, ztráta zájmu družstevníků na stavu hospodářství je zde viděna právě pouze v rovině ekonomické: to, že družstevníci nechají družstvo zpustnout je důsledkem toho, že začátky společného hospodaření nejsou jednoduché a že postrádají silné vedení, nikoli absencí osobního vlastnictví půdy. Lpění na vlastní půdě je zde ještě naopak viděno v

negativním světle: Malec touhou po vlastním majetku jednak činí nešťastnou svou dceru, která o statek nestojí, majetek ale štěstí nepřináší ani jemu. V závěru románu si Malec nedokáže odůvodnit, proč na svém statku stále setrvává: soukromé hospodaření jej činí opuštěným, a tedy i nešťastným. A podobně se na toto téma dívá i Kozákova *...silná ruka*, jež sice u některých z postav sedláků, jak bylo již řečeno, nachází upřímný vztah k jejich hospodářstvím, přece však kolektivní model považuje za ten nejlepší, zejména proto, že odstraňuje sociální rozdíly. Hlavní hrdina Pavel v závěru románu odsuzuje násilné praktiky, jimiž se komunisté do družstev snažili rolníky nahnat, o oprávněnosti JZD však nepochybuje: „*Kéž bychom byli moudřejší, ani pravda, nic se nedá vtoukat do hlavy jako hřebík. Teď to víš. (...) Dorazili bychom dřív, jestli je pravda na naší straně. Pochybuješ o ní? Ne. Ale je to zatracená věc, začít znovu, když ležíme pod tím koněm.*“ (Kozák, 1966, str. 266)

V druhé polovině šedesátých let je však tento pohled pomalu opouštěn, autoři se začínají vracet k tradičnějšímu, ruralismu blízkému pojetí venkova i postav sedláků, z kterých kladné postavy činí zejména jejich bytostný vztah ke své práci a především pak k půdě, kterou obdělávají. Tyto postavy už nejsou zobrazeny jako boháči, kteří svůj majetek získali z vykořisťování druhých – jsou sedláky, protože jsou prostě schopní, své práci rozumí, poutá je k ní cit, ale i píle, dřina a odříkání. Družstva jsou naopak absencí tohoto vztahu limitována, ztráta těchto vazeb se stává jedním z hlavních důvodů, proč je tento model kritizován jako nefunkční. Na rozdíl od předchozí dekády však tato proměna není vnímána pozitivně jako nezbytný krok vedoucí k nové, lepší společnosti, je naopak vnímána tragicky – postavy daného prostoru k němu ztrácí vztah, protože ztratily možnost se na jeho podobě aktivně podílet, jsou zobrazovány jako vykořeněné a lhostejné k místu, v němž žijí. Postavy-družstevníky těchto próz jejich práce nezajímá, netěší je, sbírají brambory, sečou louky a krmí dobytek jen z čistě materiálních důvodů, které navíc zpočátku nejsou nijak uspokojující. Tak František Hrazděra z *Vyhnanství* nachází zpola nesklizená pole s paběrky brambor a zapomenutými snopy atd.

Ke ztrátě bytostného sepětí s půdou a krajinou, v níž dané postavy žijí a hospodaří, se potom váže ještě jedno podstatné téma, které se bude v románech situovaných do venkovského prostoru objevovat i v dalších desetiletích – totiž zánik tradičního venkova. Venkov tak v těchto prózách ztrácí rozměr idyličnosti, je naopak zobrazovaný až jako prostor antiidylický. Přestává být prostorem úniku, v němž navzdory chaosu moderní civilizace přetrvávají tradiční hodnoty a vztahy, stává se prostorem rozbitým a vyvráceným z původních kořenů, prostorem zbaveným své autenticity. Kolektivizace se pak v takovém pohledu stává příčinou této zkázy; je událostí, která do tohoto prostoru vnesla prvky cizorodosti, zničila nejenom krajinu, ale také lidi, kteří v ní žijí, a to

včetně jejich vztahů a morálky.

Pro upřesnění je třeba dodat, že proměny prostoru vesnice v souvislosti s kolektivizací si všímají už starší prózy tohoto období. Například Křížova ves Velká Samota ve stejnojmenném románu vyhlíží neutěšeně, i její hlavní hrdina Martin se vrací do vsi negativně poznamenané důsledky kolektivizace. Za horizontem dobře známých siluet rodné krajiny nachází jen rozvrácenou a zpustlou ves s poli zarostlými lebedou, rozblácenými cestami a zaneřádnými stáji, v kanceláři, v níž Martin začne coby nový předseda úřadovat, se nachází letitá špína a blátivé šlápoty; budovatelské úsilí jako by šlo samo proti sobě, vesnici nekultivovalo, ale naopak ji učinilo divokou a zrádnou. Prózy z první poloviny šedesátých let, a to včetně Kozákovy *...silné ruky*, jež je v pojetí komunistického ideálu věrná spíše těmto titulům, však nechápou tyto změny takto fatálně – protože jsou zde změny spojené s komunistickou transformací společnosti ještě stále ve své podstatě vnímány jako věc pozitivní, proměně venkova se tedy ještě nedostává tragického rázu, nýbrž je spíše přechodným jevem dočasné krize, který s jejím překonáním pomine. Zatímco tedy první prózy budovatelské deziluze ideál spojený s komunistickou přestavbou venkova ve své podstatě přijímaly, prózy z konce šedesátých let už na něm však nic dobrého neshledávají.

Destrukce hodnot a zánik tradičního venkova jako důsledek kolektivizačních událostí se pak stává tématem především v nejmladší z našich próz, Klánského *Vyhnanství*. V této próze se navíc objevují všechny výše zmíněné kategorie, jež jsme s tématem kolektivizace v šedesátých letech vymezily – vedle zmíněného zániku tradičního venkova a hodnotového zmatku je to také rozvrat v oblasti mezilidských vztahů, jež byly na venkově utvářeny po celá staletí, a to včetně likvidace selského stavu, která, jak si tato novela všímá, se zpětně také promítla do charakteru tohoto prostoru. V tomto pohledu je tak dle našeho názoru *Vyhnanství* vrcholem společensko-kritických próz šedesátých let z venkovského prostředí, jež si všímají negativních dopadů transformace společnosti spojené s komunistickým režimem.

Tato baladická novela vypráví o tragickém osudu sedláka Františka Hrazděry, dříve největšího, ale také nejschopnějšího sedláka z Úslavic, který byl však v padesátých letech prohlášen za kulaka, a o všechno přišel. Ze svého statku byl vystěhován, v této vypjaté chvíli mu na mozkovou příhodu zemřela manželka, vlastní děti se ho kvůli svým rodinám a kariérním postupům zřekly. Novela jej sleduje v několika posledních letech jeho života, zlomeného nepřízní osudu i bolestivou nemocí, nejprve jako krmiče býků státního statku, kam byl vystěhován, poté dožívajícího v opuštěné hájovně nedaleko jeho rodné vsi.

Hrazděra je zobrazen jako člověk neprávem trpící a zkoušený – v subjektivizovaném vyprávění

plném retrospektivních odboček se vyjevuje celý jeho těžký život: nejprve dřina a odříkání, které byly přirozenou součástí života na statku, později perzekuovaného komunistickým režimem. Hrazděra přitom se svým osudem nebojuje, nestaví se proti němu, nevyčítá dětem, že ho opustily, ani režimu, že ho zničil. Je zobrazen spíše jako člověk zlomený a rezignovaný, jako člověk, kterého režim vytrhl z prostoru, jemuž rozuměl a jehož byl bytostnou součástí: a který teď pouze čeká na smrt.

Hrazděra má však ještě jedno přání – chce být pochován do rodinné hrobky v Úslavicích. Má však obavy, že ho tam ze státního statku nepřevevou, protože ves, do níž ho úřady odsunuly, už spadá do jiného obvodu, proto se snaží, zaopatřit si v Úslavicích domek, v němž by dožil. Úřady mu ale toto přání odmítají splnit – jako nepřítel režimu se do obce nesmí vrátit, strana se bojí reakce obyvatel, nechce jim připomínat své staré chyby. Zootechnik Veis, který má pracovitého Hrazděru rád, mu ale opatří starou hájovnu na kraji Únětic. Hrazděra se tedy do hájovny přestěhuje s plánem zde v klidu dožít a pak se nechat uložit v rodinném hrobě, návyky dobrého hospodáře, mu však nedají zahálet. Hrazděra začne polorozpadlou hájovnu opravovat, zvelebuje svůj drobný majetek, pořídí si zvířectvo, aby nebyl na nikom závislý, a postupně tak kolem sebe vybuduje menší hospodářství, které mu znovu vrátí chuť do života. Jeho chování je však absurdní – hájovnu má pronajatou na pět let, potom je jí lesní správa rozhodlá zbourat, výnosy z hospodaření se navíc stávají samoúčelnými, Hrazděra nemá, s kým by se o plody svého snažení podělil, komu by je odkázal; jeho práce se ve světě zemědělských družstev a centrálního plánování stává nechtěnou, a nadto ještě zakázanou. Toto uvědomění je pro Hrazděru zásadním zlomem. Úspory pošle svým dětem, výsledky svého hospodaření zničí, zvířectvo vypustí ven. Uprostřed této spouště potom umírá.

Hrazděra je nositelem pozitivního selství. Nepracuje kvůli ekonomickým zájmům, nežene ho touha po penězích a blahobytu; práce na hospodářství je pro něj jaksi přirozenou a nezbytnou součástí života, jeho pravým smyslem: nebere ji v vlastně ani jako práci, je to spíše vrozená a předky vštěpovaná neschopnost zahálky, osobní vlastnost, která ho nenechává v klidu, ale nutí jej své hospodářství neustále zvelebovat a rozšiřovat. Jak sám o sobě říká, „*když dělal, dělal to pořádně*“ (Klánský, 1990, str. 25). To, jak je Hrazděra charakterizován zcela boří předchozí ideologické stereotypy v charakteristice sedláků: nejenže to je postava morálně silná, je také bytostně srostlá s tím, co dělá, není už cizím elementem, škůdcem, kterého je třeba z vesnice vyhnat, naopak je imanentní součástí venkovského prostoru. A jestliže odsunem z tohoto prostoru trpí Hrazděra, trpí potom také tento prostor - i ten je jeho odchodem nezvratně poznamenán, neboť jeho podoba byla sedlákovou přítomností trvale v pozitivním smyslu ovlivňována. Hrazděrovo chápání hospodaření jako kontinuity předávané z generace na generaci, je totiž zcela v kontrastu s podstatou kolektivního

hospodaření, v němž se z rolníků a sedláků stávají pouzí řadoví zaměstnanci, zbavení osobního pouta a zájmu na tom, co dělají. Skrze tuto odlišnou perspektivu hlavní postavy jsou pak pojmenovány všechny zásadní důsledky, které komunistický režim a kolektivizace na venkov a jeho obyvatelích tohoto prostoru zanechaly. Hrazděra je chápán jako představitel starého světa, venkova jako prostoru nesentimentálního a mnohdy drsného, vymezeného ale generacemi prověřenými hodnotami, které udávají i rytmus a význam života jednotlivce. Jestliže tedy Hrazděru charakterizuje především láskyplný vztah k zemi, zvěři a kraji, v němž a z něhož žije, smysl pro povinnost a přirozený řád přírody, připadají mu zaměstnanci družstev jako lidé vykořenění, zbavení participace na nekonečném koloběhu života a z něho plynoucích hodnot. Postrádá u nich vztah k dobytku, o který se nevalně starají: „*To bylo naše, rozumět zvířeti, pane tajemníku. S každým se sžít, že jsi už s citem poznal, co v něm je a co potřebuje. Řekněte, kde ten cit pro zvíře dneska vidíte? Lidi chodí jen do práce. Nakrmí, vyčistí a podojí krávu, ale tím končí.*“ (Klánský, 1990, str. 27), nachází po nich ledabyly sklizená pole plná paběrku a nesvozené slámy. Stejně jako ostatní tituly, dotýká se také Vyhnanství vnější proměny venkovského prostoru, který kolektivizace vzdálila jeho původní podobě: Hrazděra svou vesnici, když ji po letech znovu vidí, kvůli nové zástavbě a hospodářským objektům téměř nepoznává: „*Snad to způsobil nový kravín, který ještě s několika jinými hranatými budovami stál na pokraji obce a měnil malou půvabnou vesničku v bastarda, který ztratil svou původní harmonii a novou nezískal*“ (Klánský, 1990, str. 76). Tento nový svět potom Hrazděra nechápe, je pro něj cizím, falešným a prázdným místem, který mu nevzal jen způsob jeho života, ale odloudil mu také jeho nejbližší: „*Právě při jejich návštěvách si uvědomoval, že už vlastně nejsou jeho dětmi. Poznával je podle tváří, v nichž se zachovala podoba rodiny. Jinak to vše byli cizí lidé, s jemu neznámými životními zkušenostmi a ze světa, který neznal a ani mu nerozuměl. Přizpůsobili se svému okolí a svým pánům, jako se každý člověk přizpůsobuje, protože chce zkrátka žít a nic, ani výchova, ani ideály nejsou silnější než tento zákon žití. (...) Byl rád, že i přes všechny ústrky, které jeho rodina prodělala, jeho synové dobře obstáli, ale nedokázal si toho vážít. Připadalo mu to jako klam. Snad dobře, že se mu poddali. Ale on sám jejich život za šťastný pokládat nemohl. Zdál se mu ubohý, prázdný.*“ (Klánský, 1990 str. 44). Zjišťuje, že změny, které se ve jménu novéh režimu udály, potom neproměnily jen lidi, ale spolu s nimi také jejich hodnoty. Kde byla dříve měřítkem lidského života píle a poctivá vytrvalá práce, stojí najednou měřítko zcela cizí ideologie, zatímco skutečné hodnoty se stávají k neprospěchu: „*Kdybych to byl všechno propil, prolonošil, prohrál a přišel na buben, tak jsem byl pro vás lepší? Měli byste mě radši?*“ (Klánský, 1990, str. 30)

V kontrastu k Hrazděrovi, jeho chápání života a vůbec k tomu, co ho potkalo, se pak kolektivizace, ale obecně také režim, jenž to způsobil, jeví jen a pouze jako cosi negativního, co nelze žádným

způsobem ospravedlnit, ale ovšem už také ani napravit. Je smutnou tečkou za zmizelým světem starého venkova.

ZÁVĚR

V této práci jsme se zaměřili na to, jak je ve vybraných titulech budovatelského románu a tzv. společensko-kritické prózy, nazývané také jako próza budovatelské deziluze, zobrazeno téma kolektivizace. Jelikož je to téma dosti rozsáhlé a bylo by možné věnovat mu mnohem širší pozornost, než lze v této práci, zvolili jsme v rámci této tematické analýzy několik společných kategorií, v nichž se podle nás toto téma vyjevuje nejvíce.

V první části naší práce, v níž se věnujeme titulům z padesátých let, jsme se nejprve zaměřili na postavy těchto próz. Sledovali jsme, jaké postavy se v budovatelských románech z venkovského prostředí objevují, jak jsou utvářeny, co je pro ně typické. Vycházeli jsme z předpokladu, že se v budovatelských románech z venkovského prostředí vždy objevují tři základní typy postav. Na příkladu mladíka Vojty Komory z Říhova románu *Dvě jara*, jsme ukázali, že postavy kladné jsou od samého počátku přesvědčenými komunisty a jako takové jsou charakterizovány pouze prostředky, které tento kladný charakter potvrzují. Věnovali jsme se také tomu, jak jsou zobrazeny ženské postavy, poukázali jsme na to, že podobně jako jejich mužské protějšky, i ony vynikají prostotou, činnorodostí a nevyčerpatelnou politickou horlivostí. Zajímavé je, že co se týče jejich vnější charakteristiky, oceňována je na nich zejména fyzická síla a manuální zručnost, která je staví na roveň s muži – a umožňuje jim v zakládaných družstvech zastávat rovnocenné pracovní pozice. Postavy záporné, kterými se bez výjimky stávají všichni sedláci a statkáři s největším podílem půdy v dané vsi, jsou potom zobrazeny jen prostředky negativními. Tyto postavy se stávají hlavními škůdci a nepřáteli kolektivizované vesnice – jestliže se potom združstevňování nedaří, děje se tak především kvůli těmto postavám. Mezi těmito postavami pak stojí tzv. „váhavci“, v našem případě to byl rolník Dvořák z novely *Jediná cesta*, kteří se z třídního hlediska můžou ke komunismu přidat, ovšem zpočátku těmto myšlenkám nevěří a zdráhají se tak udělat. Rolník Dvořák z novely *Jediná cesta* argumentoval zejména svým vztahem k půdě, kterou vlastnoručně obdělával, a obavami z toho, že ne všichni členové družstva budou mít k práci takový vztah jako on sám. Tato teze se nakonec objevuje i v prózách ze šedesátých let – není zde ale chápána jako lichá obava, kterou je třeba vyvrátit, ale jako tragický následek kolektivizovaného zemědělství, který narušil vztah zemědělců k jejich práci i krajině, v níž a z níž žijí. Prozření a vstup těchto váhajících postav do družstev potom bývá spjatý s otřesem, za nímž obvykle stojí postavy-škůdci. Váhavý rolník se stává svědkem jejich podvrtných aktivit, což jeho dosavadní názory převrací. Poznává, jak byly jeho argumenty zpátečnické a neprozřetelné, že v družstvu ho nikdo nechce obrát o majetek, ale že se v

nich opravdu bude mít lépe. Vstup těchto váhajících rolníků a zpřetrhání jejich vazeb k sedlákům a ostatním škůdcům se potom stává vyvrcholením a potvrzením celého budovatelského úsilí.

V další části jsme potom sledovali, jak jsou v budovatelském románu z venkovského prostředí zobrazeny klíčové motivy související s kolektivizační tematikou: jak je v těchto titulech pohlíženo na jednotná zemědělská družstva a jejich ideovou podstatu, jaké situace se k budování JZD v těchto titulech pojí, jak je zobrazen vstup do družstev a poté i jejich každodenní fungování včetně úspěchů, ale i počátečních problémů.

Protože je budovatelský román v principu ideologicky poplatný, jako takový tedy nic, co souvisí s kolektivizací a vůbec se změnami po roce 1948, nekritizuje, naopak, kolektivizace je v něm zobrazena jako legitimní akt nezbytný pro další dějinný pokrok, jemuž není z logiky dějin možné uniknout, a tedy ani vzdorovat. JZD je zde nositelem pokroku technického, sociálního i genderového, výrazně přeměňuje celý prostor tradiční vesnice, mění i vztahy mezi jejími obyvateli a obyvatele samotné, usnadňuje jejich životy, odstraňuje těžkou zemědělskou práci i všechny dosavadní sociální nespravedlnosti. Založení a fungování družstev přitom není a nebude prosto problémů, což zdůrazňují samotní zakladatelé – za počátečními nezdary je však vždy přítomna lepší a spravedlivější budoucnost, které lze dosáhnout jen skrze tuto cestu. Důležité nicméně je, že se ke vstupu všech postav dochází vždy dobrovolně, na základě svobodného rozhodnutí nebo pozdějšího prozření postav.

Poslední kapitola této části potom pojednává o samotném pojetí zemědělství a „nové“ vesnice, která se proměňuje na továrnu, jež má především produkovat velké množství levných potravin pro dělníky z měst. Vedle toho se pak proměňuje také charakter práce v zemědělství – ta totiž v jednotných zemědělských družstvech přestává být dřinou, mění se naopak v mechanizovanou a specializovanou činnost, v níž se můžou uplatnit všichni stejnou měrou bez rozdílu věku nebo pohlaví. Důležitou součástí budovatelských románů je potom také změna rolnické mentality. Jestliže se družstvům nedaří, je to, jak jsme řekli výše, zejména kvůli činnosti „podvratných“ sedláků a statkářů, provoz JZD však zbrzdí také neochota družstevníků „přestat myslet po staru“, soukromě, a uvědomit si, že výsledky družstva jsou prospěšné všem ostatním, ale také jemu samotnému.

Ve druhé části naší práce, kde jsme se věnovali reflexi kolektivizace v tzv. prózách budovatelské deziluze, jsme potom sledovali, jak se zobrazení a reflexe kolektivizace ve shodě s tím, jaký byl z historického hlediska skutečný průběh kolektivizace a její reálné výsledky, proměňuje. I zde jsme se nejprve věnovali postavám, jejichž charakteristika a způsoby zobrazení se oproti padesátým létům

značně proměnily: především se stávají postavami psychologizovanými a mnohdy značně složitými. Změnami prošla zejména postava hlavního komunisty-budovatele, který se objevuje především v prózách z první poloviny šedesátých let a který na rozdíl od budovatelského románu nepřichází družstvo založit, ale spíše zabránit jeho úpadku. Tento typ postavy jsme demonstrovali zejména na příkladu komunisty a následně i předsedy JZD Velké Samoty Martina Součka, který je pojat právě jako polemika vůči bezchybnému hrdinovi budovatelských románů. Souček se vzdá kariéry v Praze a rozhodne se upadající družstvo rodné vsi zachránit – tento závazek se mu podaří splnit, nicméně obyvatelé ho mezi sebe nepřijmou (učiní tak až dodatečně, když vyjde najevo, že Souček propadl alkoholismu), více než ekonomická prosperita je zde totiž už ceněná hodnota mezilidských vztahů, kterých ale Souček, upřednostňující politické cíle, není schopen. Jak jsme totiž doložili v následující kapitole, mezilidské vztahy a jejich narušení kolektivizačním děním se stávají důležitým tématem, které se projevuje ve všech vybraných prózách tohoto období. Zatímco v budovatelských románech bylo rozrušení tradičních společenských vazeb vznikem jednotného zemědělského družstva základem, na němž teprve mohla vzniknout nová socialistická vesnice, prózy šedesátých let toto primárně ideologicky pozitivní vnímání nesdílí.

Dále jsme se věnovali tomu, jak se v těchto prózách proměnila postava družstevníka. Zatímco v budovatelském románu byli všichni přívrženci nového režimu postavami kladnými a bezchybnými (případně snad jen dočasně svedenými „na zcestí“), zde se družstevníky postavy stávají mnohdy proti své vůli. Tyto postavy jsou prosty heroického zápalu, s nímž se do společného díla vrhaly postavy družstevníků románů předchozí dekády, trpí slabostmi a svou práci v družstvu vykonávají mechanicky, bez nadšení a víry v lepší budoucnost. Jedinou jejich motivací se potom stávají peníze, nikoli touha po lepší společnosti. V kontrastu k budovatelskému románu se družstevníky navíc mnohdy stávají alkoholicí, postavy líné a charakterově pokřivené, ba dokonce nemorální. Tato proměna jejich charakteru potom často souvisí s celkovým uchopením JZD - být zaměstnancem družstva totiž v rozporu s budovatelskými romány není prestiží ani záležitostí ideologického přesvědčení, práce v družstvu se naopak stává prací podřadnou a pro postavy neatraktivní. Je třeba říci, že toto tvrzení neplatí vždy, i v těchto prózách se vyskytují postavy, které do družstev vstupují z čirého přesvědčení, ani ony však nejsou bezproblematické. Obecně totiž v těchto prózách platí, že to, že je postava komunistka nepředurčuje její kladnost, morální vyspělost se s politickým přesvědčením nutně stýkat nemusí, bezohledná oddanost ideologii se naopak v perspektivě šedesátých let stává zcestnou a zrádnou. Toto zaslepení postrádající lidský rozměr potom vede k rozvratu mezilidských vztahů, jako kupříkladu v románu *Velká samota* nebo *...silná ruka*, kde dojde vlivem komunistického nátlaku k totálnímu rozložení celé vsi. Oddanost režimu se však může stát i pouhou zástěrkou, za níž stojí jen osobní prospěch, jako v případě Antonína Devery ve *Smuteční*

slavnosti. Ten sice postavy manželů Chladilových vyhnal z jejich statku na rozkaz místního tajemníka, do celého aktu se však promítla také jeho osobní zášť vůči sedláku Chladilovi.

Změnou prochází také postava někdejšího škůdce nového řádu, totiž postava sedláka. V této práci jsme na případu sedláka Rezeše z románu *...silná ruka* a sedláka Františka Hrazdery z novely *Vyhnanství* ukázali, že postavy sedláků jsou v těchto titulech zobrazovány jako kladné, morálně silné a především pak jako ti, kdo rozumí své práci a mají k ní silné pouto. Stávají se totiž postavami s vlastním vnitřním světem a svébytnou motivací, která dříve jednoduchý odsudek znemožňuje. Na druhou stranu se v těchto prózách rovněž objevují postavy sedláků, kterým idylický rozměr charakteru chybí, tedy postavy zlé a amorální. Naše tituly se s tímto problémem přitom nevyrovnávají zcela shodným způsobem – pro prózy ideologicky poplatnější jako Kozákova *...silná ruka* nebo Trefulkova *Pršelo jim štěstí* bývá zlá povaha a skutky sedláků stále ještě ospravedlněním toho, že je kolektivizace skutečně založená na myšlence lepší společnosti, pro kritičtější prózy, jakou je *Smuteční slavnost* E. Kantůrkové, však špatný charakter této postavy argumentem, jenž by dával kolektivizaci za pravdu, není.

Kolektivizace se tedy v prózách ze šedesátých let stává z předem ospravedlněného aktu procesem nejprve problematickým, unáhleným, ale později také především násilným, jenž má neblahý dopad na ekonomickou situaci vesnic, narušuje vztahy jejich obyvatel a vůbec pak stojí za zásadní proměnou podoby venkova. Proměnou nikoli pozitivní, ale spíše nezvratně tragickou. Prózy z počátku šedesátých let se přitom s kolektivizací vypořádávají ještě v umírněném, reformním duchu, nekritizují událost jako takovou, ale jen metody jimiž byla prováděna. JZD se v příbězích titulů jako je *Velká samota*, *Zelené obzory*, ale i *...silná ruka* neproměňují v očekávaný ráj hojnosti, naopak se za nerozumného slibování a pod neodborným vedením stávají nevýnosnými podniky, potýkajícími se s existenčními problémy a tím i nedůvěrou družstevníků a ztrátou jejich zájmu. Tituly jako *Smuteční slavnost* a *Vyhnanství* však už kolektivizaci neschvalují vůbec. Na rozdíl od titulů z počátku šedesátých let, kde problematické mezilidské vztahy kolektivizované vesnice směřují spíše ke strůjci kolektivizace a jeho kolektivu, upíná se pozornost v těchto pozdějších románech zejména k jejím obětem. Kritizován je zejména násilný charakter těchto událostí, fakt, že rolníci se do družstev nepřidávali dobrovolně či postupným prozřením, ale sprostým nátlakem a vyhrožováním.

V prózách z konce šedesátých let se potom největším problémem s kolektivizací spojeným jeví oslabení vztahu k zemědělské práci a vůbec půdě a danému prostoru. Kolektivizace znárodněním živého i mrtvého inventáře sice odstranila majetkové rozdíly, čehož si shodně s padesátými lety i některé z próz budovatelské deziluze, například *Velká samota* nebo *...silná ruka*, váží, odstranila ale také staletá pouta, jež sedláky skrze jejich rody vázala k půdě a majetku, a přitom nevytvořila nic

nového, co by tuto ztrátu v hodnotách venkovského obyvatelstva nahradilo. Zemědělství se ve shodě s komunistickou vizí proměnilo v tovární výrobu, z níž zmizelo osobní pouto k obdělávané půdě a krajině, a zatímco v padesátých letech byl takový stav žádoucí, prózy šedesátých let si všímají negativních dopadů takového odosobněného vlastnictví. Tento problém se pak projevuje zejména ve vztahu družstevníků k jejich práci, jež je jim lhostejná, neboť je k ní neváže žádné osobní pouto, pouze peníze. Shodně jako v budovatelském románu se i zde pracovitost stává pozitivní hodnotou, nikoli však ukazatelem politické orientace postavy, od níž by byla odvislá – tyto tituly naopak naráží na to, že umělé vyvolávání nepřátel, jejich likvidace a to, že jim bylo zbraňováno v participaci na fungování družstev, šlo ve výsledku proti úspěchu kolektivizace, neboť družstva tak přišla o skutečné odborníky. Je třeba připomenout, že jistého úpadku vesnice spojeným s kolektivizačním procesem si všímají i starší prózy tohoto období: i v nich jako by šlo budovatelské úsilí samo proti sobě, vesnici nekultivovalo, ale naopak ji učinilo divokou a zrádnou. Prózy z první poloviny šedesátých let, a to včetně Kozákovy *...silné ruky*, jež je v pojetí komunistického ideálu věrná spíše těmto titulům, však nechápou tyto změny takto fatálně – protože jsou zde změny spojené s komunistickou transformací společnosti ještě stále ve své podstatě vnímány jako věc pozitivní, proměně venkova se tedy ještě nedostává tragického rázu, nýbrž je spíše přechodným jevem dočasné krize, který s jejím překonáním pomine.

Destrukce hodnot a zánik tradičního venkova jako důsledek kolektivizačních událostí se pak v rámci našich titulů stává hlavním tématem především Klánského *Vyhnanství*. V této próze se navíc objevují všechny výše zmíněné kategorie, jež jsme s tématem kolektivizace v šedesátých letech vymezily – vedle zmíněného zániku tradičního venkova a hodnotového zmatku je to také rozvrat v oblasti mezilidských vztahů, jež byly na venkově utvářeny po celá staletí, a to včetně likvidace selského stavu, která, jak si tato novela všímá, se zpětně také promítla do charakteru tohoto prostoru. V tomto pohledu je tak dle našeho názoru *Vyhnanství* vrcholem společensko-kritických próz šedesátých let z venkovského prostředí, jež si všímají negativních dopadů transformace starého světa ve světlé zítřky.

Primární literatura

- BOJAR, Pavel. *Horké dny*. Československý spisovatel, 1953.
- KANTŮRKOVÁ, Eva. *Smuteční slavnost*. Praha: Mladá fronta, 1967.
- KLÁNSKÝ, Mojmír. *Vyhnanství*. Praha: Vyšehrad, 1990.
- KOZÁK, Jan. ...*silná ruka*. Praha: Československý spisovatel, 1966.
- KŘÍŽ, Ivan. *Velká samota*. Praha: Svoboda, 1960.
- PLEVA, Josef Věromír. *Jediná cesta*. Praha: Československý spisovatel, 1960.
- PROCHÁZKA, Jan. *Zelené obzory*. Praha: Československý spisovatel, 1965.
- ŘEZÁČ, Václav. *Bitva*. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985.
- ŘÍHA, Bohumil. *Dvě jara*. Praha: Československý spisovatel, 1952.
- TREFULKA, Jan. *Pršelo jim štěstí*. Praha: Československý spisovatel, 1962.

Sekundární literatura

- BLAŽEK, Petr - JECH, Karel - KUBÁLEK, Michal a kol. *Akce „K“*. Praha: Pulchra, 2010.
- BLAŽEK, Petr, KUBÁLEK, Michal (kol.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a střeoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008.
- BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří. *Závěrečná fáze kolektivizace v Československu 1957-1960: sborník příspěvků*. Brno: Stilus, 2009.
- DOSTÁL, Vladimír. *Literatura očistná a očišťovací. Kritické poznámky o jedné tematické vlně*. In: Česká literatura, 1965, ročník 13, číslo 5, s. 365-398.
- HODROVÁ, Daniela. *Žánrový půdorys budovatelského románu*. In: Vztahy a cíle socialistických literatur. Praha, 1979. s. 121-144.
- HODROVÁ, Daniela. Václav Řezáč: *Nástup*. In: Česká literatura 1945-1970. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 70-79.
- HRABÁK, Josef. *Úvahy o problematice žánrového povědomí v současné české próze (Na okraj románů s budovatelskou tematikou)*. In: Česká literatura, 1963, ročník 11, číslo 5, s. 375-391.
- IJEZUITOV, Andrej Nikolajevič. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986.
- JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989: II. (1948-1958)*. Praha: Academia, 2007.
- JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989: III. (1958-1969)*. Praha: Academia,

2008.

JANOŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989: IV. (1969-1989)*. Praha: Academia, 2008.

JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008.

JUNGMANN, Milan. *Obléhání Tróje: Literární kritiky a listy ze zápisníku z let 1958-1968*. Praha: Československý spisovatel, 1969.

KOUBA Karel – SCHMARC, Vítek. "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. *Slovo a smysl*, 2006, ročník 3, číslo 6, Str. 110–124.

KUBÍČEK, Tomáš. *Próza budovatelských iluzí (Česká próza 50. a 60. let na cestě od beznadějně šťastných zitrřků)*. In: *Host*, 2000, Roč. 9, č. 16, s. 30-36.

LEHÁR, Jan – OPELÍK, Jiří – PETRŮ, Eduard – RŮŽIČKA, Jiří – STICH, Alexandr. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2000.

MACÁK, Bohumír. *Život v nás i kolem nás*. In: *Host do domu*, 1960, ročník 7, číslo 7. str. 314-317.

MACURA, Vladimír. *Šťastný věk a jiné studie o socialistické kultuře*. Praha: Academia, 2008.

MOCNÁ, Dagmar - PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1.vyd. Praha: Paseka, 2004.

PETRMICHL, Jan. *Patnáct let české literatury 1945-60*. Praha: Československý spisovatel, 1962.

PETRMICHL, Jan. *Kudy kam v dnešní próze*. In: *Pro a proti*, 1963, ročník 11, číslo 5. str. 58-63.

ROZNER, Ján. *Naše současnost a nejnovější česká a slovenská próza*. In: *Plamen*, 1961, ročník 3, č. 7. str. 14-24.

ŠÁMAL, Petr – PIORECKÁ, K. - PŘIBÁŇ, M. *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 (1948-1958)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2002.

ŠÁMAL, Petr – PIORECKÁ, K. - PŘIBÁŇ, M. *Z dějin českého myšlení o literatuře 3 (1958-1969)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003.

Internetové zdroje

BLÁHOVÁ, Kateřina. Svaz československých spisovatelů. In: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online, cit.13.4.2019] Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1629>

DOKOUPIL, Blahoslav. Mojmir Klánský. In: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online, cit. 22.5.2019] Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=768>

DOKOUPIL, Blahoslav. Vyhnanství. In: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online, cit. 22.5.2019] Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1460>

ŠIMÍČEK, Petr. IX. Sjezd Komunistické strany Československa ve fotografii. [online, cit. 15.5.

2019] Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/ix-sjezd-komunisticke-strany-ceskoslovenska-ve-fotografii/>

UHLÍŘOVÁ, Marie. Velká samota. In: Slovník české literatury po roce 1945. [online, cit. 15.10.2019] Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1484>